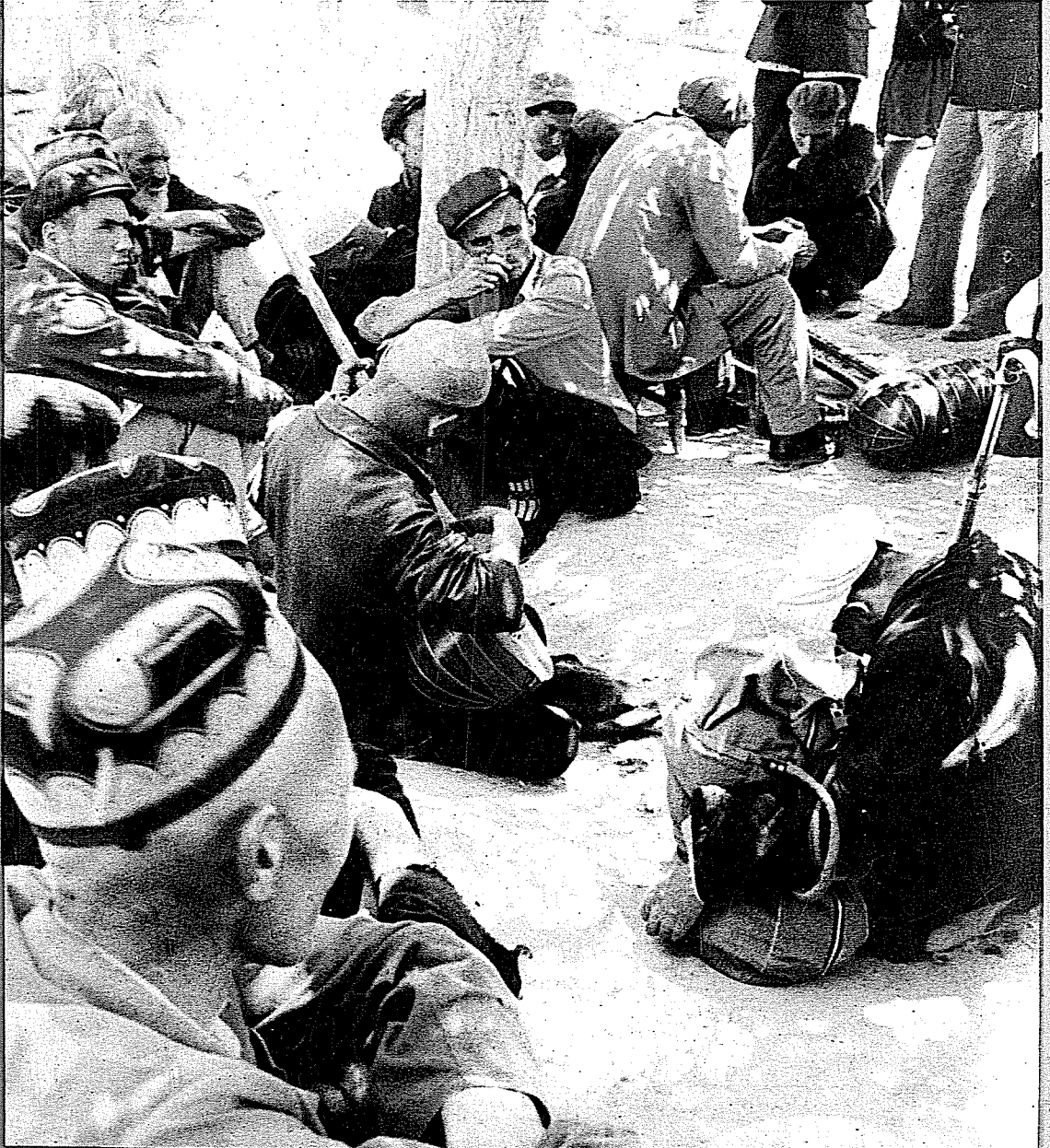

Doğu Türkistan'ın Sesi

VOICE OF EASTERN TURKISTAN

Doğu Türkistan Vakfı Yayınıdır
A Publication of Eastern Turkistan Foundation
27. Sayı, 7. Cilt, Sonbahar 1990
Number 27, Vol. VII, September 1990

**TERCİHİNİZDE
HAKLISINIZ**

30 Haziran 1990 itibariyle

TOPLADIĞIMIZ FONLAR

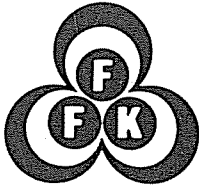
370 MİLYAR

1989 yılında "Katılma Hesabı" sahiplerine

DAĞITTIĞIMIZ KÂR

63 MİLYAR

**GÜVENİNİZLE
BÜYÜYÖRÜZ**

"Faizsiz Sistem"

FAİSAL FİNANS KURUMU

GENEL MÜDÜRLÜK
Kemeraltı Cad. No: 46
Tophane-İSTANBUL
Tel: 151 65 20 (20 Hat)
Fax: 145 56 33
Telex: 25 694 İfk tr.

ANKARA ŞUBESİ
Atatürk Bul. No: 60
Kızılay-ANKARA
Tel: 117 44 40 (3 Hat)
Fax: 117 44 43

İZMİR ŞUBESİ
Cumhuriyet Bul. No: 64
Konak-İZMİR
Tel: 19 33 94
Fax: 19 40 02

KONYA ŞUBESİ
Alaaddin Cad. No: 24
KONYA
Tel: 10 72 15 (3 Hat)
Fax: 10 63 94

BURSA ŞUBESİ
Orhan Boğazı Sok.
No: 8
BURSA
Tel: 20 38 33
Fax: 21 26 62

ADANA ŞUBESİ
Çukurova İş Mer.
ADANA
Tel: 11 01 03 (3 Hat)
Fax: 11 68 10

ŞANLIURFA ŞUBESİ
Köprübaşı Mevkii 131
Ticaret Odası Karşısı
ŞANLIURFA
Tel: 154 21
Fax: 154 24

SAKARYA ŞUBESİ
Çark Caddesi No: 28
SAKARYA
Tel: 40191
Fax: 40190

**DOĞU TÜRKİSTAN'IN SESİ
İLİM VE KÜLTÜR DERGİSİ**

Üç Ayda Bir Çıkar

Sayı: 27, Cilt: 7. Eylül 1990

*

**VOICE OF EASTERN
TURKESTAN**

QUATERLY JOURNAL OF
CULTURAL STUDIES

No.27, Vol. 7, September 1990

*

KURUCUSU/ ESTABLISHED BY

İsa Yusuf Alptekin

*

SAHİBİ / PUBLISHER

Mehmet Rıza Bekin

Doğu Türkistan Vakfı Başkanı

*President of the Eastern Turkistan
Trust*

*

MANAGING EDITOR

Kadir Ahan

*

BÜRO/ BUREAU

Millet Caddesi No. 26/3

Küçük Saray Apt.

AKSARAY-İSTANBUL,

TÜRKİYE Tel: 524 41 21

*

FIAT / PRICE

Tek Nüsha

Yurt içinde/Inland: 6000 TL

Yurt Dışında/ Other countries:

\$ (US) 5.00

Yıllık Abone/ Annual Subscription

Türkiye içinde/Within Turkey:

20.000 TL

Yurt Dışında/Other countries:

\$ (US) 20.00

*

DİZGİ:

Doğu Türkistan Vakfı

BASKI:

FLAŞ MATBAACILIK

***

Bu Dergiye katkıda bulunan
yazarların görüşleri Doğu Türkistan
Vakfı'nı ilzam etmezler. Yazılar kay-
nak belirtilerek kullanılabilir.

****

East Turkestan Trust do not
necessarily agree with the opinion of
contributing writers. Contents may be
used citing the source.

İÇİNDEKİLER

Dr. Sipahi Çataltepe:

SSCB ve Çin Halk Cumhuriyeti Dışındaki Türk Dünyası

s. 4

*

Mustafa Balaban:

Geliyorum (şiiir) s. 8

*

S.Mahmut Kaşgarlı:

Çinli yöneticilerin 20. yüzyılda Doğu Türkistan'a Çinli
göçmen yerleştirme hareketi ve onun akibetleri

s.9

*

Prof. Dr. Mehmet Saray:

Azerbaycan ve Türkistan tarihinin araştırılmasında

Türkçe kaynakların önemi

s.16

*

By Peter Grier:

Soviet Archives Stir Hot Debate p.18

*

Cevat Türkeli:

Türk Tarihinin Çince Kaynaklarından Shih-chi

s.19

*

Doç.Dr.Vildan Serin:

İki kutuplu bir dünyadan çok kutuplu bir dünyaya
geçerken s. 22

*

A. Şekür Turan:

Kurban Koday ve Hizmetleri

s.30

*

Gulameddin Pahta:

Komünist Çin işgali altında inleyen 25 milyon Türk

s.32

*

Freedom for Turkestan p.34

*

Erkin Alptekin:

"Doğu Türkistan Baskı Altında"

*

By Syed Z. Abedin:

Muslim Minorities in World

p. 36

What Muslim majorities owe Muslim minorities

p.39

Fundamentalist Islam well contained in China

p. 41

Çin ve SSCB Dışındaki Türk Dünyası

Dr. Sipahi Çataltepe

1- Bulgaristan Türkleri

Bulgaristan bir Balkan ülkesi olup, yüzölçümü 111.031 kilometrekaredir. Türklerin yoğun yaşadığı bir ülkedir. Ülkenin bugün nüfusu 8,5 milyondur. Bu nüfusun 2-2,5 milyonunu Türkler (Deliorman, Kırcaali, Hasköy, Eskizağra çevresinde nüfusun % 60-80'i Türktür) teşkil etmektedir. Bir milyonu Pomak Türk'üdür. Bulgarlar, 1912 yılından bugüne Pomak Türk unsurunun "bulgar asıllı" olduğunu ve zorla islamlaştırıldıklarını iddia ederek, onları bulgarlaştırmaya çalışmaktadırlar. Pomaklar ise, kendilerinin aslında Türk olduklarını ve kendi hür iradeleriyle vaktiyle müslüman olduklarını ifade etmektedirler.

Bize göre, Pomak unsuru "Türk asıllı"dır. Zaten kendileri de bu unsuru açıkça belirtmektedirler. Dillerinin kısmen "slav lehçesi" olması ise, bu bölgeye yerleşen Peçenek, Kuman ve Oğuz Türklerinin etraflarında yaşayan slavlarla ticaret yapmaları gibi sebeplerle onların dilini kullanmak zorunda kalmalarıdır.

Hatay ilinin Altınözü halkı arapça konuşmakta ve Türkmen olmalarıyla da övünürler ki, zaten halis Türkmendirler. Niçin arapça konuştukları sorulduğunda, yüzyıllardır Araplarla ticaret yaptıkları ve çevrelerinde Arap unsurunun çok fazla olması gibi sebeplerle arapçayı kullandıklarını belirtmektedirler. Bugün ise, artık tamamıyla Türkçe konuşmaktadırlar.

Bundan başka Hindistan ve Pakistan'da yaşayan Türkler, türkçeden başka diller özellikle orducaı kullanmalarına rağmen, Türklükleleriyle iftihar etmektedirler. Afganistan'da yaşayan Hazara'lar farsçanın bir lehçesini konuş-

maktadır. Böyle olduğu halde, her biri Türklüğüyle övünmektedir. Onlara en büyük hakaret "fars" olduklarını söylemektir.

Bütün bu örneklerden anlaşılacağı gibi, Pomak unsuru da özbeöz Türktür. Bulgarların görüşü dayanıksız ve oldukça da komiktir. Kaldı ki, Bulgarlar da aslen Türk olup, daha sonra slavlaşmışlardır. Bu bakımdan yapacakları en isabetli hareket tarzı asli özelliği olan Türklüğe dönmektir.

Bulgaristan'da 500.000 çingene, 650.000 Makedon ve 1.000.000 kadar da Şop vardır. (Bulgarlar Şopların da Bulgar asıllı olduklarını belirtirlerse de, Sofya'nın kuzeyinde oturan Şoplar Bulgarlığı asla kabul etmezler). Ayrıca Bulgaristan'da Hristiyan-Türk olan Gagavuzlar bulunmaktadır ki, sayıları 250.000 kadardır.

Bütün bunlardan anlaşıldığı gibi, Bulgarlar ancak 3-3.5 milyon olup azınlıktadır. Bu azınlık durumu onları diğer azınlıkları zorla bulgarlaştırmaya itmiştir. Zaten Bulgaristan'da Türkler daima çoğunlukta olmuştur. XVI. yüzyılda 600.000 Türke karşılık ancak 200.000 Bulgar yaşıyordu.

Sayın Nikolay Todorov, kitabında 1866 yılında Bulgaristan nüfusunun % 45,2 sinin bulgarların, % 40,6 sinin da Türklerin meydana getirdiğini ve bütün müslüman nüfusun ise, % 47,5 a ulaştığını yazar (Bulgaristan'da Türk Varlığı, TTK Ankara, 1985 Ekler I ve II).

1876'daki nüfus sayımında 3.414.000 kişilik nüfusun 1.811.000'inin Müslüman-Türk olduğu, Bulgar ve hristiyanların da 1.603.000 olduğu görülür. Rusların 1880'de yaptığı sayımda

ise, 1.120.000 Bulgar'a karşılık 1.130.000 Türk ve İslam çıkmıştır. Daha sonra yapılan sayımlarda sonuçlar şöyle çıkmıştır:

1890 sayımında Türk ve müslümanlar 1.360.000... Bulgar ve hristiyanlar 2.570.000, 1910'da ise 1.870.000 Türk ve müslümana karşılık 2.460.000 Bulgar ve hristiyan tespit edilmiştir. 1930 sayımında ise, 1.792.000 Türk ve müslümana karşılık 2.878.000 Bulgar ve hristiyan çıkmıştır.

Bulgaristan'da bir gezi yapan Y.Nabi Nayır, 1930'da Bulgar resmi makamlarının Türkleri yalnız 800.000 gösterdiğini yukarıda açıkladığımız ve bulgarların aslında açıklamadıkları rakamın 1.792.000 olduğu görülür. Bulgarlar bu tarihten zamanımıza kadar Türkleri devamlı 800.000 olarak göstermişlerdir. Bu "Türk yok" diyen bir görüşün ne kadar ciddi ve güvenilir olduğunu açıkça ispat eder. Bundan dolayı yorum okuyuculara bırakıyoruz.

2- Yunanistan Türkleri

Bugün Türkler Batı Trakya, Rodos ve İstanköy adasında mevcuttur. Batı Trakya'da Türkler Lozan antlaşmasının yapıldığı tarihte (24 Temmuz 1923) nüfusun % 80 'ini teşkil ediyorlardı. Sayıları ise, 120.000 kadardı. Yunanlıların çeşitli baskı ve oyunları yüzünden bugün sayıları sanki hiç artmamış gibi görünüp 150.000 civarındadır.

Türklerin normal artış hızı göz önüne alınır, bugün bu sayının 4-500.000 civarında olması gerekirdi. Bu olay Yunanlıların baskılarının sonucunu açıkça bize gösterir. Bu 150.000 Türk'ün 125.000'ni Batı Trakya'da, 25.000 kadan ise, Batı Almanya ve diğer Batı Avrupa ülkeleriyle Avustralya'da işçi olarak çalışmaktadır. Ayrıca Rodos'la İstanköy'de de bunlara ek olarak 5.000 Türk daha yaşamaktadır. Böylece toplam Yunan vatandaşı Türkler 155.000'ne ulaşırlar.

3- Yugoslavya Türkleri

1912-13 Balkan Savaşı'ndan sonra, Makedonya'nın büyük kısmı bugünkü Yugoslavya, o

zamanki Sırbistan devletine kalmıştı. Bu 26.000 kilometrekarelik toprak Kosova bölgesiyle beraber 40.000 kilometrekare'ye ulaşır ki, o zaman Türkler nüfusun % 35'ini teşkil ediyordu. Baskı ve tehdit sonucu göçler başladı. Massignon 1921'de Türklerin 280.000 kişi olduklarını belirtir. Bazı araştırmacılar da bugün Yugoslavya'da 3-400.000 arası Türk olduğunu belirtir. Bu Türklerin daha çok Üsküp, Ohri, Manastır, Priştine ve Prizren'de yaşadıkları belirtilmektedir. Son bilgilere göre, Arnavut ve Sırp'ların bölgedeki baskısı sonucunda en az 250.000 kişi ise, kendini Arnavut ve Boşnak yazdırmak zorunda bırakılmıştır. Sonuçta bu ülkede Türklerin 4-500.000 arası oldukları sonucuna varabiliriz.

4- Arnavutluk Türkleri

Arnavutluk'un yüzölçümü yaklaşık olarak 28.000 kilometrekare olan Adriyatik sahilindeki bu ufak ülkede ne kadar Türk yaşadığına dair resmi bir istatistik ve bilgi yoksa da, bazı iddialara göre, yaklaşık olarak 50.000 Türk olduğunu söyleyebiliriz.

5- İran Türkleri

Türkiye'nin doğu komşusu olan bu ülke 1.655.000 kilometrekarelik yüzölçümüyle Türkiye'nin iki katından daha geniş bir alana sahiptir. 1040 yılından 1923'e kadar çeşitli Türk hanedanlarının idaresi altında kalan bu ülkede yoğun bir Türk yerleşmesi olmuştur. Bugün dahi Türkler aşağıda da göstereceğimiz gibi, nüfusun çoğunluğuna sahiptirler.

19. yüzyılın başlarında Rusların belirttiğine göre, İran Azerbaycanında (güney Azerbaycan) en az 3.000.000 Türk yaşıyordu. Sana Azer'in "İran Türkleri" adlı eserinde belirttiğine göre, 1930'lu yıllarda yaklaşık 9 milyon nüfusun 5 milyonunu Türkler, ancak 3 milyonunu Farslar teşkil ediyordu. Daha sonra yapılan sayımlar nüfusun aslında 9 milyondan fazla olması gerektiğini göstermektedir. Durum böyle olduğu halde, Farslar gerçek Türk nüfus oranını az veya gayet düşük göstermek için, resmen gerçek dışı beyanda bulunmaktadırlar.

İran'da 1973'de yapılan nüfus sayımında 36.000.000 luk nüfusun % 36'sı Azeri, % 50'si Fars ve geri kalanı çeşitli milletlerden gösterilmiştir. Bugün 55 milyon gösterilen nüfusun İran resmi kaynaklarına göre % 50'si Fars'tır. Bu durum bence gerçekleri çarpıtmaktan öteye geçemez. Eski sayımlar göz önüne alınarak şöyle bir tablo ortaya çıkarırsak, gerçeğe daha fazla yaklaşırız.

Çeşitli kaynaklardan ve İran'a gidip gelenlerin oradaki intibalarına göre, yalnız Azeri Türkleri nüfusun % 45'ini, diğer Türkler (Kaşkarlar, Hamse-Hemedan Türkleri ve Türkmenler) % 10'nu kabul edersek Türkler % 55'ni, Farslar ise, en kabadayı şekliyle % 30-35'ni meydana getirirler. Geri kalanı ise, Kürtler, Araplar, Ermeniler ve diğer kavimler teşkil eder. Azeriler tahminen 23-25 milyon, Farslar 19-20 milyon ve diğer Türkler de 5 milyon olmak üzere bütün Türkler 28-30 milyona ulaşırlar. Türkler, Güney Azerbaycan, Hemse, Hemedan, Fars, Horasan, Kirman ve Mazenderan eyaletlerinde bulunurlar. Başkent Tahran'da da hemen hemen nüfusun % 40'ını teşkil ederler.

6- Irak Türkleri

Türkiye'nin güney komşularından olan Irak 490.000 kilometrekarelik bir alana sahiptir. Irak Türkleri Musul, Kerkük ve Erbil çevrelerinde bulunur. Bu Türkler bilhassa 1959'dan beri baskı ve zulüm altında inlemektedir. İnsan hakları savunucusu görünen ABD ve Avrupa ülkelerinin ise, bu konuda çıtı bile çıkmamaktadır. Asıl üzücü olan nokta bütün bu işler kendi gözleri önünde cereyan etmektedir.

Irak Türkleri 1923 yılında ve İngilizlere göre, 200.000'dir. Bu rakamı Osmanlıların milletvekili seçimi dolayısıyla yaptıkları 1914 sayımına göre verirler. Halbuki bu sayımda yalnız erkek nüfus sayıldığı göz önüne alınırsa, hakiki nüfusun 5-600.000 arasında olması gerektiği kolayca anlaşılır. Bağdat ve civarında yaşayan Türkler, bu sayımdan hariç tutulmuştur. Bugün ise, Türklerin artış hızı ve Bağdat çevresinde oturan Türkler göz önüne alınırsa, Türklerin 1,5 milyonla 2,5 milyon arasında bir nüfusa sahip

oldukları anlaşılır.

7- Suriye Türkleri

Türkiye'nin güney komşusu olan Suriye 186.000 kilometrekarelik bir toprak üzerinde kurulmuş bir devlettir. Burada Türkler Kuzey Suriye (Halep-Rakka çevresi) Hama, Humus ve Lazkiye (Bayır-Bucak bölgesi) ile Şam civarında bulunur. Araplar ve yabancı araştırmacılar Suriye Türklerini 100-150.000 gibi gayet komik bir rakamla gösterirler. Halbuki Alevi olan Nusayri'ler aslında bugün kayıtlara ve tarihi gerçeklere göre, Orta Asya'dan buraya gelmiş ve ilk müslüman olmuş Türklerdir. Bunların Karahanlılardan en aşağı 200 yıl evvel müslüman olmuş olduğu ileri sürülmektedir. (Hasan Reşit Tankut, Nusayriler, 1938)

Bu Nusayriler, en aşağı 2.000.000 dur. Türkiye'deki Hatay vilayetinin Samandağı çevresi de Nusayri olup, bunlar da özbeöz Türktür. Zaten Nusayriler tip ve fizyolojik özellikleriyle de Türklere benzer ve Araplarla dilleri dışında en ufak bir benzerlik ve ilgileri yoktur.

Bu şekilde Nusayriler dahil Suriye'deki Türkler en az 3,5 milyona rahatlıkla ulaştığını ileri sürebiliriz. Buradaki Kürt dağı ve çevresindeki bazı Türkleri de Kürt gösterme girişimleri vardır. Bu da tutmamaktadır. Ayriyeten Suriye'de "Kürt toplumu" varsa da, bu mevzumuz dışındadır.

8- Afganistan Türkleri

İran, Çin, Hindistan, Pakistan ve Sovyetler Birliğiyle çevrilmiş olan Afganistan 655.000 kilometrekarelik yüzölçümüne sahip dağlık bir ülkedir. Nüfusu çeşitli topluluklardan meydana gelir. Bu bölge yüzyıllarca Türk idaresinde kalmıştır. 1944 yılının sonlarına doğru aralarında anlaşan İngiltere ve Çarlık Rusyası burada sayıca azınlık olan Patanları iktidara getirerek sayıca fazla olan Türklere karşı denge kurmak istemişler ve Türkleri de çeşitli kabilelere bölelecek zorla Patan idaresi altına sokmuşlardır. Patanlar yani Peştun'lar yıllarca Türklere zulüm, işkence ve baskı yaparak idare etmişlerdir. Sovyet Rusya'nın bölgeyi işgali üzerine Türk halk-

ları da silahlanıp Sovyetlerle çatışmaya girdiler. Bu Türklerin amacı Sovyetler çekildikten sonra, kendi haklarını garantiye alacak bir devletin kurulması veya bağımsızlıktır.

İdareyi ellerinde tutan komünist Patanlar, gerekse İslami Patanlar ise, onlara hak vermek şöyle dursun iyice ezmeyi düşünmektedir. Bunların içinde en tehlikelisi maalesef Türkiye'de de bazı gafillerin büyük mücahid diye destekledikleri Hikmetyar denen Patan'dır.

Afganistan'ın nüfusu 1962'de bir kaynağa göre, 13.5 milyondur. Bugün ise, 16-18 milyon deniyor. Yalnız şunu belirtelim ki, Afganistan'da yapılan sayımlarda yalnız erkek nüfusun sayıldığı göz önüne alınır, bugünkü nüfusun 40 milyona yaklaştığı anlaşılır. Bu nüfusun % 50'ni Türk kavimleri oluşturur. Bunlardan başlıcaları Özbekler tahminen 7 milyondur. Türkmenler 2-3 milyon, Avşarlar 1 milyon, Hazaralar 5-6 milyondur. Gerisi ise, Taciklerin bir kısmı ki Türktür. Tacikleri fazla göstermek için, bir kısım Türkleri "Tacik" gösterirler. Ayrıca Halaciler ve Abduliler gibi Afganlaşmış Türkler de bulunur. Kazak, Kırgız ve bazı ufak Türk gurupları da Afganistan'da yaşamaktadır.

9- Hindistan ve Pakistan'daki Türkler

Yüzyıllarca Türklerin akınlarına uğrayan Hindistan ve Pakistan'da Türkler pek çok devletler kurmuşlardır. Ayrıca Anadolu ve İran'dan sonra, önemli ölçüde Türklerin yerleştiği ülkeler olmuştur. En son 1858'e kadar süren bu Türk hakimiyeti bu devletin Babur Şah tarafından kurulmasından dolayı buradaki Türklere "Baburi" denilmektedir.

Bu Türklerin hemen hemen pek çoğu orduca konuşmakta olup, tek-tük Türkçe konuşanlarına da rastlanmaktadır. İngilizler, 1881 sayımında Türkçe konuşanların birkaç yüz bin olduğunu tespit etmişlerdi. Bugün ise, böyle bir tespit ve sayım yapılmamıştır. Hindistan ve Pakistan'da yaşayan Türklerin sayıları hakkında kesin bir rakam elimizde yoktur. Yalnız "Türk Kültürü Dergisi"nin 5. sayısında çıkan bir yazıda 1760 yılında Pakistan'da 5 milyon ve Hindis-

tan'da da 2,5 milyon Türk yaşadığı belirtilmiştir.

Hindistan'la Pakistan'dan gelen ve orali olan bazı ilim adamlarına göre, Türkler, Pakistan halkının % 15-20'ni Hindistan'da ise halkın % 10'nu teşkil etmektedir. Pakistan'daki Türkler kuzeyde Ravapindi ve Pencap eyaletlerinde toplu olarak bulunurlar. Ayrıca pekçok şehirde ufak koloniler halinde yaşamaktadırlar. Hindistan'daki Türkler ise Delhi, Agra ve Allahabat çevresindedir. Keşmir'de de önemli sayıda Türk vardır. Bunların pek çoğu halen Türkçe konuşmaktadır. Hindistan ve Pakistan'a, Çin ve Rusya'dan kaçan Türkler yerleşmiş olup, bugün bu topraklarda binlerce Uygur daha az sayıda Özbek ve Kazak Türk'ü de mevcut olup, bunların çoğu 1945'ten sonra gelmiştir.

Bütün bunlardan sonra, Pakistan'da 20 milyon, Hindistan ve Keşmir'de de 10 milyon yani toplam olarak bu bölgede 30 milyona yakın Türk olduğunu savunabiliriz.

10- Kıbrıs Türkleri

Çoğu Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır. Yüzölçümü 3.500 kilometrekare olup, adanın kuzeyini kaplamaktadır. Burada yaşayan Türklerin sayısı ise, 160.000 dir. Kıbrıs dışında Londra'da 70.000, ABD'de 25.000, Avustralya'da 10.000 ve Türkiye'de 250.000 kadar Kıbrıs Türkü yaşamaktadır. Kıbrıs Türkleri, Türkiye Türklerinin bir parçasıdır.

11- Diğer Ülkelerdeki Türkler

Lübnan'ın Trablusşam çevresinde Türkler bulunur. Ayrıca bir miktar da Beyrut'ta vardır. Toplam sayıları yaklaşık 50.000 civarındadır. Bunun dışında Mısır'da 1,5 milyon, Cezayir'de 1 milyon, Tunus'ta 500.000, Suudi Arabistan'da 50.000 Özbek Uygur ve 150.000 Türkiye Türkü olmak üzere tahminen 225.000 Türk bulunmaktadır (çalışmak için giden Türkler bu sayının dışındadır). Bunların dışında Libya'da 50.000, Ürdün'de 60.000, Yemen'de sayısı hakkında kesin bilgimiz olmamakla birlikte Osmanlı devrinden kalma epeyce Türk vardır.

Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere dünyada yaşayan Türklerin sayısı 250 milyon kadar olup, Türkler yeryüzünde ırk olarak Çinliler ve Hindlilerden sonra 3. sırayı almaktadır. Dil olarak Türkçe, Çince, İngilizce ve Slavca-Rusça'dan sonra dünyada 3. dil özelliğini muhafaza etmektedir. Türklerin çoğu yabancı hakimiyetinde yaşamakta olup, yalnızca Türkiye Cumhuriyeti ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti bağımsızdır. Öyle inanıyoruz ki, 2000 yılına doğru dünyada pek çok Türk devleti daha kurulup, bütün Türkler kendi "millî devlet"lerine kavuşacaklardır. Bu inancımızı dünya jeo-politik ve jeo-etnik konjektürde meydana gelmekte olan köklü değişiklikler de doğrulamaktadır.

Faydalanılan Kaynaklar:

1- Aydınli Ahmet, Batı Trakya Faciasının İçyüzü, İstanbul, 1973

2- Ayyıldız Hakkı Raif, Komşu Ülkelerden Serisi:

a) Bulgarya, İstanbul, 1938-39

b) İran, İstanbul, 1936

c) Irak, İstanbul, 1950

d) Azerbaycan, 1936

e) Yunanistan, İstanbul, 1936

3- Azer Sana, İran Türkleri, İstanbul, 1942

4- Baykara Hüseyin, İran İnkılabı ve Azadlık Hareketleri, İstanbul, 1978

5- Bulgaristan'da Türk Varlığı, "Bildiriler", T.T.K., Ankara 1985

6- Dönmez Yusuf, Türk Dünyasının Beşeri ve İktisadi Coğrafyası, İstanbul, 1989, 2. baskı

7- Nayır Yaşar Nabi, Balkanlar ve Türklük, Ankara, 1936

8- Şimşir Bilal, Bulgaristan Türkleri, Ankara, 1986

a)- Şimşir Bilal, Rumeliden Türk Göçleri, C.II, Ankara, T.K.A.E., 1970

9- Türk Dünyası El Kitabı, T.K.A.E., Ankara, 1976

GELİYORUM

Sen karanlık gecelerin,
Ortasındasın biliyorum...
Ellerinde sana yolladığım,
Bir demet kırmızı karanfil.
Sana saf ırmak
Neşesiyle geliyorum...

Şimdi çekik gözlerinde,
Saklıdır... Işıkların haznesi;
Bir bahar özlemi gibi;
Beklersin beni biliyorum...
Sana kalbimin derinliğinden
Yeminimle sesleniyorum!..
Ayyıldızlı
Bayrağımla geliyorum!...

Ben de özlerim yağız kısraklı
Türkistan yaylalarını.
Ben de ah! çekerim ihanetlere,
Yarın yakındır.. Bunu da biliyorum.
Sana yıllardır sakladığım..
Anadolu'mun yüreğiyle,
Omzumda soyumun çilesi,
Türk'ün imanıyla geliyorum!...

MUSTAFA BALABAN

Çinli yöneticilerin 20. yüzyılda Doğu Türkistan'a Çinli göçmen yerleştirme harekâtı ve onun âkibetleri

S.Mahmut Kaşgarlı

S. Mahmut Kaşgarlı'nın 27 - 30 EYLÜL 1990 tarihleri arasında Winconsin Üniversitesi (Madison) tarafından düzenlenen 4. Milletlerarası Orta Asya Araştırmaları Kongresi'ne sunduğu tebliğini aynen yayınlıyoruz.

Şimdi Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlı olan "Doğu Türkistan (Şinjang Uygur Otonom Bölgesi)" 1.828.000 kilometrekarelik geniş bir alana sahip olup Asya'nın merkez kısmında yer almaktadır. Doğu Türkistan'ın doğusunda Çin'in Gensu, Ningşa, Çinghay eyaletleriyle, batısında Sovyetler Birliğine bağlı Batı Türkistan (Erkeştam, Turukat, Korgas, Köktuma, Cimenev), kuzeyinde Moğolistan Halk Cumhuriyeti ile (Kubda sınır bölgesi) güneyinde Hindistan (Sancu, Ladak), Pakistan (Koncırıp sınır kalesi) ve Tibet bulunmaktadır.

Doğu Türkistan'da yaşamakta olan Türklerin sayısı (Uygur Türkleri çoğunlukta olmak üzere Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar) 25 milyon civarındadır.

Doğu Türkistan tarihte Uygur Devleti (745-840), Karahanlılar Devleti (870-1213), Edikut Uygud Devleti (850-1275), Saidiye Devleti (1514-1675), Kaşgariya Devleti (1863-1877), Şarkî Türkistan İslâm Cumhuriyeti (1933-1934), Şarî Türkistan İnkılabı Cumhuriyeti (1944-1949) gibi birçok devletlerin mevcut olduğu ve yaşadığı kutsal bir Türk toprağı olup bugün maalesef Çin'in egemenliği altındadır.

Türklerin anavatanı, ilk ve ortaçağ Türk kül-

türünün altın beşiğı, büyük Türkistan'ın bir parçası sayılan Doğu Türkistan'ın Çin'in değişik iç kesimlerinden getirilen Çinli göçmenlerle doldurulması Çin yönetiminin Doğu Türkistan'ı istila etmesinden beri devam ettirmekte olduğu istilacı siyasetin bir parçasıdır.

Doğu Türkistan'ın nüfus nisbetinde istilacıların lehine çalışmak, eskiden beri Çin hükümdarlığının devam ettiremediği stratejik bir plandır. Çin Halk Cumhuriyeti yöneticilerinin Doğu Türkistan'ı Çinli göçmenlerle doldurmaktaki gayesi zenginliği bol, havası güzel, stratejik önemi büyük olan bu mukaddes toprağı sonsuza dek Çin hakimiyeti idaresi altında tutmak ve insafsızca istediği gibi sömürmektir. İkinci bir ifade ile 25 milyon Doğu Türkistanlı müslüman Türkü sayıları bilinmeyen karınca misali çoğunlukta Çin nüfusunun içinde eritip asimile ederek Çinlileştirmekten ibarettir. Son ikiyüz yıldan bu yana Mançu-Çin fedal idareleri tarafından gerçekleştirilemeyen bu sinsi plan 20. yüzyılın başından itibaren özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından beri Çin komünist hakimiyeti tarafından şiddetli şekilde yola koyularak belli ölçüde gerçekleştirildi. Aslında Doğu Türkistan'ın yerli halkı Uygur, Kazak, Kırgız Türkleri ve Moğollardan ibaret idi. Çinliler hiç yok idi.

Doğu Türkistan'da Han (Çin) varlığının ilk mevcudiyeti ilk Mançu-Çin istilası ile başladı. Bilindiği gibi 1758 yılında Mançu-Çin istilası Uyrat Moğol devletini isula ettikten sonra 1759 yılında Doğu Türkistan'ı da istila etti. Bu istila

ordusu terkindeki Çinlilerin bir kısmı askeri vazifesini tamamladıktan sonra Doğu Türkistan'a yerleştirildi. Bundan görülüyor ki, Doğu Türkistan'da Han (Çin) varlığının ilk ve en önemli kaynağı Çin ordu birlikleri olmuştur.

İstilâcı Mançu-Çin hanedanlığı yönetiminin zulmüne karşı girişilen başkaldırı neticesinde kurulan Bedevlet, Yakup Bey'in Doğu Türkistan'ın geniş topraklarını içine alan Kaşgariya Devleti (1863-1877)ni yıkmak ve Doğu Türkistan'ı ikinci defa istila etmek için gönderilen Çinli general Zuo Zongtang, İngiltere ve Çar Rusyasının yol koyması neticesinde 1877 yılında tekrar Doğu Türkistan'ı istila etti. 1884 yılında Doğu Türkistan'ın adını Şincang (Yeni Toprak) olarak değiştirdi. Direnen Doğu Türkistan'lıları kanlı bir şekilde bastırdı. Bazı kaynaklar Zuo Zongtang'ın 1 milyona yakın Doğu Türkistanlıyı katlettiğini yazmaktadır. Zuo Zongtang Doğu Türkistan'da önemli ölçüde bir Han (Çin) kolonisinin oluşmasına da ön ayak oldu. Aslen Çin'in Hunan eyaletinden olan Zuo Zangtang'ın o sırada bölgeye büyük ölçüde kendi hemşehrilerini doldurmuş olması dolayısıyla bu ilk Han kolonicileri arasında Hunanlılar çoğunlukta idi (1).

19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında Doğu Türkistan'daki Çinlilerin sayısı birkaç binden fazla değildi. 1899'da Kaşgar'a gelen Rus Kurmay Yarbayı Kormilof'un verdiği bilgilere göre, o tarihlerde, bugün Doğu Türkistan'da Çinli askerlerin dışındaki Çinlilerin sayısı 6.000 civarında idi (2). 1920 yılında Doğu Türkistan'da yapılan nüfus sayımına göre 258.000 nüfuslu Kaşgar eski şehirde toplam 773 Çinli olup bunlar Çinli yöneticiler ve polis memurlarından oluşurdu (3). Bu yıllarda bütün Doğu Türkistan'daki Çin nüfusu birkaç onbinden fazla değildi. Bugün ise Kaşgar'a 100.000 den fazla Çinli yerleşmiş durumdadır. 20. yüzyıldan başlayarak Çin yönetimi Doğu Türkistan'daki Han varlığını arttırmak için yeni bir gayret içine girdi.

1932 yılında Japonya'nın Çin'e bağlı olan Mançurya'yı işgal etmesi ve işgale karşı dire-

nen Çin askerlerinin mağlup olarak Sovyet Rusyasının Sibirya bölgesine kaçması ve oradan Rus Hükûmeti ile Doğu Türkistan'daki Çinli Genel Vali Şin Şi Şey arasındaki anlaşmalar gereğince birkaç bin Çin ordusuna mensup asker ve subayların Doğu Türkistan'a yerleştirilmesi ile Doğu Türkistan'daki Çin varlığı yeniden arttı.

Doğu Türkistan'da Han varlığının artış sürecinde ikinci dönemi Gumindang Hükümetinin 1944 yılında Doğu Türkistan'ın İli, Altay, Tarbagatay (Çevçek) vilayetlerinde patlak veren ayaklanma neticesinde kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyeti Milli Ordusunu yok etmek, bölgedeki ayaklanmayı bastırmak üzere 1946 da bölgedeki asker sayısını 20.000 den 100.000 e çıkarmasıyla yaşadı. (4) Sonradan Doğu Türkistan'a giren Çin Komünist kuvvetlerine katılan bu askerler Doğu Türkistan'da kalarak tarım ve sanayi işçisi oldular.

1950 yılı başında bölgede üretim işiyle uğraşan 110.000 Çinli asker vardı. 20 Ocak 1950 tarihli bir emirle buraya ayrıca 193.000 Çinli asker sevk edildi. (5)

Şubat 1952'de Mao Zedong Doğu Türkistan'daki askeri birliklerin bir bölümüne topluca meslek değiştirerek üretim ve imar birlikleri olmalarını onayladı. 1953 yılında Doğu Türkistan'da sekiz zirai imar tümeni (şhi) iki sanayi imar tümeni ve bir sulama tümeninde oluşan birleşik bir Xinjiang (Doğu Türkistan) Askeri Bölgesi üretim ve imar ordusu (Xinjiang She chen jianshe bingtuan) kuruldu. (Çin Halk Cumhuriyetinde genellikle Türklerden asker alınmadığı için bu ordunun % 99'u Çinlilerden ibaret idi.)

Doğu Türkistan'a başta Shanghai olmak üzere başka Çin'in iç yörelerinden nüfus kaydırma hareketi başlayarak Doğu Türkistan'a göçmen akını büyük ölçüde arttı.

1954'de toplam sayısı 175.000 kişi olan bu birlikler üç yıl içinde 2.000.000 kişiyi aşar duruma geldi.

1957 yılında Çin yönetimi Kuzey Koreden

askerlerini çekmesinden sonra bu askerlerden 100.000 den fazlasını Doğu Türkistan'a yerleştirdi. Bunlar üretim-imar tümenlerinde, yani devlet çiftliklerinde kadrolu olarak görevlendirildi. Bunların bir çoğu da devlet dairelerinde üstlendi. Mütekip beş yıl içinde ise Doğu Türkistan'a net nüfus ithali 1.224.000 kişiyi buldu.

1957-58 yılları arasında Çin'in geri kalmış bölgelerinden Çin yönetiminin teşvikiyle çok sayıda Çinli göçmen Doğu Türkistan'a sel gibi akmaya başladı. Özellikle Tibet'te büyük çapta ayaklanmaların baş gösterdiği 1959 yılında hudut bölgesine yardım şırı ile Doğu Türkistan'a bir anda 511.000 kişi sevk edildi. Bu kişiler Çin'in Cangsu, Sıçuven, Şensi gibi eyaletlerinden teşvikle getirilen Çinlilerden ibaretti. Onlar Doğu Türkistan'ın en verimli topraklarına yerleştirildi. Daha sonraki yıllarda Doğu Türkistan nüfusuna sürekli mekanik ilaveler oldu.

1962 yılında Lanzh-Urumçi demiryolu Urumçi'ye ulaştı. Bu göçmen ailelerin büyük kitleler halinde Doğu Türkistan'a sevkine imkan sağladı. 1962-66 yılları arasında yalnız Shanghai'dan toplam 150.000 genç "aydın" Doğu Türkistan'a gönderildi. Bundan başka Wu-huan, Tianjin vb. yerlerden de çok sayıda ortakul mezunu erkek ve kız Çinli gençler Doğu Türkistan'ın imarında görevlendirildi.(6)

Askeri veya sivil trenler dolusu "gönüllüler" ordusu Doğu Türkistan'a giderken tantanalı törenler, özendirici taahhütler ve övgülerle uğurlandılar. Çin yönetimi tarafından başlatılan Doğu Türkistan'a nüfus kaydırma hareketi, göçmenlere sağlanan yerleşme ve hayat kolaylıkları neticesinde daha da hızlandı.

Çin yönetiminin 41 yılı bulan iktidarı döneminde yürüttüğü bu iskn siyaseti sonucu, 1953'de Doğu Türkistan toplam nüfusunun ancak % 3 ünü oluşturan Han (Çin) nüfusu 1967'de 22.39 unu, 1983'de % 40.72 sine ulaşmıştır. Yani 1949 yılında bütün Doğu Türkistan'da Çinlilerin sayısı 200.000 dolayında idi. Son kırk yıldan bu yana Doğu Türkistan topraklarına sonu gelmeyen bir Çinli göçü neticesin-

de, bugün sadece Urumçi şehrinde Çinlilerin nüfusu milyona yaklaştı. 1983 yılında Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti tarafından Doğu Türkistan'ın nüfusu hakkında verilen resmi istatistik verileri aşağıdaki gibi gösterilmiştir:

Uygurlar 6.170.000
 Çinliler 5.346.000
 Kazaklar 950.000
 Çinli Müslümanlar 588.000
 Moğollar 120.000
 Kırgızlar 119.000
 Şiveler 29.000
 Tacikler 28.000
 Özbekler 9.000
 Mançular 9.000
 Doğular 5.000
 Tatarlar 4.000
 Ruslar 4.000
 ve başka etnik azınlıklar 4.400 dür.

Verilen bu rakamlar, hiç de gerçeklerle bağdaşmayan sahte rakamlardır.

Elimizde mevcut bulunan gerçek istatistiklerin verilerine göre Doğu Türkistan'da 25.000.000 dan fazla müslüman Türk halkı mevcuttur (7). Bu rakamlardan şunu açık olarak görebiliriz ki, 1949 yılında toplam sayıları 200.000 olan Çinliler 1983 yılında 5.346.000 e ulaşmıştır. Demek ki, 34 yıl içinde Doğu Türkistan'a yerleştirilen Çinlilerin sayısı 26 misli artmıştır. 1983 yılından şimdiye kadar Doğu Türkistan'a yerleştirilen çinlilerin gerçek sayıları hakkında açık bir malumat yoktur. 1949'dan şimdiye kadar Doğu Türkistan'a Çin yönetiminin 8 milyondan 10 milyona kadar Çinli yerleştirdiği tahmin edilmektedir. Doğu Türkistan'a yerleştirilen ve sayıları milyona yaklaşan "Çin Kurtuluş Ordusu" ile 1972 yılı sonlarındaki sayılarına göre 2.255.997 olan (7) Xinjiang üretim ve imar ordusu "Şinjang İşlepkiriş ve Kuruluş Armiyesi" bu sayı içine dahil edilmemiştir (8).

Doğu Türkistan'daki Üretim ve İmar Ordusu Çin'in iç kısımlarından nüfus kaydırma hareketinde tam yetki ve hukuka sahiptir. Şimdi bu ordunun sayısı 3.000.000 un üzerindedir.

Çinli liderler Doğu Türkistan'da Çin varlığının artışını millî savunmanın güçlenmesi ve siyasî istikrarın güvencesi olarak değerlendirmektedirler. Gerçekte de bu bölgedeki Çin nüfusunun büyük bir bölümü asker, polis, istihbarat elamanı ve yönetici kadrolardan oluşmaktadır. Bu askerî ve askerimsi birimleri üçe ayırmak mümkündür:

Urumçi Askeri Bölgesi Kolordusu, Üretim ve İmar Ordusu ve Milis Kuvvetleri.

Urumçi Askeri Bölgesinde, mevcut asker sayısı kesin olarak bilinmemekle birlikte, hava kuvveti, Topçu birimi, piyade, süvari, zırhlı birlik, demiryolu askeri, sanayi ve kimya birlikleri ve kamu güvenliği birliklerinin (gongan budui) bulunduğu tespit edilmiştir. Sevk ve idare kolaylığı için bunlar üç alt askeri bölge birimine ayrılmış durumdadır.

Doğu Xinjiang Askeri Bölgesi- Merkezi Kumul'da olup, görev alanı Turfan, Kumul ve Gansu Eyaletlerinin doğu kesimini kapsar.

Kuzey Xinjiang Askeri Bölgesi- Merkezi Şikhu ilçesinde olup, görev alanı İli, Sancı (Changi), Tarabagatay (Çuğuçak), Altay, Shihezi vb. bölgelerini kapsar.

Güney Xinjiang Askeri Bölgesi- Merkezi Kaşgar'da olup görev alanı Aksu, Kuça, Kaşgar, Hoten yöresini kapsar.

Üretim ve İmar Ordusu 13 bölgede kurulu 11 tarım tümeni ile 3 çiftlik yönetim dairesi (nongchang guanlijü) olarak teşkilatlanmış olup, 169 devlet çiftliği ve 115 bağımsız sanayi işletmesine sahiptir. Üretim ve İmar Ordusunun tarım tümenlerinin bölgedeki dağılımı şöyledir:

1. Tümen- Aksu bölgesinde bulunmaktadır.

2. Tümen-Yarkent bölgesinde Kaidu ırmağı kıyısında tarım yapmaktadır.

3. Tümen- Kaşgar bölgesinde Peiti köyünde tarım yapmaktadır. 1965'te kuruldu. Üyeleri genellikle terhis edilmiş askerler ile mahkumi-

yet cezasını tamamlamış suçlulardan oluşmaktadır.

4. Tümen- İli bölgesinde tarım yapar.

5. Tümen- İlk önce Kumul bölgesinde bulunuyordu, uzun yıllar zarar ettiği için sonradan bir bölüm askeri gücü Cimpan (Bole) bölgesine kaydırıldı ve 5. Tarım Tümeni cimpan Yönetim Bölümüne (tümen seviyesinde teşkilatı) eklendi.

6. Tümen- Urumçi'nin kuzeyinde Anning, Lehe, Sancı ilçelerinde tarım yapmaktadır.

7. Tümen- Cuitun, Chepaizi yöresinde tarım yapmaktadır.

8. Tümen- Shiezi'de kuruldu. Bu tümenin özellikle karışık olduğu söylenmektedir. Toplam 500.000'i aşan üye sayısı ile tarım tümenleri içinde en büyüğüdür. Yalnız Muosuowang bölgesinde 200.000'den fazla asker çalışmaktadır.

9. Tümen- Tarbagatay bölgesinde tarım yapar. Bu tümen 1962 yılındaki İli-Tarbagatay Olayından sonra Tarbagatay bölgesinin boşalması, sınırda muhafız kuvvet bulunmaması, sınır bölge halkının kaçması ve geniş toprakların bakımsız kalıp bozulması üzerine 7. Tarım Tümeninin Tarabagatay Yönetim Şubesi genişletilerek kuruldu.

10. Tümen- Altay bölgesinde tarım yapmaktadır.

Bu tarım tümenlerinden başka üç sanayi tümeni bulunmaktadır. Bunların dağılımı ise şöyledir:

1. Sanayi Tümeni- Urumçi kentinde yerleşmiştir. İnşaat sanayii ile uğraşır.

2. Sanayi Tümeni- Korla'da baraj ve elektrik santrali kurmakla uğraşır.

3. Sanayi Tümeni- Özellikle baraj ve kanal inşaatı ile uğraşır; Tanrı Dağlarının kar sularının arazi sulamasında değerlendirilmesi projesini yürütür.

Üretim ve İmar Ordusu'nun her tümeninde

250.000 civarında kişi bulunmaktadır.

Milis kuvvetlerine gelince, Çin'de muvazaf askerler ile "sınıf düşmanları" dışında ergin çağa gelen kadın erkek herkes milis teşkilatına katılmak zorundadır. Bunların çinde gerçek milis sayılabilecek olanlar, sayıları fazla olmayan silahlı milis birlikleridir. Yalnız silahlı milisler silah taşırlar ve belli bir askeri eğitim görmektedirler; normal milis ile temel milis birlikleri ise semboliktir.

Doğu Türkistan'ın 41 yıllık nüfus artışını normal biyolojik çoğalmayla açıklamak imkansızdır. Biyolojik artış ne kadar hızlı olursa olsun, mekanik Çin (Han) nüfusu artışı karşısında önemini kaybetmiştir. Kaldı ki tek çocuk yapma sınırlaması yalnız Hanları hedef almamakta 1988'den sonra Uygur Türkleri ile diğer azınlıklar da bu uygulamanın kapsamına alınmışlardır (9).

Batı sömürgeciliğinin "beyaz adama" dünyanın ilkel ve geri kalmış toplumlarını medenileştirmek misyonu yükleyişi gibi Çinli sömürgeciler de ker.dilerini Doğu Türkistan'ın kalkındırılmasından sorumlu saymaktadırlar. Hanlıların kitleler halinde Doğu Türkistan'a göçürülmesi siyaseti bölgenin kalkınmasına yardım gerekçesiyle yaldızlanmaktadır. (Gerçekte ise Doğu Türkistan Türklerini fakirleştirmektedir). Oysa, Doğu Türkistan başta Shanghai olmak üzere nüfus baskısı altındaki Çin'in iç bölge kent ve köylerinden milyonlarca insanı barındırmak ve beslemekle bu yörelirin rahat nefes almasına çok büyük yardımda bulunmuştur.

Çin Merkezi Hükümet idaresi, her yıl Çin'in çeşitli kesimlerinden türlü gerekçelerle, sayıları 200.000 ile 250.000 arasında değişen göçmen getirmektedir. 1984 yılından beri, Merkezi Çin Hükümeti Kuzey Batı'yı geniş çapta açmak propagandasını ortaya atarak, Çinlilerin Doğu Türkistan'a göçünü büyük çapta hızlandırdılar. Geçen bir yıl içinde Doğu Türkistan'a 650.000 Çinli göçmen yerleştirildiği bilinmektedir. Kuzey Batı'yı büyük çapta açmak... propagandasının ardına gizlenmiş art niyet, Doğu Türkistan'a

milyonlarca Çinli göçmen getirmek suretiyle, oradaki yer üstü ve yer altı zenginlikleri, daha büyük bir hırsla talan ederek, Doğu Türkistan'ın can damarı petrolü ve madenleri, Doğu Türkistan'dan Çin'e ulaşan yeraltı tünelleri yoluyla Çin'in çeşitli kesimlerine ulaştırmaktan ibarettir. Geçen yıl tarım havzasında 60 milyar ton petrol rezervinin olduğu bilindikten sonra bu yıl 10 Mart'ta Çin yönetimi 200.000 Çin askerini harekete geçirip Tarım petrolüne hücum başladı (10).

Çin Doğu Türkistan'a 1990 yılından itibaren 20. yüzyıl sonuna kadar sayıları 100.000.000 ile 150.000.000'a kadar Çinli göçmen yerleştirilebileceği planını ortaya koyarak, Doğu Türkistan topraklarında sömürücü ağırlığını hissettirmeye başladı. Bu durum, Doğu Türkistan halkı üzerinde ciddi endişeler yarattı. 1948 yılında kurulan iç Moğolistan Otonom Bölgesi'nde, o tarihlerde toplam nüfusun % 60'ını teşkil eden moğolların sayısı, Çinlilerin oraya sürekli göçü neticesinde 1970 yılında, toplam nüfusun ancak % 18 'ini teşkil edecek sayıya düştü. Bugün Doğu Türkistan halkı da aynı tehlike ile karşı karşıya bulunmaktadır.

Doğu Türkistan'a yerleştirilen Çinliler ile üretim ve İmar Ordusu Doğu Türkistan'ın en zengin bölgelerine yerleştirilmekte ve onlar yerli Türkleri çöllere sürüklemektedir.

Kendi istiklallerine erişmiş demokratik rejimlerdeki milletlerin topraklarında bulunmuş petrol ve maden yatakları, yer altı ve yer üstü zenginlikleri, o memleketin sahibi olan halklarına, iktisadi ve medeni refah ve gelişmeler bahşederken, ne yazık ki, Doğu Türkistan'daki müslüman Türk halkına, işsizlik, yoksulluk ve mutsuzluktan başka bir şey getirmemiştir. Çünkü her tür müesseselerde, Çin'in iç kesimlerinden, kendi ismini bile yazmasını bilmeyen Çinlileri işçi, teknisyen, mühendis sıfatıyla, iyi maaşlarla getirterek, oralara iskânı hızlandırmaktadırlar. Buna bir misal olarak 1975 yılında, Doğu Türkistan'ın güneyinde bulunan Kargalık ilçesinin Kökyar denilen yerinde petrol kendiliğinden fişkıarak etrafı bir petrol gölü haline

getirmiştir. Bu fişkıran petrol ağzını, Çin hükümeti ancak, Japon teknisyenlerin ciddi yardımlarıyla kapatabilmişler. Son yıllarda, Çin idaresi o yerdeki petrol yataklarını açmak ve işletmek adıyla 50.000'den fazla Çinli göçmeni, Çin'in değişik yerlerinden getirterek iş ve hizmet tahsis ettiler. Oralandaki yerli halkı, işçiliğe ve hizmete almayı akıllarının köşesine bile getirmediler. İşte bu sebeplerden dolayı, oradaki müslüman Doğu Türkistan Türkleri içinde işsizlik nisbeti, Çinlilere göre çok yüksek boyutlara ulaşmış bulunmaktadır. Çin hükümet idaresi, Doğu Türkistan'daki Çinlilerin sayısını, oradaki yerli müslüman Türklerin sayısından daha fazla sayıya çıkarmak için, mevcut bütün vasıtalara baş vurmaktan geri kalmamaktadır.

Güzelliğin, her nevi zenginliğin göz alıcı manzaralarıyla dünyaca meşhur olan bu topraklar için Şingcang havdife, yani Doğu Türkistan güzel yer namı şarkılar, sayıları yüzlerce olan broşür ve kitaplar çıkartarak geniş çapta Doğu Türkistan'ın reklamını yaparak Çinlilerin kafasında Doğu Türkistan zenginliğine açılan kapı refah ve huzurun merkezi imajını yaratmak istemiş ve bu sayede Doğu Türkistan topraklarına Çinlilerin göçünü hızlandırmıştır. Şöyle ki, Doğu Türkistan'a yerleşmek isteyen her Çinli göçmene tüm imkanlar sağlanmıştır. Doğu Türkistan'da Çin Komünist idaresi yola koyulduktan sonra oraları yerleşim düzeyine göre şehir nüfuslular ve köy nüfuslular diye ikiye ayırdılar. Köy nüfusuna kayıtlı Uygur ve Kazak Türkü hükümet dairelerinin izni olmadan şehirlere yerleşemezler, ama Çin'in köyünden, bucağından gelen Çinliler rahatça Doğu Türkistan'ın herhangi bir şehrinde ve sanayii merkezinde verimi bol zengin bölgelerde istedikleri gibi yerleşir ve iş sahibi olabilmektedirler. Bu sebepten dolayı Doğu Türkistan'da ekonomik durumu en iyi seviyede olanlar Çinlilerdir. Çin Hükümeti Doğu Türkistan'da Çinlilerin nüfusunu çoğaltmak için Çin Kurtuluş Ordusunda vazifesini tamamlayan Çinli asker ve komutan-

ları geldikleri eyalet ve vilayetlere geri göndermeden Doğu Türkistan'a yerleştirerek onların anne ve babalarını ve akrabalarını Doğu Türkistan'a getirmelerini teşvik etmektedirler. Çin'in iç kesimlerinde siyasi ve sosyal cinayetlerden mahkum Çinli cinayetçileri ardı ardına Doğu Türkistan'a naklederek Doğu Türkistan'ı cinayetçiler kampı haline getirdiler. Cinayet kampından kaçan bazı mahkumlar Doğu Türkistan'ın şehir ve kırsal bölgelerden çeşitli soygun ve dolandırıcılıklar yaparak hatta katillik olaylarına karışarak Doğu Türkistan halkı içinde ciddi huzursuzluklar yaratmaktadırlar. Bu sebeplerden dolayı Doğu Türkistan millî kargaşalıklarla alevlenen bir yanardağ haline getirilmiştir. Doğu Türkistan'ın Çinli göçmenlerle doldurulması ve Türklerin siyasi, ekonomik, kültürel hakları ile dinî inanç ve özgürlüklerinin kısıtlanması neticesinde çeşitli karşılık gösterme olayları meydana gelmektedir. 4-5 Nisan 1990 tarihinde Aktu kasabesindeki Türklerin ayaklanması bunun bir misalidir.

1982 yılında ilan edilen Çin Halk cumhuriyetinin anayasasındaki "Çindeki tüm milletler hukukça eşittirler" ilkesine karşı olarak, bugün Çin'de müslüman Türkler siyasi, sosyal ve kültürel hukuk bakımından Çinlilere eşit değildir. Çin'in otonom özerklik kanununda azınlık milletlerin otonom bölgelerinde otonomiye hakkunu yürürlüğe koyan milletler kendi işlerini kendileri idare edebilecek hukuka haizdir" diye gösterilen, ama bu güzel deyim sadece kağıt üzerinde kalmış olup o azınlık milletlerin birlikte oturdukları yerlerde işlerini kendileri idare etme hukukuna sikip değildir. Uygur Otonom Bölgesi adı verilen Doğu Türkistan'daki duruma bakacak olursak, bu bölgenin siyasi, ekonomik, askerî ve kültürel bakımdan Türk halkının hiç bir yönetim hukuku yoktur. Gerçi bazı yerli Türkleri çeşitli müesseselere yönetici sıfatıyla atasa bile, bu yöneticinin rolü sadece yerli yönetici imajını diğer milletlere vermek içindir. Şöyle ki, bir müessesenin başkanı ola-

rak atanan bir Türk herhangi bir iş üzerinde karar verirken kendinden alt seviyedeki Çinli memur ve yöneticiden onaysız iş yapma yetkisine sahip değildir. Doğu Türkistan'daki yerli hükümet merkezlerinde Çinli memurların sayısı, Türklerin sayısından hayli fazladır. Hatta bazı idari müesseselerde çalışanların % 90'ı Çinli olup, sadece % 10'unu Türkler teşkil etmektedir.

Ekonomik ve kültürel duruma göz atacak olursak Çin'in çeşitli eyaletlerinden Doğu Türkistan'a gelen Çinli göçmenlerin mutlak çoğunluğu çeşitli devlet müesseseleri olmak üzere fabrikalarda, devlet çiftliklerinde işe yerleştirilmişlerdir. Müslüman Türkler ise, okuyan ve yetişen insanlar başta olmak üzere işsizlik içerisinde başıboş dolaşmaktadırlar. Eğitim alanında da eşitsizlikler görülmektedir. Doğu Türkistan'da üniversite ve mesleki liselere kabul edilen öğrencilerin % 65 ve 70 civarındakiler Çinli öğrenciler, % 30'unu ise Türkler, Çinli müslümanlar, Moğollar ve diğer etnik gruplar teşkil etmektedir.

Çin Hükümetinin Çin'in çeşitli bölgelerinden sayıları hayli çok olan göçmenleri getirmek suretiyle oralardaki bütün zenginlikleri sömürmesi, bu zenginliklerden Doğu Türkistan halkının istifade etmesine engel olması, asıl o zengin toprakların sahibi olan Doğu Türkistan halkı üzerinde baskı yapması, onları çeşitli insan haklarından mahrum bırakması zamanımızın en vahim adaletsizliklerinden birisidir.

Çin idaresinin bu tür siyaseti, insan hak ve hukukuna aykırı irkî küçümseme siyasetinin canlı ispatıdır.

Bugün Doğu Türkistan müslüman Türkleri, denizin dalgasının andıran Çinli akını karşısında ciddi endişelere kapılmaktadır. Kendisini mahkum milletlerin destekçisi, insan hak ve hukukunun himayecisi sayan bazı devletler Çin'in Doğu Türkistan'a yapmakta olduğu bu çeşit iş-

kence, zulüm ve iktisadi sömürge siyasetini görse de görmezlikten gelmekte ve hiç bir ses çıkarmamaktadır. Yani büyük balığın küçük balığı yutmasına seyirci kalmaktadır. Doğu Türkistan Türklerinin varlığını, kültürünü, gelenek ve göreneklerini korumak yalnız Doğu Türkistan halkının değil, bütün Türk dünyası ve İslam alemini ve bütün dünyayı ilgilendiren ciddi meselelerden biridir. Biz bu vesile ile dünyadaki adalet ve hürriyet yanlısı devletlere ve milletlere, Türk ve İslam alemine, Çinlilerin Doğu Türkistan'a sel misali akın ederek, bu toprakları doldurmasını önlemek için Çin Hükümetini uyarmalarını, diplomatik yollarla bu baskı siyasetine son verilmesi hakkında Çin makamları nezdinde teşebbüslerde bulunmasını isteriz.

Bibliyografya

1) D. Gökşar, Doğu Türkistan'da Han (Çin) Varlığı, Türk Kültürü, 326. sayı 1990 s. 341

2) İlhan Musabay-Polat Turfani, " Doğu Türkistan'ın Sesi Mecmuası (Doğu Türkistan) 1985 No: 7-8 sh.54

3) Xinjiang'ın (Doğu Türkistan) Coğrafi ve Tarihi Durumu, Çince 1935, Nankin

4) Chenşni "Minzu Tuajie Yüshuiqing (Milliyetlerin birliği balık ve su gibi ayrılmaz), Xinjiang Shehui Kexue, 1985/5 s. 20

5) Chenşni, a.g.e.

6) D. Gökşar, Doğu Türkistan'da Han (Çin) Varlığı, Türk Kültürü, 326. sayı 1990 s. 343

7) Doktor Sipahi Çataltepe, SSCB ve Çin Halk Cumhuriyeti'nde yaşayan Türklerin istatistiklerine ait bilgileri mukayeseli bir inceleme, Doğu Türkistan'ın Sesi, 1990 sayı 26, sayfa 4-9

8) Xinjiang Uygur Otonom Rayuning Ehvalı, Hantefiri Mecmuası, 1987 yıl 18. sayı s.30

9) D. Gökşar, Doğu Türkistan'da Han (Çin) Varlığı, Türk Kültürü, 326. sayı 1990 s. 345-346

10) Şarki Türkistan Avazı Gazetesi, Alma-ata Nisan 1990 sayı 98

Azerbaycan ve Türkistan Tarihinin Araştırılmasında Türkçe Kaynakların Önemi

Prof. Dr. Mehmet Saray

Bugün, Batı ülkelerinde, Sovyetler Birliğinde ve Türkiye'de Azerbaycan ve Türkistan Tarihi hakkında yapılan pek çok araştırma ve neşriyat bulunmaktadır. Fakat, tedkik ettiğimizde bu çalışmaların en büyük eksikliğini Türkçe kaynaklar olduğunu görmekteyiz. Bunun sebeplerini araştırdığımızda, eski yıllarda Sovyet rejiminin tâkip ettiği kültür siyâsetinde uyguladığı katı tutumun en büyük rolü oynadığını görmekteyiz. Sovyet ilim adamları Komünist Partisi'nin direktifleri dâhilinde çalışmak mecburiyetinde kaldıkları için, Batılı bilim adamları da Sovyet yönetiminin müsaade ettiği malzeme ve imkanlar çerçevesinde çalıştıkları için Kafkas ve Orta Asya milletlerinin, özellikle bu bölgelerde yaşayan Türklerin, kültür ve tarihleri hakkında hem eksik ve hem de taraflı bilgi vermişlerdir. Yapılan araştırmaları tedkik ettiğimizde, meselelerin Rus ve Sovyet noktai nazarlarına göre ele alındığını görmekteyiz. Tabii, tarihçilikte objektivlik, yâni madalyonun her iki tarafını da tedkik etme mecburiyeti olduğu için ister istemez, Türk noktai nazarı nedir, ne olmuştur, sorusuna tatmin edici bir cevap verilememektedir. Takdir edersiniz ki, ilmî araştırmalarda cevabı verilemeyen sorular olduğu müddetçe o ilmî araştırma tam ve objektiv olarak yapılmamıştır. Yâni eksiktir.

Azerbaycan ve Türkistan Türkleri ile ilgili hem Çarlık dönemini, hem de Sovyet dönemini ihtiva eden vesikalar neşredilmiştir. Bu vesikalar öyle seçilmiş ve tanzim edilmiş ki, hep Rus dostlarımızın haklılığını gösteriyor. Bu vesikalara göre Türk ülkeleri zorla işgal edilmemiş, Türkler gûya gönüllü olarak Rusya'ya ilhaklarını istemişlerdir. Fakat, bir zamanlar Azerbaycan ve özellikle Orta Asya'da

menfaat ve alâkası olan başka bir güç daha vardı: İngiltere. İngiliz Arşivlerini çalıştığımız zaman hâdiselerin hiç de Rus vesikalarında anlatıldığı gibi cereyan etmediğini görüyorsunuz. Hele bir de Türk arşivlerindeki vesikaları tedkik ettiğinizde meselenin iç yüzü daha da aydınlanıyor.

Bu vesikalar Türklerin de noktai nazarları olduğunu gösteriyor. Türklerin görüşlerini ve haklı olduğu konuları dile getiriyor. Türk ve İngiliz Arşivlerinden hazırlanan iki vesikalar koleksiyonunu, biri Azerbaycan ve diğeri Türkistan olmak üzere, basım için Türk Tarih Kurumu'na yakında teslim edilecektir. Vesikaların orijinalinin kopyesi, Türkçe transkripsiyonu ve İngilizce tercümelerinin yer aldığı bu iki koleksiyon çıktığı zaman oldukça güzel yankılar yapacağına inanıyorum.

Muhterem bilim adamları!

Azerbaycan ve Türkistan tarihi ile ilgili vesikaların doğru ve eksiksiz kullanımı meselesi, size arz etmek istediğim konulardan birisi idi. Bunun emsallerini çoğaltıp tartışmayı uzatmak mümkündür. Fakat bize verilen zaman çerçevesinde tebliğlerimizi vermek zarureti olduğu için, izin verirsiniz, Azerbaycan ve Türkistan Türk tarihini aydınlatmada yazılı kaynaklardan ve ehemmiyetlerinden de bahsetmek istiyorum. Arşiv vesikaları olduğu kadar, bu yazma eserlerin de Orta Asya ve Azerbaycan araştırmalarında büyük ölçüde ihmal edildiğini görmekteyiz.

Bilindiği gibi, Türkistan'da kurulan 4 ayrı Hanlık vardı: Buhâra, Hîve, Hokand ve kâşgar. Bu küçük Orta Asya Türk devletlerinin XIX. asrın ikinci yarısında Rusya ve Çin tarafından işgal edilmelerinden

sonra bu devletlerin arşivlerini ve yazma eserlerini işgalci ülke yetkilileri kendi başkentlerine götürmüşlerdir.

Orta Asya Türk tarihi üzerinde yapılan Sovyet ve Batı araştırmalarında bu yazma kaynakların kullanıldığına dair, bir iki emsal hâriç, hiç bir referansta rastlanamamıştır. Dolayısıyla, Orta Asya Türk devletleri hükümdarlarının görüşlerini, yerli bilim adamlarının eserlerinde ülke tarihleriyle ilgili verdikleri bilgileri nazarı itibara almadan Orta Asya Türk Tarihi hakkında yapılan araştırmaların yeterli objektivlik kistaları içinde cereyan ettiğini söylemek oldukça güç.

Bugün, bir kısmı Rus kütüphanelerinde ve arşivlerinde, bir kısmı Çin Arşivlerinde, bir kısmı Avrupa kütüphanelerinde ve bir kısmı Türk kütüphanelerinde ve bir kısmı da özel kütüphanelerde bulunan bu eserlerden kısaca bahsetmek isterim:

Muhammed Şeybani Han devrini anlatan ve müellifi meçhul olan ve Şeybani Han'ın seferlerini anlatan "Fath-Name" (Semerkant Viyatkin küt.). Yine Muhammed Şeybani Han devrini anlatan Muhammed Salih'in "Şiybani-Name"si (Viyana ve Leningrad Ş. küt.); Özbek Hanları devrini anlatan "Tavarih-i Güzide" veya "Nusret-Nâme" (Leningrad Ş. ve Londra BM); Buhara'da Abdullah Han devrini anlatan Abdullah Müşfikî'nin "Tarih-i Abdullah Han" (Buhara hususi küt.); Ubeydullah Han (1702-1711) devrini anlatan Mir Muhammed Amin Buhari'nin eseri "Tarih-i Ubeydullah Han" (Leningrad); Muhammed Rahim Han (1722-1759) devrini anlatan Mir Muhammed Vefa Kärminagi'nin "Tarih-i Rahim Han" (Taşkent ve Leningrad Ş.); Muhammed Ma'sum'dan itibaren Buhâra tarihini anlatan Muhammed Şerif bn Muhammed Taqî Buhari'nin "Tacu-t-tavarih"i aynı devri anlatan Molla Eda'nın "Tarih-i hanân-ı Buhara" (Semerkant) adlı eserleri son derece önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Hokand Hanlığı tarihini anlatan Hoca Muhammed Hekim han Töre bn Ma'sum Han'ın eseri "Muntahab-ı t-tavarih" (Leningrad ve Semerkant küt.); Haydar Han (1845-1858) zamanını anlatan ve müellifi meçhul "Zafernâme-i Haydar Han" (Taşkent); Hokand Hanlığının 1830'lardan Rus işgaline uğradığı 1865-66'ya kadar anlatan Molla İvaz Muhammed bn mirza Rûzi Sûfi Attâr'ın "Tuhfat-u t-tavarih-i hani" (Leningrad Ş. küt.); yine Hokand Hanlığının 1822., 1867 arasını anlatan Molla Ali Qari Qunduzi'nun "Tavarih-i Manzuma" adlı eseri (Fergana'da

hususî küt.); Hokand Hanlığının kuruluşundan yıkılışına kadarki devri anlatan Molla Niyaz Muhammed bn Molla Aşur Muhammed Hokandî'nin "Tarih-i Şahrûki" adlı eseri; yine Rus istilasına kadarki Hokand tarihini yazan Mirza Alim bn Molla Rahim Taşkendi'nin "Ansab-u s-salâtin ve tavarîh-u l-havaqin" adlı eseri (Semerkand'da hususî elde) önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Kâşgar Hanlığı olarak bilinen Doğu Türkistan'da Hocalar devrini anlatan Muhammed Sadık Kâşgari'nin "Tezkire-i Xocağan" adlı eseri ile yine Hocalar devri ile Yakup Bey devrini anlatan Molla Musa bn Molla İsa Seyrani'nin "Tarih-i Emîniye" adlı eseri, Doğu Türkistan tarihi ile ilgili araştırmalarda hiç zikredilmemektedir. Halbuki bu eserler zikredilen devirlerle ilgili son derece önemli bilgiler vermektedir.

Hive tarihini anlatan şîr Muhammed Mir Munis'in "Firdavs-i İkbâl"i ve Hive'de Allâhkulu Han devrini anlatan Muhammed rıza Âgehi'nin "Riyaz-u d-devle" (her ikisi de İst. Üniv. Küt.de) adlı eseri ve aynı müellifin Muhammed Emin (1845-55) Han devrini anlatan "Camî'ül vaqa Sultaniya" adlı eseri, yine aynı mellifin Muhammed seyyid han (1856-65) devrini anlatan Gülşen-i İkbâl" adlı eseri, yine umumi Hive tarihi olan Babacan mangıt'ın "Tavarih-i Xorezmşahiye" (Berlin'de) adlı eseri ile Hive tarihi üzerinde çalışan araştırmacıların mutlaka görmeleri gereken kaynaklardır.

Burada ancak bir kısmını zikredebildiğimiz Orta Asya tarihi ile ilgili bu eserler, Orta Asya Türk tarihi ile ilgili araştırma yapan kişilerce mutlaka görülmesi kanaatindeyim.

Azerbaycan tarihi ile ilgili olup da hiç el uzatılmayan bazı kaynaklar vardır ki, izninizle bunlar hakkında birkaç söz söylemek istiyorum: Bunlar, herbiri yüzlerce ve binlerce sahife olan Tapu Tahrir Defterleri'dir. Sekiz adet olan Revan Tapu Tahrir Defterleri, bölgenin hem iktisâdî, hem ictimâî ve hem de demografik yapısı hakkında çok geniş bilgiler vermektedir. Azerbaycan ve Ermenistan tarihi üzerinde çalışanların mutlaka görmeleri gereken önemli kaynaklardır. Ayrıca, dört adet Gence, iki adet Nahçıvan ve bir adet Dağıstan Tapu Tahrir Defterleri de önemli bilgiler ihtiva etmektedirler. Azerbaycan tarihi üzerinde çalışan araştırmacıların mutlaka görmeleri gereken önemli kaynaklar olduğu kanaatindeyim.

COLD WAR ORIGINS

Soviet Archives Stir Hot Debate

By Peter Grier

Staff writer The Christian Science Monitor
Washington

As the cold war fades, a hot war of ideas may be starting over questions such as: Who started the superpower stare-down, anyway? What caused the United States and the Soviet Union to rattle their weapons at each other for 45 years?

Historians expect to soon have access to previously secret Soviet papers, launching a boom in cold-war studies. At an unusual conference of Soviet and American scholars here, sponsored by the US Institute of Peace, it became clear that academics have plenty to argue about. The only thing participants could agree on: Joseph Stalin was not a nice guy.

"The US and the Soviet have stereotyped each other. It's very difficult to get beyond that historically," said Gaddis Smith, a Yale professor of US foreign policy.

Consider the question of how Moscow came to dominate Eastern Europe.

The mainstream US view has long been that Mr. Stalin seized control over the ground occupied by the Red Army at the end of World War II? He set up puppet communist regimes and ignored promises of free elections.

Some Soviet historians argue that US-backed Eastern European politicians were themselves less than savory.

In a number of cases, the "US didn't support true democratic forces, but rightist forces" said Dr. Igor Orlik, a professor in the Diplomatic Academy of the Foreign Affairs Ministry.

There was also a difference of opinion over the role of US nuclear threat to apply political pressure. US scholars say nuclear weapons were just one part of the postwar struggle for Eastern Europe.

President Mikhail Gorbachev's policy of glasnost has already launched a wave of revisionist thinking about cold-war policies.

In the US, the origins of the cold war have been hotly debated for decades.

On one side are traditionalists, who argue that Soviet expansionism plus US waffling equaled acute superpower tensions. On the other side are revisionists, who hold that NATO encirclement scared a

defensive Soviet Union into a militaristic response.

The conference of Soviet and US historians, which involved three days of discussions in Washington in the last week of July, after three days number of basic questions about the cold war that all sides have yet to settle.

When the Soviet archives open, a new generalization of graduate students will likely chew on such topics as:

* Did US indecision allow the USSR to tighten its grip on Eastern Europe?

This question has sparked bitter disputes among US scholars for years. The traditional view is that by not standing up more firmly to Stalin's blatant land grab, the US committed a "sin of omission", in the phrase of Prof. Adam Ulam, director of Harvard University's Russian Research Center.

Scholars eagerly await any Soviet documents that shed light on Stalin's actions. Were there actions the US could have taken to cause him to back down?

* Was the cold war inevitable?

In hindsight, it is easy to believe that major historical events were unavoidable. Was that really the case with the US-Soviet standoff? Will Soviet documents show that Stalin and subsequent Soviet leaders were determined to force confrontation, or will they reveal a story of miscalculations on both sides?

"Some unraveling of the wartime alliance was inevitable was that it took 45 years to get over this confrontation," said Dr. Sergei Plekhanov, a Soviet historian of US politics.

* Whose fault was it?

This question will not foster international academic harmony. While Soviet scholars seem willing to look at their country's role, most are unwilling to be saddled with all the blame. -the cold war was not "one hand clapping" said Dr. Konstantin Pleshakov, research fellow at the Institute of USA and Canada studies.

Türk Tarihinin Çince Kaynaklarından Shih-Chi

Cevat TÜRKELİ

Türk tarihinin ilk devirleri, Göktürk devleti zamanında 8. yüzyılda Türkçe yazılı kitabelerin ortaya çıkışına kadar hep Çince yazılı kaynakların ışığıyla aydınlanmaktadır. Arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan yazılı veya yazısız meteryaller de bu Çince kaynaklarla birlikte tarih kaynağı olarak kullanılırlar.

Çince tarih kaynakları, ilim âleminde şimdiye kadar en çok işlenmiş eserlerdendir. Burada eski Çin'in olduğu kadar eski Türklerin de ilk devirlerini anlatan ilk modern kaynak eser sayılan Shih-chi'yi ele alacağız. Batılı ilim adamları tarafından bu eser ve diğer Çin yıllıkları didik didik edilerek incelenmiş ve birçok dillere tercüme edilmiştir. Fakat Türk tarihi için taşdıkları öneme rağmen ne bu ne de diğer Çin yıllıkları, maalesef tam olarak Türkçeye tercüme edilmiş değillerdir. Biz, Çin'in sonraki resmî tarih kitaplarına örnek teşkil eden Shih-chi'yi Türk tarihinin bir kaynağı olarak kullanma açısından kısaca inceleyeceğiz.

Yüzotuz kısımdan ibaret olan Shih-chi, Sê-ma-ch'ien (Simaçiye'nin okunur) tarafından yazılmıştır. Sê-ma-ch'ien, bugünkü Shen-hsi'nin Han-ch-êng ilçesinde M.Ö.145 yılında doğmuştur. Babası, T'ai-shih-ling yani "Büyük arşiv memuru" (1) idi. On yaşındayken eski

metinleri okuyabilen Sê-ma-ch'ien, bu bilgi ve kabiliyetini gençliğinde aşağı yukarı bütün Çin'i dolaşmış olmasıyla iyice arttırmıştı. (2)

M.Ö. 110 yılında babası ölünce 38 yaşındayken T'ai-shih-ling görevine getirildi (3). 42 yaşındayken Kung-sun-ch'in ve Hu-sui adlı arkadaşlarıyla birlikte o zamana kadar takip edilen tarih metodu üzerinde değişiklikler yaptı. M.Ö.98 yılında 48 yaşındayken bir savaşta Hunlara esir düşen General Li-Lin (4) meselesi yüzünden (onu koruduğu için) hapse atıldı ve hadım edildi (5).

Hapisteyken sadece tarih yazmakla meşgul olduğu dokuz yıl ardından sekiz yıl daha bu eseri yazmakla meşgul oldu. Sê-ma-ch'ien'in 17-18 senelik çalışmasından sonra birtakım düzeltmelerin de yapılmasıyla birlikte aşağı yukarı 20 sene içinde bu eser ortaya çıkmış oldu.

Sê-ma-ch'ien, kendi yazdığı önsözde kitabına "T'ai-shih-kung kitabı" adını vermektedir. T'ai-shih-kung, onun daha sonra aldığı ünvan idi. Kendisi, bu ismi vermesine rağmen eserin adı sonradan başka şekilde anılmaya başlanmıştır. Bunun sebebi sonraki Çin yıllıklarından Sui-shu'da kitabın isminin ilk defa Shih-chi olarak kaydedilmesi (6) ve sonraki âlimlerin de ismin aslını araştırmadan böylece kullanmalarıdır. Han-shu'da da bu isim Sê-ma-ch'ien'in söylediği gibi "T'ai-shih-kung" olarak yazılmıştır.(7)

* Mimar Sinan Üniv. Fen-Ed. Fak. Araştırma Görevlisi

130 kısımdan meydana gelen Shih-chi, Çin'in efsanevi hükümdarlarından Huang-ti (aşağı yukarı M.Ö.2700-2600) zamanından Han sülâlesinin hükümdarı Wu-ti'nin saltanatının Yüen-shou döneminin ilk senesine yani M.Ö.122'ye kadar aşağı yukarı toplam 2600 yıllık bir tarihi anlatır. Bu 130 kısım da kendi içinde 12 Pên-chi bölümü, 30 Shih-chia (soy, sülale) bölümü, 70 tane de Lieh-chuan bölümüne ayrılır. En son olarak 130. kısım ise Sê-mach'ien'in otobiyografisidir.

Pên-chi'ler, Çin'in yukarıda bahsettiğimiz dönem içindeki imparatorlarının biyografilerini ihtiva eder. Pên-chi I, Beş İmparator adını taşır. Bu bölümde ilk olarak Çin'in tarih öncesi devirlerinde hükümdar olduğu rivayet edilen Huang-ti'nin faaliyetleri, kültürel ve askerî başarıları anlatılır. Efsanevî rivayetlerde Hunların ataları olarak bahsedilen Hsün-yü'lerin de yer alması (8), Türk tarihi için mühim bir noktadır. Huang-ti'den sonraki imparatorlardan Chuan-hsi, Chiao, Yao ve Shun devirlerini anlatan bölümlerde de Türklerin ataları ile ilgili bilgiler çıkarılabiliyor.

Pên-chi II'de Çin'in Hsia hanedanı (9) anlatılıyor. Bu hanedanın hüküm sürdüğü bölgelerin genel olarak şimdiki Shan-hsi'nin güneyi ile Hêh-nan'ın batı ve orta bölümleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu bölgelerde bulunan renkli çanak çömlek kültürü, asıl Çin kültüründen farklılık gösterir (10). Bu yüzden ilk Çin kültüründe yoğun bir şekilde yabancı menşeli kültürlerin etkisinin bulunduğu kabul edilmektedir (11). Hsia bölümünde, karışık ve zor ayıklanır olsa bile Türklerin ilk devirleriyle ilgili bilgi çıkarılabiliyor.

Pên-chi III, Shang hanedanı (Aş.yuk. M.Ö. 1450-1050) zamanını anlatır. Bu hanedanın hüküm sürdüğü zamanlarda yazı icad edilmiş ol-

duğu için elde edilen bilgiler de çoğalmıştır. Shih-chi'nin bu bölümü, aslında efsanevî rivayetlerden kurtularak tarihî vesikalara dayanabilen kısımlarının başlangıcı sayılabilir. Türk tarihinin ilk devirleriyle ilgili kıymetli bilgiler vardır.

Chou hânedanı (12), Shih-chi'nin 4. Pên-chi kısmında anlatılıyor. Bu hanedanın dinî inançlarındaki ve kültürel hayatlarındaki bazı özellikler ve batı kökenli savaş arabaları kullanmış olmaları (13) gibi sebeplerle bir Türk hanedanı olabileceği düşünülmüştü (14).

Chou Pên-chi'den sonraki sekiz Pên-chi bölümü, hükümdarların biyografyasıdır. Sadece yedinci sıradaki Hsiang-yü, hükümdar değildi. Hsiang-yü, Ch'in hanedanı ile Han hânedanı arasında hükümdar olmak için mücadele eden birisiriydi.

Pên-chi'lerden sonra 10 bölüm Piao vardır. Sê-mach'ien, bu "Nien-piao" (yıllık tablosu)larla bütün kitabın kronolojik çatısını kurmuştur. Tablolar, çok eski dönemler için yüzyıl tablosu olarak düzenlenmiştir. Daha yakın tarihler için ise yıl veya ay tabloları düzenlenmiştir. İkinci sınıflandırma şekli ise "olayların devletlere göre anlatılması" ve "seneye göre devletlerin anlatılması" olarak ayarlanmıştır. Bu sistem, hem diğer bölümlerde anlatılan olayların daha geniş bir perspektifte görülmesini sağlıyor hem de kullanma kolaylığı getiriyor.

Shu (Kitap) bölümü, sekiz kısımdan meydana geliyor. Bu sekiz kitap, tarihî olaylarla ilgili değil kültürel bilgi verirler.

Li-shu: Genç manada âdâb-ı muâşeret diyebileceğimiz çeşitli kuralları anlatır. Yüeh-shu: müzik kitabıdır. Çinde müziğin devlet idaresinde mühim bir yeri vardı. Lü - shu: Hukuk kitabı. Çin devletlerinde kanunların gelişimini

göstermesi , Çinlilerin Hunlara bakış açısını da gösterebilir.

Li-shu: Takvim kitabı.

T'ien-kuan-shu: Astronomi kitabı. Sê-ma-chi'ienin babası, aynı zamanda bir astronomi bilginiydi.

Fêng-shan-shu: İmparatorların dağda yere ve göğe ibadeti ve bu ibadetin tören şekillerini anlatır.

Héh-ch'ü-shu: Çinin coğrafi yapısını, nehirleri ve akarsuları anlatır. P'ing-chün-shu ise para sistemi hakkında bilgi verir.

Shih-chia: Otuz kısımdan meydana gelir. Shih-chia kısımlarında önemli beylerin, tarihte uzun süre önemli rol oynamış ailelerin soy kütükleri ve yaptıkları işler anlatılır. Shih-chia bölümü, Hunların ilk devirlerde diğer soylarla akrabalık ilişkisinin açığa çıkarılmasında faydalı bilgiler verir. Özellikle Çin sarayına dışarıdan gelin gelen prenseslerin akrabalarını anlatan Wai-chi'i kısmı bu açıdan önemlidir.

Lieh-chuan: Türk tarihini direkt olarak anlatan Hsiung-nu kısmı, Yetmiş Lieh-chuan'ın içindedir. Shih-chi'nin 110. kısmı, "Hsiung-nu lieh-chuan" dır. Hsiung-nu kısmının da içinde bulunduğu altı kısım, Çin sınırlarının dışındakileri anlatır. Bunlar:

- 1) Hsiung-nu
- 2) Güney Yüeh
- 3) Doğu Yüeh
- 4) Ch'ao-hsien
- 5) Güney-batı Yi
- 6) Ta-yüen

Bunların haricinde kalan kısımlarda ise Çinin özelliği olan memurları, generalleri, Konfüçyüs'ün öğrencileri vs. anlatılır.

Shih-chi'nin son kısmı ise Sê-ma-ch'ien'in otobiyografisidir.

Notlar:

1) W. Eberhard, Çin-Sinolojiye giriş, A.Ü. DTCF yay., İstanbul 1946, s. 198

2) Shih-chi, 130, Taipei 1979 baskısı, s. 3293

3) Shih-chi, 130, s. 3296

4) General Li-kuang, Hun hükümdarı Chün-ch'êng zamanında Hun ordusuna mağlup olarak esir düşmüş, daha sonra kaçarak Çine dönmüş, fakat imparator onu hapsedirmişti. bkz. Shih-chi, 110, s. 2906

5) Shih-chi, 130, s. 3300

6) Sui-shu, Chin-chi-chê, s. 905

7) Han-shu, Yi-wên-chih, s. 1702

8) Shih-chi, I, s. 6

9) Hsia hanedanının kuruluş ve yıkılış tarihleri hakkında çeşitli fikirler vardır. Mesela M.Ö. 2205-1766: H. Cordier, Histoire generale de la Chine, C.I, Paris 1920, s. 98 M.Ö. 2183-1752: Tsêng, ting-pên, chung, kuo t'ung-shih, C.I, Taipei 1968, s. 12, M.Ö. 1800-1500: W. Eberhard, Çin Tarihi, Ankara, 1987, s. 23

10) Bu kültür, ilk defa 1921 yılında yapılan kazılarda Héh-nan'ın Yang-shao köyünde yapılan kazılarda J.G. Anderson tarafından keşfedilmiştir. Bu konuda bkz. Andersson, "Researches into the pre-history of the Chinese", Bulletin of the Museum of Far eastern Antiquities, No: 15, 1943

11) 1) W. Eberhard, Çin Tarihi, s. 24, B.Ögel, Büyük Hun imparatorluğu Tarihi, C. I, s. 16-17

12) Chou hanedanının kuruluş ve yıkılışı için de farklı tarihler gösterilir. M.Ö. 1142-247: Jos. L.M.Mullie, "Les Chan-joung ou Joung des Montagnes", Central Asiatic Journal, Vol. XII, no: 3, 1969, s. 165, M.Ö. 1050-247: W. Eberhard, Çin Tarihi, s. 33

13) Donn Bayard, "East Asia in the bronze age", The Cambridge Encyclopedia of Archaeology, Ontario 1980, s. 169

14) Bu konuda bkz. W. Eberhard, Çin Tarihi, s. 33-38

İki Kutuplu Bir Dünyadan Çok Kutuplu Bir Dünyaya Geçerken (*)

Doç. Dr. Vildan SERİN

Giriş

"Tabiatta olan her hâdisenin cemiyette de akisleri ve benzerleri vardır; seylâblar, zelzeleler, kasırgalar ve türlü tabii âfetler ile batan şehirler, kaybolan ülkeler, deniz olan çöller, çöl kesilen denizler, yatak değiştiren nehirler, kaymalar, çökmeler olduğu gibi cemiyetleri de yerinden oynatan ve yerleşmiş nizamları bozup çeşitli harâbeye sebebiyet veren siyâsî ve içtimâî darbeler ve sarsıntılar vardır"(1)

Gerçekten de zaman ırmağı üzerinde yolculuk yapmakta olan büyük güçler, bu nizam içindeki belli ömürlerini tamamlayıp akıp geçmişlerdir. Bir zamanların kudretli Roma İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu yerlerini II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD ve Sovyetler İmparatorluğu'na bırakmışlardır. Bu iki süper güç dünyamızı âdetâ paylaşmışlar, iki kutuplu bir dünyâ meydana getirmişlerdi.

"Târih, ibret alınması ve sözüne kulak tutulması gereken doğru konuşan bir dost, bir şahittir. Devletlerin siyâsî, askerî, içtimâî ve iktisâdî kâr ve zararlarının hesabını tuttuğu kadar mânevî grafiğini de çizen bir ana bilgidir" (2). Bu gözle milletlerarası sisteme bakıldığında, ekonomik ve askerî gücün her zaman nisbî bir değişim içinde hareket ettiğini, yerinde durmadığını görmek mümkündür: Milletlerarası rekâbetin nizam tanımaz ve rekâbetçi vasıfları neficesinde târih her zaman savaşa hazırlık, ya da savaş dönemleri olarak yaşanmıştır (3).

Bu dönemlerin ikisi de toplumların kaynaklarını tüketilmesine millî gelirden savunma harcama-

larına ayırdıkları payın yükselmesine neden olmuştur. Ekonomik büyümenin, verimliliğin ve refâhın artması sâdece o ülkenin millî zenginliğini çoğaltması açısından değil, her hangi bir savaşta başarı ihtimâlini artıracağı için de arzû edilmektedir. Başka bir ifâdeyle ekonomik kudret ilk safhada askerî başarıyı artırmaktadır. Ulaşılan seviyeyi korumak amacıyla askerî harcamaların uzun vâdede giderek artırılması ise, enflâyona, ödemeler dengesi ve bütçe açıklarına yol açarken; iktisâdî üretime ayrılan kaynaklar da azalmaktadır. Bu süreç uzun vâdede, önce iktisâdî, sonra askerî gücün düşmesine ve süper güçlerin çökmesine ya da önemlerinin azalmasına sebep olmaktadır. Büyük güçler arası yapılan sıcak savaşlar, târih boyunca haritaların, coğrafi sınırların değişmesi ve yeni güç odaklarının ortaya çıkması şeklinde gerçekleşmiştir. Barış dönemlerinde ise devam eden rekâbet, farklılaşan askerî ve iktisâdî büyüme hızları süper güçlerin birbirlerine nisbetle yükselip, alçalmalarına yol açmıştır. Bütün bu gelişmeler, Hitler'in deyişiyle millî gelirin ne kadarının topa, ne kadarının tereyağına ayrıldığına bağlı olmuştur. Askerî harcamalar ile ekonomik harcamalar arasındaki dengenin bozulması, kutuplar arası dengeyi de sarsmaktadır.

I. Dünya Savaşı sonrası kurulan yeni dünyâ haritası, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Yalta'da Stalin, Roosevelt, ve Churchill arasında değiştirilecek, Stalin'e Alman ve Doğu Avrupa pastası ikram edilecekti. Böylece II. Dünya savaşı boyunca dünyânın bir numaralı süper gücü olan ABD ve Rusya arasında iki kutuplu bir dünyâ ve soğuk harp dönemi başlayacaktı.

II. Dünya Savaşı'ndan sonraki soğuk savaş döneminde iki büyük süper güç, gayri sâfi millî hâsılalarından daha büyük bir payı savunmaya ayırarak, aralarında silâh yarışı başlatmışlardır. Bu durum onların nisbî ekonomik güçlerini azaltmıştır. "Kaynaklarını daha da giderek askerî sektöre ayırmaya zorlamış, bu ise verimli yatırımlara yer bırakmamaya, daha yavaş büyümeye, daha ağır vergilere, ülke içinde harcama tercihlerine âit görüşlerde daha derin çatlaklara, yol açmıştır." (4) Eğer târihte görülen düzen gerçekten böyleyse insan Shaw'ın son derece ciddi şakasının sözlerini değiştirerek şöyle demekten kendini alamıyor: "Roma düştü, Bâbil düştü ve sıra Scarsdale gelecek".

Sovyetler İmparatorluğu dağılmaktadır. ABD de mevcut konumunu devam ettiremeyecektir. Bu da, devamlı başkalarının önünde bulunmanın, sürekli süper güç olarak kalmanın hiç bir toplumun kaderi olmayışından kaynaklanmaktadır. Târihte devamlı tek gücün varlığı farklı büyüme oranları, teknolojik ilerlemeler ve askerî gelişmeler, düzenin değişmemesi, durması mânâsını taşımaktadır ki, bu da mümkün değildir.

Dünyadaki teknolojik, sosyo-ekonomik sâhalar-daki çok hızlı değişmeler ekonomik verimlilik gücü dengelerinin, artık 1945 lerdeki kadar ABD'nin lehine bir eğilim göstermediğini ortaya koymaktadır. Askerî alanda bile dengelerin bir ölçüde iki kutuplu bir sistemden çok kutuplu bir sisteme göre yeniden dağılımına işâret eden belirtiler bulunmaktadır.

I. Sovyetler İmparatorluğu Dağılırken:

Haham soyundan gelen bir Yahudi âilesinin oğlu olan Karl Marx ile çekirdeği atılan Marxist ideoloji, ağabeyi Alexander'in (Çar'a karşı giriştiği bir suikast teşebbüsünden dolayı) idam ettirilmesi üzerine intikam hisleri ile dolu olan Lenin tarafından Sovyetler Birliği'nde 1917 Bolşevik İhtilâli ile fiilen siyâsî bir sistem hâline getirilmiştir.

Bu sistem uygulamada, "doğurduğunu yiyen kediler gibi insan haklarının koruyucusu olarak çıktığı siyâset sahnesinde, insan hak ve hürriyetlerine düşman kesilmek sûretiyle onları toptan imhâ yoluna gitmiştir" (5).

73 yıllık uygulama sonucunda fosilleşen ve hareket kabiliyetini kaybeden Sovyetler Birliği, târihteki diğer imparatorluklar gibi tasfiye olmaya mahkûmdur. Bu tasfiye ya kanla veya İngilizler'in kendi imparatorluklarını tasfiye ettikleri gibi olacaktır. Veyâ Geradi Yerasimov'un tâbiriyle "Frank Sinatra Doktrini" ile herkes kendi yoluna gidecektir.

Sovyetler Birliği'nde Lenin döneminde toprak sâhipleri (kulaklar)'ne karşı girişilen kanlı ve şiddetli olaylar iç savaşlarla geçmiştir. Bu dönemde ayrıca binlerce piskopos ile râhip ve râhibeler imhâ edilmiştir (6). Bu dönemde tarım üretiminin, 1917'deki seviyenin altına düşmesi üzerine NEP (Yeni Ekonomik Politika) uygulanmış, komünizmden tâviz verilmişti. Lenin bu dönemi "aşılması gereken bir kötülük" olarak adlandırmıştı. Gorbaçov 11 Mart 1985 de Genel Sekreterliğe seçilince âdetâ ikinci NEP'i, perestroika ve glastnost politikaları ile îlân etmişti.

Stalin döneminde, genişleyici iktisat politikaları aracılığıyla Rusya'da militarize olmuş bir emek gücü ve kapitalizmin savaş ekonomisi metodlarıyla; 30 milyon insanın öldürülmesi pahasına ağır sanayide büyük hamleler yapılmıştı. Bu üretim, miktar yönünden büyük olmakla birlikte, kalite ve teknoloji yönünden çok iptidâî idi. Sistemde kâr motivasyonunun olmayışı, merkezî plânlamanın rasyonel kararlar alanıyı verimliliği düşürüyor, kaynakların israfını, çevre kirliliğini artırıyordu. Ekonomi, Brejnev döneminden itibaren durgunluk aşamasına gelmişti. Ayrıca Doğu Avrupa ülkeleri Sovyetler Birliği üzerine yıllık 200 milyar dolar yük meydana getiriyordu. İşte bu noktada Sovyetler Birliği yükselen balonun kum torbalarını atması gibi, en uzaktan başlayarak yavaş yavaş, ağırlık teşkil eden kum torbalarını atıp istediği irtifâya yükselmek istemektedir. (7)

Batı literatüründe "tebessümünün arkasından demir dişleri gözüktüyor" ya da "Gülen Stalin" diye geçen Gorbaçov, "2000 yılında önümüzdeki bin yıla güçlü bir devlete yakışan refahla girme" vaa-dinde bulunuyor. Özetle Gorbaçov, Rusya'yı güçlendirmek amacıyla iktisâdî ve politik reformlarını gerçekleştirmek istemektedir.

Bu konuda **Helmut Schmitt**'in çok ilginç bir açıklaması da basında yer almıştır: "**Ben deli miyim Gorbacov'a kesenin ağzını açayım. Gorbacov benden alacağı parayla kendi sistemini kuvvetlendirsin. Arkasından Gorbacov'un yerine gelen kişi benden alacağı parayla bana karşı mücadeleye girsin**" demektedir.

Gorbacov, ABD'de Reagan'ın **Yıldız Savaşları Projesi**'ne yetişebilmek için **60 milyar dolar**, rekâbeti sürdürebilmek için de **100 milyar dolar** harcamaya yapılması gerektiğini anlayınca ve bunu da Sovyetler ekonomisinin kaldırmayacağını görünce silâhsızlanma görüşmelerini ve ekonomik reformları başlatmıştır. Başka da çâresi yoktur.

Bu düşüncelerini Gorbacov **Prestroika**'da şöyle açıklamaktadır: "**İç gelişmemiz için normal barışçı milletlerarası şartlara ihtiyacımız vardır. Bugün artık ülkeler her zamankinden daha fazla birbirine bağlıdır ve Marxist bağımlılık teorisi de iflâs etmiştir, hayâtın kendisi bu teorik fikirlerle ve çalışmalarına yeni gözle bakmaya zorluyor**" (8) Gorbacov'un Stalin zamanında söyleseydi emperyalist ajan diye kurşuna dizdirecek bu fikirleri, dünyâda bugün beyaz ihtilâl olarak kabul edilmektedir. Brezinski, ise Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ndeki bu olayları **konünizmin ölümcül "bir bunalımı"** olarak yorumlamaktadır.

I- A- Glastnost İdealinin Ruslar Üzerindeki Etkileri:

Glastnost ideali, Rus milliyetçilerinin diğer etnik gruplara karşı bir reaksiyonu olarak gelişmektedir. Bugün Rusya'da Gorbacov'un en büyük rakibi olarak **Neo-Slawlar** ve **Neo-Liberaller** bulunmaktadır. Neo-Slawlar sosyalizm öncesinin sosyal formlarına dönülmesini istemektedirler. Ahlâkî değerlerin kaybolduğunu ileri süren Rus milliyetçileri, Neo-Liberalleri Batı'ya yönelmekle suçlamaktadırlar. "**Rusophil**" de denilen Rus milliyetçileri resmî Marxist-Leninist ideolojiyi reddetmektedirler. (9) **Sovyet Devletini, Rus imparatorluğunun kânûnî mirasçısı** olarak tanımaktadırlar.

Gorbacov'un beş yıldır ekonomik sâhadaki başarısızlıkları, **Ligaçev**'in temsil ettiği muhâfazakârları güçlendirmektedir. Burada **muhâfazakâr tâbiri** al-

şılanın aksine marksist platform delegelerini, yâni komünistleri ifâde etmektedir. Gorbacov'un karşısında **Kızıl Ordu** ve bürokrasi de bulunmaktadır ve Gorbacov Genel Sekreterliği bırakırsa parti-ordu bürokrasi üzerinde kontrol tesis edemeyecektir. Bu durumda ufukta **Sovyetler Birliği**'nde yeni bir Stalin dönemi görülebilir.

İkinci ihtimâl, 15 federasyon ve birçok özerk otonom bölgelerin "**konfederasyon**" u bir safha olarak kabul edip, **tam bağımsızlığa** doğru gitmeleridir. Gorbacov'un en önemli rakipleri arasında yer alan **Boris Yeltsin**'in **Urallar**'dan **Pasifik Okyanusu**'na kadar uzanan Rusya Federasyonu başkanlığı'na seçilmesi üzerine Gorbacov 15 federe cumhuriyete "**gevşek**" bir federasyon kurma teklifinde bulunmuştur. Bu "**gevşek**"den maksadın ne olacağı yakında ortaya çıkacaktır. S.S.C.B.'de her tarafta **Komünist Partisi**'nin bulunduğu ve federe cumhuriyetlerde de mahallî yöneticilerin bu birlikten şahsî menfaatleri açısından ayrılmamak için ellerinden geleni yapacakları açıktır. Özellikle **Orta Asya Cumhuriyetleri**'nde Slav asıllı mahallî yöneticiler **Özbekler** ile **Kırgızlar**, **Misketler** ile **Özbekler** arasındaki çatışmaları kışkırtmaktadır. Târih tekerrürden ibârettir. Gerek **Çarlık Rusyası**'nda gerek **Sovyet Rusyası**'nda metod dâimâ budur.

1917 ihtilâlinde sonra **Azerbaycan**'da **Doktor Neriman Nerimanof, Sultanof, Doktor Musa Begof, Ahundof, Kasım İsmailof** gibi yerli komünistler türlü sebepler bularak grevler çıkartmış, iç huzursuzluklar anarşik hareketler meydana getirerek zemîni elverişli hâle getirmişlerdir. Neticede bunlar, vatana ihânetlerinin cezâsını yine Ruslar tarafından zehirlenerek, kurşuna dizilerek veyâ **Sibirya**'ya sürülerek ödemişlerdir (10).

Gorbacov, **Litvanya**'ya karşı âdetâ ricada bulunurcasına yumuşak olan, barışçı tutumu, **Azarbeycan** hâdiselerinde göstermemiştir. **Sovyetler Birliği Yüksek Şûrası**'nda dahî bu konuda büyük görüş ayrılıkları bulunmaktadır. **Karabağ**'da **Ermeniler**, **Azeriler**'i krarken ve 200 bin **Azeri** sürüldüğünde müdâhale lüzûmunu duymayan Gorbacov, son **Azerbeycan** hâdiselerinde Rus tanklarını göndermiştir.

Sovyetler Birliği'nde **Beyaz Rusya, Ukrayna** ve **Rus Federasyonu** pan-slavist ideolojiye sahip-

tır. Sovyetler'den diğer federe cumhuriyetler ayrılrsa bile bu üç cumhuriyet dünya için büyük bir tehdit unsuru teşkil etmektedir.

I-B- Sovyetler Birliği'ndeki Türk Gücü:

Sovyetler Birliği, Rus imparatorluğu'nun devamı olarak varlığını sürdürmeye çalışırken iki kelime önem kazanmıştı. Bunlar, "Sblizhenec" ve "slijanie" idi. Birincisi etnik şuru kaybettirerek daha yakınlaştırmak, ikincisi de bu şurun geliştirilerek yeni bir Sovyet insanının ortaya çıkarılması, çeşitli Sovyet halklarının tek bir halka dönüşmesiydi. Fakat bu terim de uygulama sâhası bulamamış, Sovyetler'deki milletler birbirlerine yaklaşmak yerine, tam aksine uzaklaşmışlardır. Başlangıçta 1920 li ve 1930 lu yıllarda millî dillerin bölünmesi; etnik enstitüler kurulması yolunda bütçeden büyük fonlar ayıran Ruslar, Türk milletini bölmek için dil ve alfabeye reformları yapmışlardır. İdârî tâyinlerde yöneticilerin Slav ırkından Rus kökenli kişiler olmasına dikkat etmişlerdir. Orta Asya, bölgenin coğrafi özelliklerine uygun olmayan şekilde bölünmüş. Güney Kafkasya'da 3 cumhuriyetten oluşan federasyon kaldırılarak her biri Moskova'ya muhâtap duruma bırakılmış böl-yönet prensibi uygulanmıştır. Fakat bütün bu politikalar millî ve dînî şuru yok edemiştir. Aslında baskı rejimlerinde bu duygular daha da kuvvetlenmektedir.

Sovyetler İmparatorluğu dağılırken Batı yayın organları, Batılı Sovyetologlar hızla büyüyen Türk tehlikesinden bahsetmektedirler. Bilindiği gibi bugün dünyâda yaşayan 200 milyon civârında Türk'ün 80 milyonu (% 42'si) Sovyetler Birliği'ndedir. Yine üzerinde Türkçe'nin konuşulduğu ve Avrupa'nın tamâmından daha geniş bir yeryüzü kesimini oluşturan 10.955.840 kilometrekarelik Türk toprağının % 75'i Sovyetler Birliği sınırları içindedir.

I.B.1 Nüfus Bakımından Türkler'in Üstünlükleri:

Sovyet resmî kaynaklarının verilerine göre Rusya'da Türkler dışındaki diğer etnik grupların doğum

oranları son yirmi yıl içinde önemli ölçüde düşerken, Sovyetler'deki Türkler'in doğum oranı hızla artmaktadır.

Devletçe başlatılan yoğun nüfus teşviklerine rağmen, Ruslar'ın doğum oranları artırılamamaktadır. Meselâ doğum oranı Rusya Federasyonu'nda % 0.98, Ukrayna'da % 1.0, gibi düşük oranlarda iken, Orta Asya'da nüfus artış hızı % 2.33-3.07 arasındadır. Sâdece Özbekistan bu bölgedeki toplam artışların % 20'sini karşılamaktadır. Bu nisbetin 2000 yılına kadar % 50'ye çıkacağı tahmin edilmektedir (11).

Ölüm oranlarından düşme görülmesi, genç nüfus oranının giderek önem kazanması, ilerde askere alma çağına gelecek nüfusun coğrafi dağılımında da değişmeler meydana getirecektir. Nitekim 1970 li yıllarda askere alma çağındaki nüfusun üçte birini Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Federasyonu teşkil ediyordu.

2000 yılında nüfusun dörtte üçünü Orta Asya (Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, Azarbaycan, Gürcistan) Cumhuriyetleri sağlayacaktır. Ruslar'ın doğum artış oranının sifıra yaklaşması endüstri bölgelerinde önemli ölçüde işgücü sıkıntısına sebep olmaktadır. Bu yüzden Sovyetler Birliği öteki cumhuriyetlerden 'Göçler Politikası' uygulamaktadır ki askere alınan Slavlar'ın payı düşerken Türkler'in payı artmaktadır. Brumer'in bu sahada yaptığı geleceğe dönük bir çalışmada bulunduğu sonuçlar son derece önemlidir (12).

Rus/Ukrayna'lı ve Beyaz Rus'lardan meydana gelen büyük Slav gruplar 1995'de % 65'ten % 62'ye düşecektir. Buna karşılık 18 yaşında silah altına alınacakların 1980'de % 25 olan oranı, 1990'da da % 28.9 olacaktır.

2000 yılına kadar askere alınacakların % 35'inin Türk ve müslüman olacağı tahmin edilmektedir.

1979-2000 yılları arasında Türkler'de 20 milyonluk artışa karşılık Slav nüfusunda 3 milyonluk artış olacağı hesaplanmıştır.

Sonuç olarak zamanla Sovyetler'in bütün nüfusu içinde nisbî olarak sayısı artacak tek millet, Türkler olacaktır.

I.B.2 Türkler'in İktisadî Kaynaklar Bakımından Üstünlükleri:

Sovyetler Birliği sınırları içerisinde bulunan Türk coğrafyası zengin yeraltı ve yerüstü zenginliklerine sâhiptir.

Mâdenler: İkinci Bakü adını taşıyan **Emba-İşmbay-Ural** petrol ocaklarının % 70'i Türk toprakları üzerindedir. Sovyetler Birliği'nde çıkarılan petrol üretiminde ilk üç sırayı Türk bölgeleri almaktadır. Bunlar sırasıyla: **Azerbaycan, Tatar-Başkırdistan, Türkmenistan**'dir. Ayrıca Kazakistan'da yılda 100 milyon ton petrol çıkarabilecek rezervler bulunmaktadır. Sovyetler Birliği Türk Cumhuriyetleri aracılığıyla böyle güçlü rezervlere sâhip olmasaydı ihtiyacı olan petrol gücünü ithâl etmek zorunda kalacaktı. Yine Sovyetler Birliği'nin bakır ihtiyacının % 76'sı, civa'nın tamamı, kurşun ve çinko'nun % 86'sı, krom'un % 90'ı, uranyum'un % 90'ı, bizmut'un tamamı ve fosfor'un % 90'ı Türkistan bölgesinden elde edilmektedir. Türkistan'da 1956 ya kadar keşfedilen mâden ocaklarının sayısı 13.000'den fazladır (13). Türkistan'da demir mâdeninin rezervleri, Sovyetler Birliği'nde ve dünyâ'da birinci derecededir. (Ayat kazasında 10 milyar ton demir rezervi, magnet demirin rezervi ise Sarıbay ocağında 8 milyar tona yakındır.) **Cezkazgan** ve **Almalık** bakır ocaklarında, Sovyetler Birliği toplamının bu mâdeneye bağlı ihtiyacını karşılayacak kadar bulunmaktadır. Sadece Turgay vilâyetinde Sovyetler Birliği toplamının yüzde 18'i kadar demir ve mangan maden rezervi bulunmaktadır. Sovyetler'in verdikleri malûmâta göre, Türkistan'da 600'den fazla volfram ocağı mevcuttur (14). **Yakutistan**'da uranyum keşfedilinceye kadar Sovyetler Birliği'nin Atom sanayisi Türkistan'daki uranyuma dayalıydı. Demir ve başka madenler Türkler'in Azerbaycan Başkırdistan Kırım, Kuzey Kafkas, Yakutistan, Altay gibi topraklarında çok miktarda mevcuttur. Sovyetler Birliği'ndeki Türk ülkeleri al-

tın merkezleridir. Bu sebeble, Sovyet Rusya devleti 1925'ten beri elde edilen altın miktarı hakkında, istatistikî malûmat yayınlamamaktadır. (Türkistan'ın Altay dağları bölgesindeki 800'den fazla renkli mâden ocağı madenlerinde ortalama % 54 altın madeni vardır. Altın, **Yakutistan**'da (esas merkezi **Al-dan**'da), **Azerbaycan**'da (**Kedabek**'de), **Başkırdistan**'da (**Baymak**'ta) çok miktarda bulunmaktadır. 1957 de Semerkand dolaylarında keşfedilen altın ocağı Sovyetler Birliği'ndeki en büyük altın ocağı olarak bildirilmiştir. (15)

Sovyetler Birliği'nin yegâne elmas (pırlanta) ocağı Türkler'in **Yakutistan** ülkesindedir.

Sovyetler Birliği ve Çin'deki Türk toprakları, Güney Azerbaycan, Güney Türkistan aynı zamanda kimyevî maddeleri ile meşhurdurlar. Türkler'in madenleri ve kimyevî zenginliğinden mahrum kalan Sovyet Rusya İmparatorluğu ve Çin İmparatorluğu'nun sanayilerinin yaşaması mümkün değildir. Bu sebeble Sovyetler Birliği Türk topraklarının kendinden kopmaması için elinden geleni yapacaktır. Türk toprakları tarım ve hayvancılık açısından çok zengindir.

Tarım: Sovyetler Birliği'nde, Türk bölgelerinde özellikle pamukçuluk büyük bir önem taşımaktadır. Sovyetler'in buna çok önem vermesi pamuğu "ak altın" olarak kabul etmelerinden anlaşılmaktadır. (1983'de 3.262.490 hektar pamuk ekim alanı ve 1980'de ise Türkistan'da 9.017.000 ton pamuk üretimi elde edilmiştir. Fakat yetiştirilen pamuk, yetiştiği ülkeye bırakılmamaktadır. **Özbekistan Cezâ Kânûnu 183. Mad.** bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. "Ham pamuk ve pamuk tohumunu kânûna aykırı olarak saklayanlar, pamuk ve pamuk mahsullerini satanlar, iki yıl kadar hapis veyâ bir yıl ağır hizmet ile cezâlandırılır" (16). Bir kilo pamuğun kullanma hakkının dahi tanınmadığı Türkistan'da, Sovyetler'in uyguladığı pamuk politikası ile Türkistanlılar'ı hâlen Ortaçağın köle sistemindeki gibi çalıştırdığı ilim adamlarınca ileri sürülmektedir. Sovyetler'in daha çok pamuk üretimi istemesi, onları yeni sulama tedbirlerine itmıştır.

Bu ise Aral Gölü'nün su seviyesinin azalmasına yol açmış, çevre kirliliğine sebep olmuştur.

Ormancılık: Türkistan'ın yerüstü zenginliklerinden birisi de ormancılıktır. 1980'de Batı Türkistan'da 302.900 hektar orman olduğu belirtilmektedir. Ancak kuzeyde Yakutistan orman merkezi olarak tanınmakta ve 138 milyon hektar ormana sâhip bulunmaktadır.

Türkler'in Sovyetler Birliği'nde sahip olduğu iktisadî kaynakları umumî olarak özetle değerlendirdikten sonra, tek tek cumhuriyetlere göre sahip oldukları iktisadî potansiyeller ele alınacaktır.

Azerbaycan'da imalat sanayii içinde, gıda sanayi ve konserve, yünlül, pamuklu, ipekli tekstil sanayii, halı dokuma, buzdolabı üretimi, otomotiv sanayii, (Sovyetler'in petrol arama makinalarının % 45'i) bulunmaktadır. Petrol, demir, kükürt, kurşun gibi yeraltı kaynaklarına sahiptir. Tarım ürünlerinden, hubûbat 1.821.900 ton, pamuk (S.S.C.B.'de dördüncü) 4.858.000 ton, patates, sebze, meyve yetişmektedir. Büyük ve küçükbaş hayvancılık yapılmaktadır. Sovyetler rejiminin Türk müslüman memleketlerinde yürüttüğü hayvancılık politikası sonucu, domuzların sayısı artmıştır. Sovyetler bu politikâyı İslâm'a darbe vurmak için başlatmışsa da amacına ulaşmamaktadır. Hayvanî ürünlerden et, süt, yumurta ve yün önemli miktardadır.

Kazakistan'da gıda sanayi, kimyasal gübre ve plâstik sanayii, otomotiv sanayii bulunmaktadır. Elektrik üretimi vardır. Ayrıca petrol, kömür, demir gibi mâdenleri vardır. Her türlü tarım ürünü (pamuk, domates, hubûbat, sebze meyve) hayvancılık ve hayvanî ürünler elde edilmektedir.

Özbekistan: Gıda, kimyâ, tekstil sanayileri bulunmaktadır. Ayrıca elektrik, doğal gaz, kömür, sülfür, altın, uranyum madenleri vardır. Yine her türlü tarım ve hayvancılık yapılmaktadır.

Kırgızistan: Gıda sanayi, (konservecilikte dördüncü sıra), otomotiv sanayi bulunmaktadır. Elektrik, doğal gaz, petrol, kömür mâdenleri vardır. Ayrıca

her türlü tarım ve hayvancılık yapılmaktadır.

Türkmenistan: Gıda, kimyâ, tekstil sanayileri bulunmaktadır. Elektrik, doğal gaz, petrol, sülfür, sodyum, sülfat gibi yeraltı zenginliklerine sahiptir.

Tacikistan: Tekstil, elektrik endüstrisi malzemesi üretimi, petrol ve kömür, her türlü tarım ve hayvancılık yapılmaktadır. Ayrıca özerk Türk bölgelerinden Tataristan'da gıda, kimya, bilgisayar, optik âletler (S.S.C.B.'de 1. sırada) motor, otomotiv, metal eşyâ sanayileri, elektrik, doğal gaz ve petrol üretimi mevcuttur. Her türlü tarım ve hayvancılık yapılmaktadır.

Yakutistan'da, uranyum, altın gibi madenlerde S.S.C.B.'de 1. sırayı almaktadır. Ayrıca Atom sanayiinde Rusya'nın merkez sanayiidir. Başkırdistan'da doğal gaz ve petrol bulunmaktadır.

Sovyetler'in sanayileşme stratejileri, hammadeleri Türk topraklarından elde etmek şeklinde yürütülmüştür. Türkler'in petrol ocaklarının bulunduğu yerlerde petro-kimyâ sanayii, mâdenî ve kimyevî maddeleri çok olan Türk topraklarında hammadde kazanma fabrikaları kurulmuştur. II. Dünya Savaşı zamanında Sovyetler Birliği'nin Avrupa kısmındaki ağır sanayiinin büyük bir kısmı, Türkistan'a götürülmüştü. Buna karşılık genelde Türk cumhuriyetlerinin sanayi içindeki paylarının düşük tutulma siyâseti takip edilmiştir. Meselâ Kazakistan Sovyetler Birliği içinde büyük bir sanayi hammaddesi kaynağı olmasına karşılık Sovyet sanayindeki payı, % 3'dür 17. Türkistan'daki 4 Sovyet Cumhuriyeti (Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan) Sovyetler Birliği pamuğunun % 91,5 ini üretmesine rağmen toplam tekstil sektöründe % 5 hisseye sahiptirler. Türkistan, Sovyetler Birliği ipek üretiminin % 60 dan fazlasını sağladığı halde ipekli dokuma sektöründen % 7 pay almaktadır. Yine pamuk liflerinin % 92'sini verdiği halde pamuk tekstil sanayiinden % 5.2 hisse almaktadır.

Sovyetler, bu sanayilerinde Slav ırkından uzman çalıştırmayı tercih etmektedirler. Sovyetler Birliği'nin Türk bölgelerinde sanayide çalışan işçi-

ler arasında Türk işçileri sâdece % 28'dir. Sanayileşme Türkler'in sosyal hayatını fazla değiştirmemiştir. Halkın çoğu beden işçisidir. Özbekistan, 1965-1982 yılları arasında sanayide kol işleri ile istihdam edilen bütün işçilerin % 58.5 'ni teşkil etmiştir.

Sovyetler Birliği'nin aşırı sömürme ve hegemonya politikasına rağmen, Türk bölgeleri büyük yeraltı ve yerüstü kaynağına, dinamik emek gücüne sâhiptir. Bilindiği gibi üretim faktörleri emek, sermaye, tabii kaynaklar ve teşebbüs olarak dörde ayrılmaktadır. Türkler'in ihtiyaç duydukları şey finansman ve organizasyondur. Basında Müslüman Türk Cumhuriyetleri (Kazakistan, Türkmenistan, Tacikistan, Özbekistan, Kırgızistan) arasında Ortak Pazar kurulduğu ve 1995'e kadar yürürlükte kalacağı tarzında açıklamalar yer almaktadır. Bütün bunlar iktisâdî bloklaşmanın hızla yayıldığı, bloklar dışında kalan ülkelerin yalnızlığa itildiği, teknolojik, siyâsî, kültürel ihtiyaçların karşılanamadığı günümüzde önemli ve gerekli gelişmelerdir. Bu ülkeler ile Türkiye arasında işbirliği teşkilatları kurularak, ortak yatırım, sınır ticâreti, turizm gibi sâhalarda iktisâdî bütünleşmeye gidilebilir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Sovyetler Birliği ile kırım sistemi içinde uzun yıllar geliştirilememiş dış iktisâdî münasebetleri, 1984'de imzalanan doğal gaz anlaşması ile hızla büyüyerek ilk defâ 1989 yılında ihrâcâtın ithâlâtı, karşılama oranı Türkiye lehine dönmüştür.

II- Yeni Kutuplar

Sosyolog Daniel Bell gelecek çeyrek yüzyılda Pasifik Havzası'nın iktisâdî güç olma ihtimâlinin kuvveilî olduğunu söylemektedir (18). ABD. ve Japonya liderliğinde 12 Pasifik ülkesi yeni bir güç odağı olmak üzeredir. ABD, değişen dengeler karşısında Slav Birliği ve Çin'e karşı yeni bir ticârî blok kurmak istemektedir. Târihî olarak önce Osmanlı İmparatorluğu'nda olan iktisâdî merkez, Onyedinci Yüzyıl'dan sonra Atlantik kıyılarına ve Kuzey Avrupa ülkelerine kaymıştı. 1970 yılından beri ise Pasifik'e yönelmektedir. Bugün ABD ticâretindeki en

büyük genişleme Pasifik kıyılarındaki ülkelere doğrudur. ABD'nin 160 milyar dolara ulaşan dış ticâret açığından % 80'i bu ülkelere yapılan büyük ithâlatdan kaynaklanmaktadır.

2000'li yıllarda Slav Birliği, Çin, kendi dil, kültür ve târih birliği şuuruna ererek akılcı bir şekilde iktisâdî bloklaşmalarla güçlenirlerse Türkler, Japonya, "Güneydoğu Asya Kaplanları" 19 denilen Tayvan, Hong-kong, Güney Kore ve Singapur; Avrupa Topluluğu, EFTA (Serbest Ticâret Bölgesi), Kuzey Amerika'da ABD ile Kanada arasında Serbest Ticâret Bölgesi, Orta Doğu'da Körfez Ülkeleri İşbirliği Konsey'i, Magrep'de Tunus, Cezâyir, Fas, Libya ve Moritanya arasında kurulan işbirliği ilişkileri, Lâtin Amerika'da LAFTA gibi oluşumlar bir bloklaşma eğiliminin giderek yaygınlaştığını göstermektedir.

Bugün dünyâda görülen hızlı ideolojik değişmeye paralel olarak yeni bir ekonomik, teknolojik teşkilâatlanmaya siyâsî kültürel münâsebetler de eklenerek milletlerarası sistemde alışılmamış bir bloklaşma temayülü belirlemektedir. Türkiye'nin Batı ve Doğu'yu ürkütmeden akılcı bir politikayla dış dünyaya önemli bir denge unsuru olduğu anlatılmalıdır. Ortodoks Kilisesi ile Katolik Kilisesi'nin barıştığı günümüzde, Batı basın organları sık sık Hristiyan birliğinden söz ederek müslüman Türk tehlikesini gündeme getirmektedir. Bu oyunlara gelmeden, târihten ibret alarak, millî kültür değerlerine sâhip kadrolar yetiştirerek dış politikamızı ve iktisâdî münâsebetlerimizi yürütmeliyiz. Unutmamalıyız ki "Bugün Osmanlı İmparatorluğu yoktur. Fakat hâlâ parçalanıp yıkılması için uğraşılan bir Türkiye vardır" (20).

Bu sebeple Türkiye'nin Sovyetler'deki Türk Cumhuriyetleriyle iktisâdî bütünleşmeye girmesi ne Batılı dostlarımızı ne de Rusları sevindirecektir.

SONUÇ:

Sovyetler Birliği'nde târihî bir mecburiyet olarak

başlayan "açıklık" ve "yeniden yapılanma" politikaları, bütün dünyada ideolojilerin değişmesine, demokratikleşme, milliyetçilik ve liberalleşme hareketlerinin yoğunlaşmasına yol açmıştır. Artık iki süper devin paylaştığı ve istedikleri gibi yönettikleri bir dünya yerine çok kutuplu bir dünyaya doğru gidilmektedir. Dengelerin bu yeni dağılımında ABD ve Sovyetler yine önemli roller üstleneceklerdir. Ancak eski "Sam Amca", "büyük yoldaş" artık yoktur.

Ticarî bloklama ve yeni korumacılık politikalarının yaygınlaşması sonucu dünya pazarları giderek sanayileşmekte olan ülkeler aleyhine daralmaktadır. Doğu Avrupa'daki "yeni yapılanmalar" sonucu, iki Almanya birleşmek üzereyken, Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya AT'na aday görülmektedir. Bütün bunlar Türkiye'nin AT'na tam üyeliğini daha da geciktirmektedir. Bu gelişmeler ışığında Türkiye için Sovyetler pazarı çok büyük bir potansiyele sahiptir.

Sovyetler Birliği'nde uygulanan rejimin neticesinde, kalitenin miktara feda edilmesi, teknolojinin ihmali, tüketim malları sanayiinde büyük kıtlıklara sebep olmaktadır. Özellikle gıda maddeleri, giyim eşyaları, dayanıklı tüketim maddeleri, ilaç, sabun, deterjan, inşaat malzemelerinde yokluklar sürmektedir. Sovyetler bu malları ithalatla karşılamak istemektedirler. Türkiye Cumhuriyeti ekonomisi bu talepleri karşılayabilecek kapasitededir (21). Güneydoğu Aslanları'nın, AT ülkelerinden İngiltere'nin özellikle 300 milyona yakın Sovyet Pazarı'ndan pay almak için rekabet ettikleri bilinmektedir.

Türkiye ise jeopolitik mevki sebebiyle bu pazarda, çok büyük avantajlara sahiptir. Sovyetler ve Türkiye ikili iktisadî münasebetlerinde plânli ve organize hareket edebilirlerse, genel ihracatımızın üçte biri oranında yeni bir ticaret imkanı sağlayabilir, durma noktasına gelen inşaat sektörümüze canlılık kazandırabiliriz.

(*) Kubbealtı Akademi Mecmuasının Yıl: 19 Sayı: 3 Temmuz 1990 sayıs 33-44 sayıfalarında yayınlanan bu yazıyı önemine binaen aynen buraya alıyoruz.

1- Sâmiha Ayverdi, "Komünizm ve Türk Maarifine Düşen Vazifeler", Millî Kültür Meselesi ve Maarif Davamız, İst. 1976, s. 153

2- Sâmiha Ayverdi, "Millî Kültürümüzde Gaflet Mihrakları", a.g.e., s. 250

3- Paul Kennedy, Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri, İst. 1990, s. 632

4- Paul Kennedy, a.g.e., s. 628

5- Sâmiha Ayverdi, a.g.e., 155

6- Sâmiha Ayverdi, a.g.e., 159

7- Vahit Halefoğlu, Doğu Blokundaki Son Gelişmeler ve Türkiye, Türkiye İktisat, Mart 1990, s. 48

8- Mikhail Gorbaçov, Perestroika, New Thinking for Our Country on the World, New Yor, 1987, s. 19

9- Darell, P. "Glastnost and Russian, İdea", Radio Liberty, Research Bulletin, Dec. 19. 1989, s.11-24

10- Sâmiha Ayverdi, a.g.e., 164

11- Brunner Sdmund: Soviet Demographic Trends and the Ethnic Composition of Draft Age Males, 1990-1995, The Rand Corporation, Şubat 1981, s. 20-24

12- Aynı eser, s. 23-24

13- Baymirza Hayit, "Türk Dünyasının Bazı İktisadî Meseleleri", Türk Dünyası Araştırmaları, Şubat 1987, s. 134

14- Aynı eser

15- Aynı eser, s.135

16- Aynı eser, s.137

17- Aynı eser, s.139

18- Bell, Daniel "The World in 2013", Dialogue", Number '81, 1988/3, Washington. D.C.

19- Güneydoğu Asya Kaplanları denilen Tayvan-Hong Kong, Güney Kore ve Singapur, 1960-87 döneminde yıllık ortalama % 8-9 civarında net üretim artışı meydana getirmiş, 1980 yılında bu dört ülkede de GSMH % 30'un fazlası iç yatırımlara ayrılmış, bu oran Singapur'da % 47.6 olmuştur; M.Tuna, "Asyanın Yeni Kaplanları", Dış Ticarette Durum, 11, 1988

20- Sâmiha Ayverdi, "Millî Kültürümüzde Gaflet Mihrakları", a.g.e., s. 250

21- Bu konuda alınması gereken tedbir ve tavsiyeler için. bkz: Halil Açıkgöz, "Türkiye-Azerbaycan İktisadî Münasebetleri", Azerbaycan Türkleri, Yıl 1, Sayı 1, Nisan 1990, s. 32-36 ve Halil Açıkgöz "Azerbaycan Türkiye Turizm Münasebetleri", Azerbaycan Türkleri, Mayıs 1990, s. 10-14

Kurban Koday ve Hizmetleri

A. Şekür Turan

Kurban Koday, Türkiye ile Doğu Türkistan Türkleri arasındaki köprüyü sağlamlaştırmaya çalışan bir mücahittir. Daha önce bu köprüyü Kaşgar'da Ahmet Kemâl İlku ve Hoten'de İsmail Hakkı (1) Beyler kutmuşlardır. Tüm araştırmalara rağmen Kurban Koday'ın Türkiye'ye nasıl ve hangi tarihte geldiğine dair bilgi bulamadım. Kurban Koday, 1918 yılında Doğu Türkistan'ın Hoten vilâyetine bağlı Keriya kazasında doğmuştur. Türkiye'de öğretmen okulunda okumuştur. Bu bilgiler tanıdıklarının anlattıkları olup, resmî kayıtlarda rastlamak mümkün olmamıştır.

O zaman İstanbul'da okumakta olan arkadaşı İbrahim Mutlu'nun yazdığına göre (2) Doğu Türkistan'ın kurtulmasından bahsederken, "Bu uğurda şehit veya gâzi olacağını" söyler. 1944 yıllarında Çin'de Mehmet Emin Buğra, Mesut Sabri ve İsa Yusuf Alptekin Beylerin millî ve siyasî faaliyetleri biliyordu. Ayrıca Doğu Türkistan'ın İli, Altay, Çövek vilayetlerinde Çinlilere karşı millî mücadele başlamıştı. Bunu duyan bazı gençler, bu mücadeleye katılmak ister. Bunun için Doğu Türkistan meselesini bilen ve olayları takip eden Memduh Şevket Esendal'dan yardım talep ederler. Bilindiği gibi Esendal büyük insan, ileriye görebilen bir devlet adamı ve Doğu Türkistan hâmisidir. Bu yüzden bir çok Doğu Türkistanlı genci Mehmet Emin Buğra'nın mücadelesine yardımcı olur umuduyla evinde barındırır, okutmuş ve yetiştirmiş (3). Bu gençler arasında o ortamda çalışabilir diye güvendiği Kurban Koday'ı Doğu Türkistan'a göndermek için seçmiştir. Kurban Koday, Esendal'ın sağladığı bu maddî ve diplomatik imkânlarla önce Bağdat'a gider. Bağdat'tan da hiç bir mülkî ve siyasî engelle karşılaşmadan Çin'e, oradan Doğu Türkistan'a gelir.

Kurban Koday'ı 1948 senesinde Doğu Türkistan'ın başkenti Urumçi'de Mehmet Emin Buğra'nın evinde görmüştüm. Sohbetlerinde Uygur şivesiyle Türkiye Türkçesini karıştırarak tatlı bir dille konuşuyordu. Ortaokul hazırlık sınıfına gittiğim sıralarda öğretmenliğimi de yapmıştı. Derslerinde Türkiye'yi ve İstanbul'un güzelliğini anlatırdı. Bu şekilde Tür-

kiye'yi her fırsatta dile getiren Kurban Koday o günlerde Yalkın adında dört sayfalık bir gazete çıkarıyordu. Çok zor şartlar altında çıkardığı bu gazete Doğu Türkistanla Türkiye arasındaki bağları kuvvetlendirmek, kültürel alanda birleşme fikrini işlerken, özellikle Atatürk'ün fikirlerine yer vermek için gayret ediyordu. Bu gazetenin Atatürk'ün bir resminin de bulunduğu 29.10.1948 tarihli nüshası elimizde mevcuttur (4). Ayrıca bize okutmak için "Ulusal Tarihimizin Ana Hatları" isimli bir ders kitabı hazırlayıp bastırılmıştı. Kitabın ismi içindeki fikirler Kurban Koday'ın yapmak istediği iş ve varmak istediği gayeyi açık bir şekilde ortaya koymakta idi. Bu kitabın Çinliler tarafından toplanacağını sezen Koday, ön tedbir olarak kitabını bizlere ve çevresindekilere ücretsiz dağıtmıştı. Bu kitabı öğretmenimin bir hatırası olarak kitaplığımdaya muhafaza ediyorum. Kurban Koday'ın yazıhanesi okulun yolu üzerinde olup kapı ve penceresi caddeye bakardı. Yoldan geçen tanıdıklarını ve bizleri çağırıp masanın üzerinde devamlı duran gramofondan Anadolu türkülerini dinletirdi. Benim en çok dinlediğim türkü "Ey sürmeli sürmeli" türküsü idi. Bu türkü İsa Yusuf Alptekin Beyin kurduğu "Yaşlar Umığı" (Gençler Birliği) Cemiyetinin halk türküleri bölümü tarafından Uygur Türkçesine adapte edilip söylenmişti.

Kurban Koday'ın öğretmenlik yaptığı ve gazete çıkardığı yıllar yüksek öğrenimini Türkiye'de görmüş olan Mesut Sabri Beyin Genel Vali olduğu senelere rastlar. 1.1.1949 senesinde Mesut Sabri Beyin yerine Burhan'ı genel vali olarak atadılar. Burhan genel vali olunca Yalkın gazetesini kapatarak Kurban Koday'ın okuldaki görevini son verdi.

Mehmet Emin Buğra'nın yardımı ile Yurt isimli bir gazete çıkarmışsa da Çin'de ve Doğu Türkistan'da meydana gelen siyasî olaylar yüzünden uzun ömürlü olamamıştır. 1949 senesinde yurdumuzun yönetimi Kızıl Çinlilere teslim edilince diğer arkadaşları gibi Kurban Koday da eşini ve çocuklarını alarak yurdu terketmek için yola çıktı. Hindistan'ı Doğu Türkistan'a bağlayan hudut kapısı "Kökät" a gelmiştik. Önümüzde Çin askerleriyle yurdu terket-

mek zorunda kalan silahsız kişiler birikti. Bunların içinde hanımlar ve benim gibi çocuklar da vardı. Ayrıca bazılarının ağır yükleri ve ticari malları da bulunuyordu. Herhangi bir tehlike anında çabuk hareket etmek imkanları yoktu. Çinliler hile ve çeşitli vaadlerle liderlerimiz olan Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Beyleri silahsızlandırmak için "silahlarınızı verip geçin" diyorlardı.

Mehmet Emin Buğra ve arkadaşları için iki seçenek vardı. Birincisi çarpışarak huduttan geçip canını kurtarmak, silahsız kişileri Çinlilerin kurşunlarına terk edip ölümüne sebep olmak, ikinci seçenek ise kendilerini ve yakınlarını tehlikeye atarak halkını kurtarmaktı. M.Emin Buğra, arkadaşlarına "silah verin" anlamında bir mektup yazdı. (Bu mektubun, bazı kişilerce bilmediğim sebeplerle fotokopileri bana gönderilmiştir.) Çinliler, silahsız kalan M. Emin Buğra ve İ.Yusuf Alptekin Beyleri ve yakınlarını yakalayıp götürdüler. Böylece silahsız, savunmasız yüzlerce kişi canını kurtardı. Kurban Koday, bu kargaşalıktan yararlanıp geriye dönmüştü. Konumuz dışı olduğu için liderlerimizi ve bizim kurtuluşumuzu burada anlatmaya lüzum görmüyorum.

Kurban Koday'ın şehâdeti

Aradan yıllar geçtikten sonra Ankara'da M.Emin Buğra'nın çıkardığı "Türkistan Sesi" dergisinin (1956, sayı 1, sayfa 30) sayısında Kurban Koday'ın Doğu Türkistan'daki faaliyetleri ve şehâdeti ile ilgili bir haber ve yorum yayımlandı. Yani Kurban Koday, Ankara'dan aldığı görevi her türlü güç şartlar altında yapmış ve bu uğurda şehit olmuş bir Türkistanlı olarak millî tarihimizde hak ettiği şerefli yeri almıştır.

Doğu Türkistan'daki hürriyet mücadelesinin o veya bu şekilde her çeşit imkansızlıklara rağmen devam edip geldiği bir gerçektir. Bu gerçeği Avrupa ve Türk basınında yer alan haberler doğrulamaktadır.

Bununla beraber, Çin'deki siyasî değişiklikler Doğu Türkistan meselesine yeni boyutlar kazandırmıştır. Bunun görünürdeki belirtisi kısmen de olsa din hürriyetidir. Bu hürriyetten yararlanmak için dinî eserlere ihtiyaç duyan Doğu Türkistanlılar ilk etapta Suudi Arabistan'a yerleşen dostlarından yardım talep etmiştir.

Bu istek doğrultusunda Suudi Arabistan hükümeti Rabetel-İslam vasıtasıyla Doğu Türkistan'a 1980'den beri bir İslam kardeşliği gözüyle bakıp oraya Kur'an ve başka dinî yayınlar göndermektedir. Ayrıca Doğu Türkistan'daki durumu yerinde görüp

incelemek gayesi ile bir ekip göndermiştir. Bu ekipte Kurban Koday'ın hemşehrisi olan Rahmetullah Türkistanî'nin de bulunmasının Doğu Türkistan bakımından taşıyacağı mana ilerisi için büyük olacaktır. Çünkü Rahmetullah Türkistanî Suudi Arabistan'daki Doğu Türkistan'a yardım eden yurttaşlar içinde hizmetleri oldukça göze çarpanlardandır. Suudi Arabistan hükümetini ve oradaki hemşehrilerimizin bu ulvî faaliyetlerini diğer büyük kararların müjdecisi olarak kabul ediyoruz.

Kurban Koday ve öncülerinin Türkiye ile Doğu Türkistan arasında kurduğu bu sağlam köprü zaman zaman kapanmışsa da hiç yıkılmamıştır. Son zamanlarda bu köprüden sayın eski Meclis Başkanımız Necmettin Karaduman, Sağlık Bakanımız Sayın Halil Şıvgın, Sayın Prof. Dr. Bahaeddin Ögel ve arkadaşları geçmişlerdir. Yine yakınlarda Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Başkanı Sayın Kâmil Toygar, Başkan Yardımcısı Sayın Hayrettin İvgin ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Başkanı Sayın Prof. Dr. Şükrü Elçin Beyler de bu köprüden geçtiler. Bunların çoğu Doğu Türkistan'ı tanıtıcı yayınlar ve konuşmalar yaparak köprüyü genişletmeye çalışıyorlar.

Bu durum karşısında Atatürk Türkiye'sine yerleşen, okuyan Türk-İslam sentezi görüşündeki Türkistanlılarla Suudi Arabistan ve diğer memleketlere yerleşen, okuyan, zengin olan hemşehrilerimize müşterek bazı kutsal görevler düşecektir. Bu görev, geçmişte Kurban Koday'ın ele aldığı, şehâdeti dolayısıyla yarıda kalan çetin görev de olabilir. Böyle kutsal görevler için şimdiden hazırlıklı olup, umut ışığı yandığı an nerede olursak olalım bu görevi ben veya biz yaparız diyecek durumda olmalıyız. Çünkü aziz yurdumuz Doğu Türkistan halkı bizden bunu beklemektedir.

1) Ahmet Kemâl İlkul: Doğu Türkistan-Kaşgar'da İlk Maarif Teşkilatı ve İnkılabı, Türk Kültürü Dergisi, Ankara 1964, sayı 19, sayfa 82

2) İbrahim Mutlu: Kurban Koday, Türkistan Sesi Dergisi, Ankara 1956, sayı 3-4, sayfa 40

3) Büyük insan Memduh Şevket Esenal Afganistan'da büyükelçi iken, o tarihlerde Afganistan'da bulunan Mehmet Emin Buğra ile dostluk kurmuştur. Bu dostluk Doğu Türkistan davasıyla daha da kuvvetlenmiştir.

4) Yalkın gazetesi, Ankara Millî Kütüphane'de ve ben de olup, kısmen Kırmımlı yazar Hakan Kırmımlı'da da vardır.

Komünist Çin İşgali Altında İnleyen 25 Milyon Türk

Gulameddin Pahta

Türk ismini tarihten silmek için bazılarının kullandığı "Orta Asya" bugün ikiye parçalanmıştır. Batısı Rusların, doğu kısmı ise Çinlilerin işgali altında inlemektedir. 42 milyon nüfusu barındıran Rus işgali altındaki Batı Türkistan'da 32 milyon, Çin işgali altındaki Doğu Türkistan'da ise 25 milyonu aşkın müslüman Türk, cemen her iki "Büyük Türkistan"da bugün 65 milyondan fazla (Uygur, Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen, Tatar ve Karakalpak vs. gibi) müslü-

man Türk vardır. Avrupa'da Berlin duvarlarının yıkılmasıyla Avrupa'da patlak veren egemenlik ve hürriyet mücadelelerinin Özbekistan, Tacikistan ve Kazakistan'da, yani Batı Türkistan'ın Taşkent, Alma-ata ve Düşenbe gibi büyük şehirlerinde Türk müslümanların ayaklanmasıyla dalgalanan istiklal bayrakları gitgide göklere yükselirken, aynı kan, aynı dil ve aynı iman ve aynı kültür ve aynı tarihi binlerce yıl beraber yaşayan ve yaşatan büyük Türkistan halkı, kendi-

19.7.1990 tarihinde Birleşmiş Milletler Teşkilatı önünde ilk defa olarak dalgalanan Doğu Türkistan İstiklal Bayrağı.. Bayrağı, 1933 inkılabına bizzat iştirak eden Gazi Mümincan'ake taşımaktadır. Fotoğrafı çeken: G. Pahta

lerini komünizmin kölelik zincirinden kurtararak kendi hürriyet ve istiklaline kavuşma çabasında birleşiyorlar. Biz bunun açık misalini bu gün New York'ta BMT merkez binası önünde ellerinde ay yıldızlı gök bayrakla yine ay yıldızlı al bayraklarını "Dünya Devletlerini"nin gözü önünde" dalgalandıran Türk toplumunun "Birleşen gücü"nde görmekteyiz.

Şu anda büyük Türkistan'ın komünist Çin işgali altındaki Doğu Türkistan Türkleri kan ağlamaktadır.

Şu yakında Doğu Türkistan'dan bize ulaşan haberlere göre, komünist Çin, Türk'ün bu anayurdunu tamamıyla kendisine ebedi mal etmek için, aşağıda sıraladığımız şu yeni metotlara başvurmuş bulunmaktadır. Biz bugün bunu protesto etmek için BMT'nin önünde toplanmış bulunmaktayız.

1 - Doğu Türkistan'ın Çin ırkından olmayan Türk müslüman ahalisini kökünden kurutabilmek için sihihi durumlarına hiç de önem verilmemiş, halkı işsiz güçsüz, evsiz ve Türk çocuklarına hor gözle baktıkları için onları tahsilden mahrum okul dışı bırakmışlardır.

2 - Doğu Türkistan'da büyük miktarda yeni petrol kaynaklarıyla, yeni altın madenleri keşfedildiği için, bu civarda yaşayan onbinlerce yerli Türk, ecdadlarının yaşadıkları bu topraklardan sürgün edilerek, onların hazır mekanları, bağ-bostanları, sistemli bir şekilde, gece gündüz sel gibi akan Çin muhacirleriyle doldurulmaktadır.

3 - Türk kültürüyle İslamiyet itikadını, etle kemik gibi birleştiren Doğu Türkistan halkını Çin potasında kolay kolay asimile edemeyeceğini kesin anlayan Çin idarecileri, artık eskiden gizlediği sinsi planını açıkça ve zorla tatbik etmek yoluna gitmişlerdir. Bunun için ilk iş olarak, başta mukaddes İslam dini eğitimi yasaklanmıştır. Bir kısım mescit ve camiler hükümet emriyle kapatılmış, dinî tebliğler yasaklanmış-

tır. Pekin'deki talebe direnişlerinin silah gücüyle bastırılmasından bu yana, Doğu Türkistan'da biraz serbest ticaretle günlerini gün eden işsiz halkın biriktirmiş olduğu sermayelerin bir kısmı da ellerinden alınmış ve serbest ticaret şartları da kısıtlanarak halkın yaşama-hayat mücadelesi zorlaşmış olduğu için, Doğu Türkistan halkı artık çareyi ayaklanma ve böylece sesini duyurma yoluna başvurmak zorunda kalmıştır.

Şu yakında Kaşgar'da vuku bulan olaylar, bunun bariz misallerinden birisidir. Kurban Bayramını kutlamayı hep birlikte hasretle beklerken, aksine cami ve mescidlerinin Çinliler tarafından kapatılmış olduğunu gören halkın seslerini duyurmak için başlayan yürüyüşü yüzlerce suçsuz Türk müslümanın Çin ordusu tarafından kurşun yağmuruna tutulmasıyla sonuçlanmıştır. İşte biz bu haksızlıkları hür dünya efkarına haykırmak ve hiç değilse Doğu Türkistan'da 25 milyon Türk müslüman soydaşımızın dert ve davalara tercüman olabilmek amacıyla buraya toplanmış bulunmaktayız.

Biz Amerika'daki Türkistanlılar derneğinin üyesi ve Türk dernekleri federasyonunun bir parçası olarak, "Birimizin derdi hepimizin derdi" olduğuna inanmış insanlar toplumu olarak, bir milyarı aşkın Çin sürüsü içinde "eriyerek yok olma tehlikesi" ile karşı karşıya bulunan soydaşlarımızın sesini bundan böyle yine dünyaya duyurmaya çalışacağız. Yeter ki hepimiz bir ve birlikte olalım.

"Birleşen uzar, ayrılan tozar..."

Ulu Tanrım yardımcımız olsun.

**Amerika'daki Türkistanlılar Derneği adına,
dernek sözcüsü-müşavirler heyeti başkanı Gula-meddin Pahta**

FREEDOM FOR TURKESTAN

The present geographic region of Turkestan is split between Russia Union has named 5 of the 15 known dominated areas of the Soviet Republics as Uzbekistan, Kazakhstan, Kirgizistan, Tajikistan, and Turkmenistan. Each area is approximately 4 million km² and accounts for about 19 % of the entire territory of the Soviet Union.

Presently, about 42 million people live in this part of Turkestan of which, 32 million are comprised of muslim Uzbeks, Kazakhs, Kirgiz, Turkmen, Uighurs, Tatars, and Tadjiks. These ethnic groups are also located on another part of Turkestan, "Eastern Turkestan" which is presently part of communist China and was renamed as Sinkiang or Xinjiang Uighur Autonomous Region.

Sinkiang means a "new dominion" or a "new frontier," although, ironically enough "E. Turkestan" had been outside China's borders a century ago. "E. Turkestan" is a big Turkic land 1/6th of people's Republic of China. In 1949, only 3 % of "E. Turkestan's" total population of 6 million people were Chinese. In 1969, this percentage increased to 42 %, i.e. 4.5 million Chinese. The current "E. Turkestan" population is 20 million, contrary to China's census, in which a ratio of 46:54 exists between Chinese and "E. Turkestan's" ethnic people, respectively.

"Eastern Turkestan's" land is very rich with deposits of petroleum, iron, copper, gold, silver, tin, lead, zinc, molybdenum, coal, uranium, diamond, mercury, salt, sulphur, mica and rare minerals, and yet "E. Turkestan's" people

are very poor. According to 1964's measurements, petroleum reserves in "E. Turkestan" amounted to 160 million tons, of which 57 % supplied Red China's petroleum needs. Chinese sources estimate gold reserves to be about 37 million tons.

Presently, almost 750,000 Han-Chinese settlers immigrate to "E. Turkestan" (Sinkiang) every year. Ninety percent of the jobs are taken by the Chinese. The Turkic people still represent 60 % of the total population of "E. Turkestan," yet only comprise 52 % of the primary school population, 32.5 % at the secondary level, and 53 % at higher educational levels.

In the U.S., there are 46,000 Chinese students, but only a few students from "E. Turkestan." China's main objective seems to be an attempt to assimilate Turkic people of "E. Turkestan" into Chinese culture by prohibiting their ethnic population growth. "E. Turkestan's" people demand independence. They want equal rights and a real democratic election, not government assigned Chinese officials.

In the 40th year of "E. Turkestan's" occupation by Red China, it is necessary to talk about the terror, the oppression, and the persistent and systematic discrimination exercised by the Chinese against "E. Turkestan's" people. We need to draw the attention of the free world towards this tragedy. In fact, what we observe today in "E. Turkestan" is a phenomena of mass "extermination" of an ethnic group that ignores all human values.

"Doğu Türkistan Baskı Altında"

Erkin Alptekin

Aşağıda yer alan haber Münih'den Erkin Alptekin tarafından gönderildi. Türkiye Gazetesinde yayınlanan haberden anlaşılacağı üzere Çin dinî hürriyetleri kısıtlamak gibi artık Rusya'da bile görülme- yen engellemelere gidiyor. Kendi hakimiyetini ayakta tutmak için uygulanan bu ve benzeri tedbirler bir netice vermeyecektir. Çin'in artık anlaması gerek: Dünya çok hızlı değişiyor, bu değişme ve gelişmelerin dışında kalamayacak. Bir an önce böyle zoraki kısıtlamaları kaldırsın. Dünyaya ayak uydur- sun.

Çin'in işgali altındaki Doğu Türkistan'da halkın dini hürriyetleri kısıtlanıyor. Çin hükümeti, kontrolünde olmayan dini okulları kapat- tı. Kaşgar Azınlık Milletler Dairesi Müdür Yardımcısı Mehmet Saim, devletin dine inan- mayanları himaye ettiğini söyledi.

Çin Komünist partisi'nin resmî yayın organı Halkın Günlüğü gazetesinin de halkın "allah" ile Marks arasında bir tercih yapması gerektiğini yazması Müslümanlara uygulanan baskının sebebini ortaya koyuyor. Gözlemciler, çinli yetkililerin, bu yılın başında Doğu Türkistan'da meydana gelen ayaklanmalardan dolayı çok tedbirli davrandıklarını belirterek, hâlâ bölgede

16 tümen asker bulundurduklarını kaydettiler. Gözlemciler, Doğu Türkistan'daki Çin birlikle- rinin başına "gaddar" olarak bilinen bir komu- tanın getirildiğine de dikkat çektiler.

Bu arada Doğu Türkistan halkı, kendi top- raklarının zenginliklerinden mahrum bırakıl- maya devam ediyor. Çin yönetimi bölgenin ye- raltı ve yerüstü zenginliklerini sömürürken, Doğu Türkistan halkına göstermelik haklar ve- riyor. Bölgeden son gelen haberlere göre, Tak- lamakan çölünde çok zengin petrol damarları bulundu. Ayrıca, Batı Türkistan sınırına yakın bölgelerde de altın madenleri keşfedildi. An- cak, Doğu Türkistan halkı bu zenginliklerden nasibini alamıyor.

Diğer taraftan çin yönetimi, Doğu Türki- stan'da gizli bir soykırım tatbikine başladı. Çin yetkilileri, mecburi olarak doğum kontrolü uy- guluyorlar. Bu tavır ise, bölgedeki müslüman- lar arasında büyük endişelere yol açıyor. Urum- çî Sağlık Hizmetleri'nde çalışan bir Doğu Tür- kistanlı doğum kontrolünün hedefinin Doğu Türkistanlıları tedrici olarak tarihten silmek ol- duğunu söyledi.

UFUK ÇİZGİSİ

AYLIK FİKİR, KÜLTÜR VE SANAT DERGİSİ

Yazı, şiir, röportaj, tiyatro, sinema ve sanat haberleriyle
her ay size Türk fikir, kültür ve sanat dünyasının
etkili kalemlerini getiriyoruz.
Bizi takip ediniz...

Adres: P.K. 115 Beyoğlu/İSTANBUL
İdare Merkezi: Kazancı Yokuşu Ak Ap. 20/2 Taksim/İSTANBUL

Muslim Minorities in World

By Syed Z. ABEDIN

(The author directeur, Institute of Muslim Minority Affairs in London)

MINORITY MUSLIM: SOME STATISTICS

ACCORDING to conservative estimates, one out of every three Muslims in the world today is a minority Muslim.

At present, the total Muslim world population is estimated to be 1.160.59 million (one billion one hundred and sixty one million). Of this number 336.42 million live as minorities in non-Muslim states.

In global terms, one out of every five people in the world today is a Muslim. Hence one out of every fifteen people in the world today is a minority Muslim.

The total world population is estimated to have now crossed the five billion mark. Muslims constitute 23.2 percent of this total. In another ten years (2000 CE), if current growth trends continue, another 450 million shall be added to the Muslim population. Thus while the total world population shall reach the figure of 1,611.27 million or 26.85 percent of the world population, Muslim minority population shall register a corresponding increase, from the present 336.42 million to close to half a billion.

By the year 2000 then one out of every four people in the world would be a Muslim and one out of every twelve people in the world be a minority Muslim.

From these estimates it is clear that: Muslim minorities constitute a significant proportion of the to-

tal population of Muslims in the world today. Also, that numerically they add up to a staggering total. This last statement needs emphasis. For the use of term "minority", which has connotations of "smallness", and then a mathematical estimation in terms of fractions (one-third) may suggest to some the notion of insignificance, and thereby encourage an attitude of complacency. In the Muslim cesa, the loss of its one third, through attrition or neglect, would in numbers constitute a calamity of incomparable proportions.

That the prospects of such a loss are not altogether far-fetched may be gauged from a look at the history of Muslims in China. From calculations based on official data available at the end of the last and early decades of the present century, it is estimated that the present population of Muslims in China should exceed 100 million (115 million, by one count). However, today Chinese official and unofficial estimates place the number of Muslims in China somewhere between 17 to 30 million only.

In qualitative terms one has only to look at Islamic history to recognize the valuable contribution Muslim minorities have over time made to the religion of Islam and to the body ummah.

WHO IS A MINORITY MUSLIM?

A minority Muslim is one who lives under non-Muslim jurisdiction, in a society where Islam is not the prevailing religion or culture, where there are no positive incentives to the growth and nurture of Islamic values and norms and where, even under the

best of circumstances, a deliberate and persistent effort has been made to preserve Islamic identity.

In some cases (few in number yet numerically significant), not only is Islam not a dominant religion or culture, and not only is there no positive inducement for the growth and nurture, of Islamic values, there exists an active hostility against anything Islamic and a calculated effort is made to ensure that Islamic norms do not prosper, that even in their individual lives, Muslims cease to render allegiance to Islam and to pursue the Islamic way of life.

Such is the situation sometimes mild, sometimes severe, in which one out of every three Muslims in the world is living today.

SHOULD THE UMMAH DO SOMETHING ABOUT THIS SITUATION?

Should the worldwide Muslim ummah be concerned about its constituents in diaspora? This is a question that the ummah alone can answer. But looking at the nature of the ummah, its foundational principles and values, and even its record in history, one may hazard the opinion that the ummah has very little choice. Not many options are open to it. It has to act or else cease to be an ummah.

This in collective terms is an obligation that one muslim group owes to another Muslim group. This obligation derives from the Islamic concept of the brotherhood of the faithful. Although in doctrinal terms this concept is present in other faiths as well, in Islam it is spelled out in very clear terms: "And the believers, both men and women are the protectors of one another (Quran 9:7). Or, "All, believers are but brethren" (Quran 10:49)

This same concept found expression in a well-known saying of the Prophet of Islam (may Allah's peace and blessing be upon him): "In their mutual love; affection and sympathy, Muslims are like the organs of the (human) body. When one organ is afflicted, the entire body suffers and feels the pain."

As stated earlier, similar principles would be derivable in other ideological systems as well. What is notable in the Muslims case is that these principles have survived the vicissitudes of time, including re-

bellions and revolutions, upheavals of peoples and diabolical deliberations of both friends and foes. Writing recently a French scholar has observed: "There is a real community of attitudes and feelings throughout the Muslim world... it is an international solidarity which tops every thing and which may be termed the system of Islam" (Oliver Carre, *Islam and the State in the World Today*, 1987, p. xiii.)

HOW CAN THE UMMAH OBLIGATIONS BE MET?

Well, from the instance when the distressed cry of a lone woman in the sandy stretches of Sind, set in motion the entire majesty and might of the Caliphate, ending in the incorporation of the offending territory into the nation of Islam, to the 1982 lonely struggle of a besieged and desperate Muslim community close to the models to follow are varied and multiple.

But two factors need to be taken into account before the choice of any model can be made. In the two instances referred to above (and in numerous others) the Muslim response was determined not only by what particular interpretation was given and accepted of the Quranic concept of brotherhood, but also and very significantly by the strategic, national and international power factors at play at that time.

If this is true then considering the incredible changes that have taken place in the world since the period of muslim dominance, no specific historical precedent could, strictly speaking, be suggested as model for present day action. If any particular model from history is nevertheless selected, there is no guarantee that it would produce similar results or in any way match the historical outcome.

IS THE UMMAH CONCEPT PASSE

Does it mean then that Muslim communities divided into majorities and separated by inviolable political boundaries and sacred national frontiers, owe no obligations to each other?

A careful consideration of the issue, both in conceptual as well as in practical terms, would, however, lead us to the conclusion that the present outlook is not as bleak as it appears. The ummah concept is

passee only if we insist that the particular interpretation given to it in our recent turbulent history is the only viable interpretation.

Why not subject the ummah concept to the same treatment that we are subjecting other Islamic concepts to in our contemporary attempts at restructuring an Islamic way of life? In the case of the ummah concept, as in other cases, let us revert to the original sources; let us recapture the spirit of the pristine message.

THE QURANIC CONCEPT OF UMMAH

One of the most concise, yet regnant statements in the Quran with regard to the obligation that faith imposes on individuals as well as collectivities is to be found in the Surah Al-Asr.

There are four categories of obligations prescribed in this Surah. Listed in order, they are faith (iman), action (a'mal), reinforcement in faith (tawasi bil haq) and reinforcement in perseverance (tawasi bis sabr).

The first two, faith and action, are individual obligations. If man desires to avoid khusran, he should attain to faith and continue the process of attainment through reinforcement. Since faith is not an acquisition like the buying of a car or of a house which once acquired can thereafter be taken for granted, faith needs continuous nurturing; action (a'mal), transforming spirit into form, eradicating the dichotomy of mind and body, profession and practice (See Quran 2:214)

This process makes an individual into an Islamic "whole". Once he has achieved this status, it is obligatory on him to reinforce other "wholes", reinforce them in their continuous pursuit of the truth, in maintaining, preserving and enhancing the quality of their Islamic wholeness. And, since this, as noted above, is a continuous pursuit most likely to encounter obstacles, to reinforce other Islamic wholes in their will to resolutely cope with these obstacles, stay steadfast in their path and derive strength in faith.

That the Surah referred to above was revealed in

Makkah, makes it especially relevant to minority situations.

Now, how would the Muslim ummah of today translate the Quranic injunction of Tawasi bil haq and tawasi bis sabr into policies and plans of action and what methods would it adopt to implement these, are questions that need to be addressed by all constituent members of the community of the faithful, individually and collectively. And also by Muslim international organizations societies and groups.

To us it seems that if the goal is to ensure that the quality of Islamic life among Muslim minority communities is to be maintained and enhanced, and if minority community Muslims are to be strengthened in their resolve and steadfastness to Islamic practice, the avenues of such interaction, even within the present day limitations, are legion.

It requires no great ingenuity to make available Islamic literature and source materials in appropriate form or render assistance in setting up Islamic schools and Quranic madrasas; in staffing them with qualified personnel; in enlisting minority students to established centers of learning in the Muslim world; in setting up exchange programs for students and scholars; in increasing minority participation in Muslim international gatherings, academic, cultural, religious and so on. The possibilities are infinite. That some of these measures have already been conceived and implemented cannot be used as an argument for complacency. What has been begun, can, with the most generous of estimations, be compared to a drop in an ocean of dire need. What is needed is more resolve, more organized, planning and more conscientious commitment.

Even these requirements, considering the current awakening in the Muslim world, should be forthcoming with ease. What is likely not to be forthcoming with ease is the perspicacity, the framework of the Quranically derived concept of ummah consciousness, and to monitor such consciousness from deteriorating into pan-Islamic consciousness, preventing the particular from determining the universal, the political from subverting the religious.

What Muslim majorities owe Muslim minorities

MOST people in Muslim majority countries postulate almost instinctively certain inescapable obligations toward those of their co-religionists who reside as minorities in non-Muslim states. This postulate, every now and then, impels them to energetic expressions of concern over the plight of these minority communities and to exhorting themselves and others to all manner of ameliorative gestures.

These expressions of concern are, however, most often made in times of "crisis", occasions when any one of these minority communities is in distress of some sort, either natural or manmade. Under "normal" circumstances not enough attention is paid to the subject. In consequence, more often than not, the ummah is not ready to respond to a situation of crisis when it occurs. Neither individuals nor organizations know what to say or do that would in an effective manner serve as comfort to the afflicted, or act as deterrent to the instigators.

In some cases, majority intervention, rather than being a balm, adds to the pain of the hapless victims. It needlessly antagonizes the perpetrators of the "crisis" who invariably claim immunity from outside interference on the principle of state sovereignty.

This lack of a well considered policy is where the ummah has conspicuously failed its co-religionists living outside its jurisdictions.

That the majority constituents of the ummah feel deeply for their brethren in faith everywhere is beyond question. And yet they have stopped short of translating this feeling into appropriate policies and programs or ways and means of action.

Why is this so? The answer to this question is

complex and the subject needs exhaustive treatment. Several answers could be forthcoming, each bearing a degree of validity. The final answer, like in other issues concerning Islam and the modern world, lies somewhere in the womb of the future.

However, this is no reason for not engaging in explorative efforts directed at finding a solution. The ummah's penchant for final and absolute answers and its obsession with ummatic consensus in all matters have exercised a disparaging effect on the proverbial propensity of the Muslim mind to raise questions and seek answers through repeated trials; stage by arduous stage.

This apparent failure of the ummah to adequately formulate firm policies in respect of Muslim minority communities is in our estimate, largely due to the confusion about the exact nature of the relationship that should obtain between the ummah and the minorities. This confusion, let us emphasize, is not only among the majority constituents of the ummah, but also, and to more sinister consequence, among the minority constituents as well.

THE TWO OPTIONS

Here let us look at the problem from the perspective of the ummah. How does the ummah conceive of its relationship with its minority constituents? As we see it, the ummah has, at the very basic level, two questions to consider of two options to choose from before attempting to formulate clear cut policies vis a vis Muslim minorities. These two options could be expressed in the form of the following questions:

Option one:

Is the relationship between Muslim majority

communities and Muslim minority communities a patron-client superior-inferior or colonizer-colonized form of relationship? Are Muslim minority communities mere colonies (spiritual and cultural, even economic and political) of the Muslim world on alien soil?

Option Two:

Are Muslim minority communities autonomous entities who share with their compatriots the attribute of sovereignty (political and economic, even cultural and religious), and hence possess a *persona* at part with Muslim majority communities.

It is our contention that Muslim majority and Muslim minority communities are equally confused as regards these two options. Some individuals and organizations are firmly for the first option, interpreted of course in starkly religious terms to the effect that Muslim minority communities are the irrevocable religious obligation of the *ummah* (and the believers, both men and women, are the protectors of one another, Quran 9:71) and that this obligation has to be met in all its varied religious, economic and political implications.

This, in our estimation, is the most widely accepted viewpoint.

However, Muslim organizations and particularly Muslim governments have in the past adopted a rather ambivalent approach to this issue. They cannot altogether disown Option One; in fact, domestic expediency imposes on them the need to occasionally articulate their adherence to it. But in terms of policy and action they are hedged in by the reality of Option Two. They therefore may be seen as subscribing to Option Two.

POLICY IMPLICATION

What implication in terms of policy and possible impediments in terms of practice would the two options stated above entail?

If we choose Option One then the most crucial

problem we encounter is that in our times the Muslim world, has in theory and practice accepted of the territorial nationstate. Viewed from this perspective, the term Muslim world in itself appears to be a misnomer. What we euphemistically term as the Muslim world is actually as number (46 or thereabout) of national, sovereign entities which possess their individual political and economic structures, their own policies and priorities and their own concept of the national interest.

These independent entities have, no doubt, formed several regional alliances or economic and trade agreements among themselves. But there is nothing particularly Islamic about them. They have their exact parallels, pre-dating them, in the non-Muslim world. Even the Organization of the Islamic Conference (OIC), in its conception, structure and functioning, is not much different from the EEC, the OAS, or the UN with its various affiliates.

So where is the Muslim world which would put forward claims of affiliation with Muslim communities in non-Muslim states?

BELONGINGNESS

The affiliation nonetheless exists. It is not institutionalized in form, but it is there. The Muslim mind is aware of it; the Muslim heart experiences it; and it is, whenever the occasion arises, forcefully invoked as a presence and a power.

Where does this feeling of affiliation come from? Obviously, it comes from that sense of mutual belongingness which is such a characteristic feature of the Muslim community worldwide.

How do we define this feeling? When we first touched upon the subject we employed the term "consciousness of community" for it. However, in time we realized that neither this phrase nor the subsequent "sense of mutual belongingness" quite reflected the Muslim character of its substance. Hence we finally decided in favor of the more expressive phrase *ummah consciousness*.

EASTERN TURKISTAN

Fundamentalist Islam well contained in China

Thanks to Mikhail Gorbachev's *perestroika* new mosques and madrasas have been built ones renovated and reopened in Soviet Central Asia. Permission to practice one's own religion has been granted in the countries of Eastern Europe (Albania, the isolationist Stalinist state, in the last country to do so). The question arises about China, the second most powerful communist state in the world? What about its 15-million strong Muslim community?

Reports emerging from the land of Mao seem to be quite encouraging. Western diplomats in Beijing, the Chinese capital, are of the view that the influence of Islam and other religions is rising there and could pose a long term challenge to the government. But it has to be conceded that the notion is based on speculation and/or personal reckoning. It should be noted that China has no social institution that could provide reliable statistics.

Information gathered by neutral observers indicate that new mosques are being built, and more and more people are becoming in the mosques. As one old peasant put it, more people are attending prayers, more are going to the mosques to study the Quran and are going to Makkah to perform Hajj. In Muslim majority areas, Ningxia region in particular, the Islamic ban on pork and alcohol are widely observed and daylight fasting is observed in the month of Ramadan. Although young Muslims in the cities rarely attend prayers, they almost never marry non-Muslim girls. One sign of growing assertiveness of the Chinese Muslim appeared last year when protests erupted over the publication of

a book, *Sexual Customs* that aimed a demeaning Islam. The protests are orderly and the authorities responded promptly. The book was banned, the author and the publisher punished. Some Muslims cite that incident as an example of the government's responsiveness to their concerns. They also point to other examples of favourable treatment meted out to the Hui minority Hui, for example, are allowed to marry 10 years earlier than Han, who make up 93 per cent of all Chinese. They are permitted to have two or three children-one more than the officially allowed number.

Muslims seem to be happy with the government policies towards them. 'We have no need for an Islamic law, said Zie Shenzhing, President of the Ningxia Islamic Association and imam of the Yinchuan central mosque.

'The government already gives a lot of benefits to Muslims, in education agriculture and economy. He further said that at the moment there are approximately 3,000 Imams (religion leaders) in the Ningxia region alone; another 5,000 young people are studying to be Imams.

But the picture is not same in all the Muslim areas. For instance, a violent uprising (organized by Muslims) swept over Xinjiang province last April. The news papers denounced the incident and the government took timely action to prevent the escalation of violence. It appears that the Chinese rulers are determined not to allow resurgent Islam to grow and develop there. They always keep strict vigilance over the activities of the Muslim leaders.

رقى تۈركىستان ئۆستىدىن ئە بەدى ئىلىپ تاشلىشىمىزغا ھە قىقى ياردە م قىلىشىڭىز لارنى ئىلتىماس قىلمە ن . مەننىڭ ئىككىنچى تىلىگىم : ھازىر سوۋىت ئىتتىپاقىدا يىرىم مىليونغا يىقىن شەرقى تۈركىستانلىقلار ياشاۋاتىدۇ . بۇلار ئىختىسادى تۈرمۈش ، ئىجتىمائىي يۈرۈش - تۈرۈش مە د يىنە ت جە ھە تتە سوۋىت خە لقى قانداق ئىمتىيازغا ئىگە بولسا شۇنداق ئىمتىياز لارغا ئىگە لىكىن ئە لۇھ تىكى بۇ ئىمتىياز لار بە زىلە ر دە ۋاقتان دە ك خە لىقنىڭ بە ختى ئە مە س . بۇ خە لىق بولۇپمۇ ھازىر : « مەسىرىنىڭ پادىشاھلىغىدىن كە ئىنانىڭ گادا يلىغى ئوشۇق | » دىگە ن سوزنى ياخشى چۈشۈندۈ . ئە پىسوسكى ، بۇ خە لىق ھازىر ئۆزىنىڭ ئانا ۋە تىنى ئۈچۈن ھىچ نە رسە بىرە لە يۈاتىدۇ . ھە تتا ئۆزىنىڭ ئانا ۋە تىنىنىڭ ئىسمىنى ئاتاشقا قورقۇۋاتىدۇ . سە ۋە پ سوۋىت دائىرلىرى خىتاي سوۋىت دوللىغى ئۈچۈن بۇ خە خنىڭ مىللى نوموسىنى پە يمال قىلىۋاتىدۇ . بۇ دىگە نلىرىمگە كۆپراق ھە رىبىرلىرىڭىز ئالاقىدار مە ن بويە ر دە شۇنى ئالاھىدە ئىتىشىم كىرە ككى ، بىزنىڭ بۇ قىيىنچىلىغىمىز سىلە رگە توغرى يە تە يۈاتىدۇ . مە ن ھە رىبىرىڭىزدىن بىزنىڭ مانا بۇ نازوك مىللى ھىسسىمىزغا ، قىيىنچىلىقلار يىمىزغا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈپ سوۋىت ئويغۇرلىرىنىڭ ئانا ۋە تىنى شەرقى تۈركىستاننىڭ ئىغىر دە ردىگە دە رمان بولۇشى ئۈچۈن ھە قىقى يىڭىچە بە يىنە لىنە لچىلىك مە ر ھە مە تلىرىڭىز بىلە ن خە لىق ئارا دە رىجىدە ياردە م كۆرسۈتۈشىڭىز لە رنى چىن قە لىمىدىن سوراي مە ن .

1990 - يىلى ئالتىنچى ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا سوۋىتلەر ئىتتىپاقىدىكى ئورتا ئاسىيا تۈرك جۇمھۇرىيە تلىرى (قازاقىستان ، ئۆزبە كىستان ، قىرغىزىستان ، تۈركمە نىستان ، تاجىكىستان) پارتىيە ۋە ھۆكۈمە ت باشلىقلىرىنىڭ ئالما-ئالتايدا ئۆتكۈزۈلگە ن ئالى كىڭە شىمىسى مۇناسىبىتى بىلە ن قازاقىستاندا تۈرۈۋاتقان ئويغۇر يازغۇچىسى يۈسۈپبە ك موخلىسىنىڭ بۇ بە ش جۇمھۇرىيە ت پارتىيە ۋە ھۆكۈمە ت باشلىقلىرىغا يازغان ئۇچۇق خىتىنى ژۇرنىلىمىزدا ئىلان قىلىشنى موۋاپىق تاپتۇق .

« شەرقى تۈركىستان ئاۋازى »

ژۇرنىلى تە ھىر ھە يىتى

ئىنسانىيەت رۇھى بىلەن بىرلىكتە، پەقەت خىتايىنى دەپ شەرقىي تۈركىستاننى قوربان قىلىپ كىلىۋاتقان مەسىلە بولۇپ، بۇ ھەرقاچان قىسقىدىنمۇ كۆچۈرۈپ كەتتى. سوۋېت دائىرىلىرى ھازىر ۋىگىرمە بەش مىليوندىن ئوشۇق شەرقىي تۈركىستاننىڭ خىتايلىشىپ كىتىشىگە ئۈچۈن ئىشەنمەي. ئۈچۈن يول قويۇۋاتىدۇ. بونىڭغا ئەيتىدىغان دەلىللەر كۆپ بولسىمۇ، مەن ئىككىلا مەسىلىنى كۆرسۈتۈپ ئۆتەن.

ئۇنىڭ بىرىنچىسى :

1950-يىللىرى موسكۋادا دىكتاتور ستالىن بىلەن ماۋ ئارىسىدا بولغان كىلىشىملەر دەپ شەرقىي تۈركىستان مەسىلىسى خىتاي مەنپەئەتى ئۈچۈن قوربان قىلىنىپ، ھەتتا ئۇنىڭ بەش يىل ياشىغان مىللى مۇستەقىل دولىتى. شەرقىي تۈركىستان ئىنقىلاۋى جۇمھۇرىيىتى ھېچ قانداق شەرتسىز خىتايغا قوشۇۋىتىلگەن ئىدى. شەرقىي تۈركىستاننىڭ ھازىرقى ۋەتەن رۇھى كۆچۈرۈپ بولمايدىغان تۇخۇمىنى بىكار قىلىپ، شەرقىي تۈركىستاننىڭ مىللى ھوقۇقىنى ئەكسىگە كەلتۈرۈش ھەققىدە 1960-يىلدىن بېرى موسكۋا، بىجىن، تاشكەنت ئالوتىلارغا قايتا-قايتا مۇراجەتلىرىدە بولۇپ كەلسە، بونىڭغا قولاق سالىدىغان بىر مۇنەۋۋەر «بەينەلىمەلچى» چىقىمىدى. بونىڭ نەتىجىسىدە 1950-يىللىرى يۈز مىڭ ئارمىيەنى قوشقاندا ئۈچ يۈز ۋىگىرمە مىڭغا يەتمەيدىغان خىتايلارنىڭ سانى ھازىر يەتتە مىليوندىن ئېشىپ كەتتى. ھازىر بىجىن بۇ ساننى شۇ ئەسلىدىكى يۈز مىليونغا يەتكۈزۈپ شەرقىي تۈركىستاننى پۈتۈنلەي خىتايلاشتۇرۇش ئۈچۈن ھەممە كۈچىنى سەرپ قىلىۋاتىدۇ. بونىڭ ئۈچۈن شەرقىي تۈركىستاندا ئەكەتاتتا ھەربىي دىكتاتور ئورنۇتۇلۇپ، سىياسى جەھەتتە مىللى تازىلاشلارنى ئەمەلگە ئاشۇرۇپ، ئىقتىسادى جەھەتتە ئامماۋى بولمايدىغان يولغا قويۇۋاتىدۇ. ھازىر خىتاي ھەربىيلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى تۈرمە لاگېرلىرى سەككىز يۈز بولۇپ ئۇنىڭدا يۈز مىڭدىن ئوشۇق مىللى ياشلار ئازاپلانماقتا. خىتاي شەرقىي تۈركىستانغا خىتاي چىقىرىشىنى شۇ دەرىجىدە كۈچەيتكەنكى ئۇنىڭ بىر يىل ئىچىدە ئالتە يۈز ئەللىك مىڭ خىتاي چىقىرىلدى. موسكۋا، خىتايىنىڭ مانا بۇ قاباھەت مىللى زولۇم-زورلۇقلىرىنى ئوتتۇرا قولىدا كۆرۈپ تۇرسىمۇ كۆزىنى زۇمۇپ ئۇنىڭغا يول بېرىۋاتىدۇ، مىنىڭ ھەربىيلىرىدىن سورايدىغان بىرىنچى تىلىگىم-مانا مۇشۇ قاباھەت موسكۋا تۇخۇمىنىڭ پۈتۈن يوشۇرون سىرىنى ئېچىپ، ئۇنىڭ شۇ كۈنگىچە داۋام قىلىپ كىلىۋاتقان بىلىمىنى شە

مىللى روھى ئوچونمۇ شۇ دەرىجىدە ئەھمىيەتلىكتۇر. مىنىڭ بۇدېگىنىمگە خىتاي تەرەپىدىن پېنىڭ قانداق ئىنكاس بىلدۈرىشىدىن قەتئىي نەزەر، شەرقىي تۈركىستان خەلقى ئەزەلدىن ئىككى كۈزى بىلەن كۈزۈتۈپ ئۈمىتلىنىپ كەلگەن سىزغە رېي تۈركلەرنىڭ ھازىرقى چوڭ موۋاپىقىيەتلىرىگە ھەرقاچان مەن دېگەن كۈزى بىلەن قارايدۇ. چۈنكى «ئۈرۈك ئۈرۈكنى كۈرۈپ پىشىدۇ.» قەشقەر ئۈرۈكلىرى ئەنجان قوقەنت ئۈرۈكلىرىنى كۈرۈپ كۆپ پىشقان. ئىلى ئالمۇتا ئالىملىرىنى بىر ئىلى سۈيى كۆكەرتىدۇ. بۇ جۇغراپىيە ۋى تارىخى ئىتىبارى بىرلىككە ئېرىشكەن رېي ھىچ قانداق ياۋا تەغدىر ئۈزگەرتەلمەيدۇ. قەتئىي بۇدېگەنلىرىمگە ئۈزۈمىز ئىگە بولساق، مەن باشتىلا چوڭ بىر مەسلىنى ئەسكە ئېلىپ ئۆتەي ھازىر ئوتتۇرا ئاسىيا، قازاقىستان، شەرقىي تۈركىستاندىكى تۈركىي خەلقلەرنىڭ بىرلىكى بۇ تامامەن يېڭىچە بەينەملىك لېچىلىك ھەم دۈسلۈقنىڭ ئىپادىسى بولۇپ، ئۇ ھىچ قاچان بىر پۈتۈن تۈركىي دۆلەتلىكنى كۈزدە تۇتمايدۇ. ئەپسۇسكى بىزنىڭ ئىچىمىزدە بۇنداق كۈنچە تۈركچۈلۈك خاھىشلار ھازىرمۇ مەۋجۇت. يېقىندا ئالمۇتدا ئۆزىنى ئەلان قىلغان «ئالاش مىللى ئازاتلىق پارتىيىسى» ئۆزىنىڭ بىرىنچى ئاۋازىدا: «قازاقىستان بىلەن شەرقىي تۈركىستاننى بىرلەشتۈرۈپ بىر ئىسلام دۆلىتى قۇرىمىز» دەپ چار سالدى. بۇنى چوڭ يېڭىلىق سانغان بەزى غەرىپ تەشۋىقاتچىلىرى مەسلىنى تېخىمۇ چوڭايتىپ شەرقىي تۈركىستان بىلەن ئورتا ئاسىيا تۈركىي بىرلىكى ھەققىدە قاتمۇقات خەۋەرلەر باشتى، ياكى رادىيولاردا تارقىتىۋە تارقىتىۋاتىدۇ. مۇشۇنداق بولۇشى مۇمكىنمۇ؟ بۇنىڭدىن مەن شۇدەرىجىدە ئەنسىرەۋاتىمەنكى، دەل مۇشۇ كەبى سۆزلىرىنى باھانە قىلىپ شەرقىي تۈركىستان خەلقىنى قورال كۈچى بىلەن باستۇرۇپ كىلىۋاتقان خىتاي دىكتاتورلىرى مىنىڭ ۋە تىنىمىدە يەنە بىر قىتىم تازىلاش يۈرگۈزۈدۇ. ھازىر خىتايلارنىڭ قولىدا يۈزلىگەن پانتۈركىستلار بىلەن پانىسلا مىستلارنىڭ دىلۈسى ياتىدۇ. ئەينى زاماندا بۇ پاكىتقا مۇسكۇۋا ئىگۈم سەل قارىماسلىغى مۇمكىن. بۇ ئاجايىپ پىلاننىڭ مۇئەللىپلىرى مانا بۇنى چۈشەنمەيۋاتىدۇ. مەن بۈگۈن ئورنى كەلگەندە ھەربىرلىرىڭىزگە مۇناسىبەتلىك ۋە تىنىم شەرقىي تۈركىستان دۇچ كىلىۋاتقان چوڭ بىر مەسلى ئۈستىدە ئىتىپاقچىمەن، ئۇ بولسا ھەممىمىز ئۈچۈن شۇ كۈنگىچە «ئۇلۇق» سانىلىپ كەلگەن سوۋىت ئىتتىپاقىنىڭ ئۆزى ۋە دە قىلغان خەلق ئارىلىق مەجبۇرىيەتلىرىگە، يېقىن خوشنادارچىلىققا، ۋە دۇنياۋى

ئاۋازىنى يەتكۈزۈپ بېرىشنى مەخسەت قىلىپ بويەردە توپلاندىق. بىز ئامرىكادىكى تۈركىستان جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى ۋە توروك جەمئىيەتلىرى بىرلەشمىسىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ، «بىرىمىزنىڭ دەردى ھەممىمىزنىڭ دەردى پىرىنسىپىغا ئىشەنگەن ئىنسانلار بولۇپ بىر مىلياردىن ئارتۇق خىتايلار ئىچىدە يوقۇلۇپ كىتىش تەھلىكىسى گە قارشى كۈرەش قىلىۋاتقان قىرىنداشلىرىمىزنىڭ ئاۋازىنى يانا موشۇنداق ئوسول بىلەن دۇنياغا ئاڭلىتىشقا غەيرەت قىلىمىز.

ھەممىمىز بىر ۋە بىرلىكتە بولايلى.

«بىرلەشكەن ئوزار، ئايرىلغان ئوزار»

ئولوغ تەڭرىمىز ياردەمچىمىز بولسۇن.

ئامرىكادىكى تۈركىستانلىقلەر جەمئىيىتى نامىدىن جەمئىيەت

سوزچىسى، مەسلىھەتچىلەر ھەيئەت رەئىسى غولام الدىن پاختا.

شەرقىي تۈركىستان ئۈچۈن ئەڭ يېقىن خوشنا، ئىتتىپاقچى ھەتتە بىر تۈركى قىرىنداش قازاقىستان، قىرغىزىستان، ئۆزبەكىستان، تۈركمەنىستان، تاجىكىستان جۇمھۇرىيەتلىرىنىڭ مىللى رەھبەرلىرىگە.

ئالوتىدا ئىقائەت قىلىۋاتقان شەرقىي

تۈركىستانلىق ئۇيغۇر يازغۇچىسى

يۈسۈپبەك موخلىسىدىن ئۇچۇق خەت.

قىممەتلىك، نازاربايېۋ، يېقىن كىرىمۇۋ، ئا، ماسالوۋ، ق، مەھكاموۋ، س، نىيازوۋ

يولداشلار! مەن سوۋىت ئىتتىپاقىدىكى ئەللىك مىليون تۈركى قىرىنداشلىرىمىزنىڭ

بۈگۈنكى مىللى رەھبەرلىرى سىلەرنىڭ 21-22 ئىيون كۈنلىرى ئالوتىدا چىن

قىرىنداشلىق ۋە يېڭىچە مىللى ئىتتىپاقلىق روھىدا ئۆتكەن سۆھبەت ئۇيغۇنلىقىنىڭ رەئى

تلىۋىتىۋىدىغان كۈرۈپ ناھايىتى تەسىرلەندىم. ھەممىمىز بۇ ئۇيغۇنلىقنىڭ تولىمۇ چوڭ سىياسى

ماھىيىتىنى چۈشەندىم. مەن شۇنداق ھىساپلايمەنكى، سىلەرنىڭ بۇ ئاجايىپ ۋاقتىدا

بولغان ئۇچىرىشىڭىز ۋە يالغۇز ھەربىرلىرىڭىزنىڭ جۇمھۇرىيەتلىرى مەسلىسىلا ئەمەس

، شۇ قاتاردا سىلەرگە تام خوشنا مىنىڭ ۋە تىنىم شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇيغۇرلارغا بەش

مىليوندىن ئوشۇق ئۇيغۇر، قازاق، ئۆزبەك، تاتار ۋە باشقا شەرقىي تۈركىلەرنىڭ

1. شەرقىي تۈركىستاننىڭ چىن ئىرقىدىن بولىغان تۈرك موسولمان ئەھلىنى يىلتىزدىن يوقاتماق ئۈچۈن سەھىيە ئەھۋالىغا ھىچ قانداق ئەھمىيەت بىرىلمىدى. خەلىق ئىشىسىز، ھاكىمىسىز، قوۋەتسىز قالدى. تۈرك باللىرىغا خاركوز بىلەن مۇئامىلە قىلغاچقا، ئۇلار مەكتەپنىڭ سىرتىدا بىلمىسىز قالدى.
2. شەرقىي تۈركىستاندا كەڭ مىقداردا يېڭى نىفىت مەنبەلىرى، يېڭى ئالتۇن مىتال كانلىرى تېپىلغاچقا بۇ ئەتراپدا ياشىغان ئونمىڭلارچە يەرلىك تۈركلەر ئىكەنلىكى ئۇلارنى ئەجداتلىرى ياشاپ كەلگەن بۇ تۇپراققا رەھبەرلىك قىلىپ، ئۇلارنىڭ تەبىئىي مائارىپىغا، ئۇلارنىڭ باغ-بوستانلارغا كىچىك كۈندۈز پىلانلىق ھالدا كۆلۈندۈرۈلۈشىگە ئەھمىيە بېرىپ، ئۇلارنىڭ خىتاي مۇھاجىرلىرىنى ئورۇنلاشتۇرماقتا.
3. تۈرك مەدەنىيەتى بىلەن ئىسلامىيەت ئىتىقادىنى كۆش بىلەن ئۈستىخانغا ئوخشاش بىرلەشتۈرگەن شەرقىي تۈركىستان خەلقىنى ئاسسىمىلاشتۇرۇپ يوقۇتالايدىغانلىقىنى بىلگەن خىتاي ھۆكۈمدارلىرى بۇرۇندىن مەخپىي ساخلاپ كەلگەن يوق قىلىش ھىلەسىنى ئەمدى ئۈچۈك ئاشكارا ۋە زورلۇق بىلەن ئىجرا قىلماقتا. بۇنىڭ ئۈچۈن بىرىنچىدىن مۇقەددەس دىنى ئىسلام مۇئازىپىنى مەنئى قىلدى. مەسچىت ۋە جامىلار ھۆكۈمەتنىڭ بۇيرىقى بىلەن تاقالدى. دىن تەبلىغ قىلىش مەنئى قىلىندى. بىجىندىكى ئوقۇغۇچىلار ھەرگىز تىللىرىنى قوراللىق باستۇرغاندىن بېرى، شەرقىي تۈركىستاندا بىر ئاز ئەركىن تىجارەت بىلەن شوغۇللىنىۋاتقان كىشىلەر ئىكەنلىكىنى چىڭ پۇللىرىنىڭ بىرقىسمىنى قولىدىن تارتىۋالدى. ۋە ئەركىن تىجارەت شەرتلىرى چىڭ بولۇپ خەلقنىڭ ياشىمىقى ۋە ھايات كۈچۈرمىسى تەس بولۇپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن شەرقىي تۈركىستان خەلقى ئەندى باشقا چارە ئىزدەپ كەلمەكتە ۋە شۇنىڭ بىلەن ئۆزىنىڭ ئاۋازىنى دۇنياغا ئاڭلاتماق يولىنى تۇتۇشقا مەجبۇر بولدى. بۇ يىقىندا قەشقەر دەريازى بىلەن ۋە قەلەرى بۇنىڭ بىر قانچە مىسالىدىن بىرىدۇر. جامى ۋە مەسچىتلەرنىڭ خىتايلار تەرىپىدىن تاقىۋېتىلگەنلىكىنى كۆرۈپ، غەزەپ ئارازىلىغىنى بىلدۈرمەك ئۈچۈن باشلىغان نامايىش نەچچە يۈزگۈناسىز تۈرك موسولمانلىرىنىڭ خىتاي ئەسكەرلىرى تەرىپىدىن ئوق يامغۇرىغا تۇتۇلۇشى بىلەن ئاخىرلاشتى. مانا بۇ ھەقىقىيلىقلارنى ئەركىن دۇنياغا بىلدۈرمەك ۋە ھىچ بولمىسا شەرقىي تۈركىستاندا يىگىرمە بەش مىليون تۈرك موسولمان قىرىنداشلىرىمىزنىڭ دەرت ۋە داۋالىرىغا تەرجىمان بولۇپ ئۇلارنىڭ

كوممۇنىست خىتاي ئىشغالى ئاستىدا ئازاپ چىكىۋاتقان يىگىرمە بەش مىليون تۈرك غولام الدىن پاھتا

تۈرك ئىسمىنى تارىخىدىن يوق قىلماق ئۈچۈن بەزىلەر قوللانغان «ئورتا ئاسيا» بوگون ئىككى قىسىمغا پارچىلاندى. غەربىي قىسىمى روسلارنىڭ، شەرقىي قىسىمى چىننىڭ ئىشغالى ئاستىدا ئازاپلانماقتا. قىسقى ئىككى مىليون نوپوسقا ئىگە بولغان روسنىڭ ئىشغالى ئاستىدىكى غەربىي تۈركىستاندا ئوتتۇز ئىككى مىليون چىننىڭ ئىشغالى ئاستىدىكى شەرقىي تۈركىستاندا يىگىرمە بەش مىليوندىن ئارتۇق موسولان تۈركلەر بولۇپ، ئومۇمەن ھەر ئىككى بۈيۈك تۈركىستاندا بوگون ئاتىشى بەش مىليوندىن ئارتۇق (ئۇيغۇر، ئۆزبېك، قازاق، قىرغىز، تاتار ۋە قارا قالپاق قاتارلىق) موسولان تۈركلەر ياشىماقتادۇر.

ياۋروپادا بىرلىن ئاملىرىنىڭ يىقىلىشى بىلەن يۈز بەرگەن مۇستەقىللىق ۋە ھۆرىيەت ئۈچۈن ئىلىپ بىرىلغان كۈرەشلەرنىڭ غەربىي تۈركىستاننىڭ تاشكەنت، ئالماتا، دوشەنبە قاتارلىق چوڭ شەھەرلەردە تۈرك موسولانلىرىنىڭ قوزغىلىشى بىلەن لەپىلدىگەن ئىستىقلال بايراقلىرى بارغانچە يۈكسەلەكتە. ئەينى قان، ئەينى تىل ئەينى ئىمان، ئەينى مەدەنىيەت ۋە ئەينى تارىخ بىلەن بىرلىكتە نەچچە مىڭ يىل بىرلىكتە ياشىغان تۈركىستان خەلقى ئۆزلىرىنى كوممۇنىزىمنىڭ قوللۇق زەنجىرىدىن قۇتۇلدۇرۇپ ئۆزىنىڭ ھۆرىيەت ۋە مۇستەقىللىقىغا ئىرىشكەن ئۈچۈن بىرلەشمە كۈرەش دەۋرى. بونىڭ ئۈچۈن بىر مىسالىنى بوگون نيويوركدىكى بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى (ب، د، ت) مەزگىل بىناسى ئالدىدا قوللوردا ئاي يولتۇزلۇق كۆك بايراقلار ۋە ئاي يولتۇزلۇق قىزىل بايراقلارنى «دۇنيا دۆلەتلىرىنىڭ كۈز ئالدىدا لەپىلدەتكەن، تۈرك مىللىتىنىڭ كۈچىنى كۈرمەكتەمىز.

ھازىر بۈيۈك تۈركىستاننىڭ كوممۇنىست چىن ئىشغالى ئاستىدىكى شەرقىي تۈركىستاندا ياشاۋاتقان تۈركلەرنىڭ قان ياشلىرى ئاقتا. بو يىقىندا شەرقىي تۈركىستاندىن بىزگە يىتىپ كەلگەن خەبەرلەرگە كۆرە كوممۇنىست خىتاي بىر تۈرك ئانا ۋە تەننى تامامەن ئۈزىگە تەبەدى مۈلك قىلىۋالماق ئۈچۈن تۈۋەندىكى يىڭى ئوسولارنى قوللاندى. بىز بوگون ئونىڭغا نازارەت بىلدۈرمەك ئۈچۈن ب، د، ت نىڭ ئالدىغا توپلاندىق.

كۈرۈك قاراپ تۈرۈپ توسۇلۇپ قالغان بولسىمۇ لىكىن بوگوئىگچە يىقىلغىنى يوق. يىقىنقى دەۋىرلەردە بو كۈرۈكتىن سابىق مەجلىس كومىتېتى رەئىسى ھورمەتلىك نەجىدىن قارا تومان، سەھىيە مىنىستىرلىكى مىنىستىرى ھورمەتلىك خىلىل شەۋگىن، ھورمەتلىك پىروفىسور دوكتور باھاجدىن ئوگەل ۋە ئۇلارنىڭ سەپداشلىرى كىچىپ ئوتتى. تىخى يىقىندا مەدەنىيەت ۋە ساياھەت مىنىستىرلىكى مىللى فۇلوكلور تەتقىقات ئىدارىسىنىڭ مودىرى ھورمەتلىك كامىل تولگار ۋە مۇئاۋىن مودىر ھورمەتلىك خەيرەددىن شوۋگىن ۋە تۈرك مەدەنىيىتى تەتقىق قىلىش ئىنستىتۇتىنىڭ مودىرى ھورمەتلىك پىروفىسور، دوكتور شوكرى ئەلچىن ئەپەندىلەرمۇ بو كۈرۈكتىن ئوتتى. بۇلارنىڭ كۆپى شەرقىي تۈركىستانى تونۇشتۇرغۇچى خەۋەرلەر ئەلان قىلىش، نۇتۇق سۆزلەش قاتارلىق پائالىيەتلىرى ئارقىلىق بو كۈرۈكنى كىڭەيتىش رولىنى ئوينىدى. بو ئەھۋاللارغا قارىغاندا ئاتا تۈرك تۈركىيە سىگە يەرلەشكەن، ئوقۇغان تۈرك-ئىسلام غۇرورىغا ئىگە تۈركىستانلىقلەر، سەئۇدى ئەرەبىستان ۋە باشقا مەملىكەتلەرگە يەرلەشكەن ئوقۇغان باي يۇرتداشلىرىمىزنى ئورتاق موقەددەس ۋە زىپىلەر كۆتمەكتە. بو ۋە زىپىلەر ئۆتكەن زامانلاردا خۇددى قۇربان قۇداينىڭ ئۈستىگە ئالغان، شەھىد بولۇش توپەيلىدىن يىرىم يولدا قالغان چاپلىق ۋە زىپىلەر بولۇشى مۇمكىن. بو موقەددەس ۋە زىپىلەرگە ھازىردىن باشلاپ ھازىرلىق قىلىشىمىز ۋە ئۈست چىرىغى يانغان ھامان بو ۋە زىپىنى مەن ياكى بىز تاماملايمىز دەيدىغان بىر ھالغا كىلىشىمىز لازىم. چۈنكى ئەزىز يۇرتىمىز شەرقىي تۈركىستاندىكى خەلىق بىزدىن بۇنى كۆتمەكتە.

ئىزاھاتلەر

1. ئەھمەت كامال كىلكول : شەرقىي تۈركىستان قەشقەر دەپنەخانىسى مۇئاۋىن باشلىقى ۋە ئىنقىلابىي تۈرك مەدەنىيەت ژورنىلى، ئەنقەرە 1964-يىلى 19-سان ب. 82 بەت.
  2. ئىبراھىم مۇتلۇ : قۇربان قۇداي «شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى» ئەنقەرە 1956-يىلى 43-سان ب. 40 بەت.
  3. بۈيۈك ئىنسان مەۋدۇھ شەۋكەت ئەسەندال ئاپخانىستاندا باش ئەلچى بولۇپ تۇرغاندا ئاپخانىستاندا ئۇچراشقان مەھمەت ئىمىن بوغرا بىلەن دوست بولغان بو دوسلۇق شەرقىي تۈركىستان داۋاسى بىلەن قوشۇلۇپ تىخىمۇ كۆچەيگەن ھالدا داۋام قىلغان.
  4. «يالقون» گىزىتى ئەنقەرە مىللى كۈتۈپخانىسىدە ۋە مەندە بولۇپ بەزى قىرىم يازغۇچىسى ئىلاقاندا قىرىمدا ھەمدە بار.
- ئەسكەرتىش : يىقىنقى بىر ئىككى يىلدىن بۇيان شەرقىي تۈركىستاندا چەكلىك بولغان دىنىي ئىبادەت ئەركىنلىكى ئازايتىلىپ زولۇم بارغانسېرى كۆچەيتىلمەكتە.
- «شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى» ژورنال تەھرىر بولۇمى

مقالە بىلەن بەك مۇھىم ئالاقىسى بولغاچقا بۇ ھەقتە توختالمىدۇق.

قوربان قوداينىڭ شەھىد بولۇشى :

ئارىدىن خېلى يىللەر ئۆتكەندىن كىيىن ئەنقەرە دەمەھەممەت ئىمىن بوغرا تەرىپىدىن چىقىرىلغان «تۈركىستان ئاۋازى» ژورنىلىدا (1855-يىلى ۱-سان ئوتتۇرىچى بىتىدە) قوربان قوداينىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى پائالىيەتلىرى ۋە شەھىت بولۇشى بىلەن مۇناسىبەتلىك بىر خەۋەر ئەلان قىلىندى. يەنى قوربان قوداي ۋە تەن مىللەت ئالدىكى ۋە زېمىنىنى ھەرخىل قىيىنچىلىقلارغا چىداشلىق بىرىپ ئورونداشقا تىرىشقان ۋە بۇ ۋەزىپە يولىدا شەھىد بولغان بىر تۈركىستانلىق بولۇش سۈپىتى بىلەن مىللى تارىخىمىزدا قىلغان ئەجىب لايىق بىر شەھىد پىلىك ئورونغا ساھىپ بولغان.

شەرقىي تۈركىستاندىكى ھۆرىيەت مۇجەددىلىرىنىڭ ئونداق ياكى بونداق ھەرخىل شەكىلدىكى توسالغۇلارغا قارشى داۋام قىلىپ كەلگەنلىكى ھەقىقىي بىر پاكىتتۇر. بۇ ھەقىقەت ياۋروپا ۋە تۈركىيەدىكى نەشرىيات ساھىبىدە يەنە ئالغان خەۋەرلەر ئارقىلىق ئىسپاتلانماقتا. 1980-يىللىرىنىڭ بېشىدىن ئىتتىپاقىدا يۈز بەرگەن بەزى ئۆزگۈرۈشلەر شەرقىي تۈركىستاندىمۇ تەسىر كۆرسەتمەي قالمايدى. دىنىي ئىبادەت چەكلىمىسى بىر ئاز يول قويۇلۇشلار بولدى بۇ پۇرسەتتىن پايدىلانماق ئۈچۈن، دىنىي ئەسەرلەرگە ئىھتىياج توپان قىلغان شەرقىي تۈركىستانلىقلار ئالدى بىلەن سەئۇدى ئەرەبىستانغا يەنە رەشكەن يۇرتداشلىرىدىن ياردەم تەلەپ قىلدى. بۇ ئارزۇسىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن سەئۇدى ئەرەبىستان ھۆكۈمىتى دۇنيا ئىسلام بىرلەشمىسىنىڭ ۋاسىتىسى بىلەن شەرقىي تۈركىستانغا 1980-يىلىدىن بېرى ئىسلام قىرىنداشلىقى كۈزى بىلەن قاراپ ئۇلارغا قوربان ۋە باشقا دىنىي ئەسەرلەر ئىبەرتتى. ئەكە مۇھىمى شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئەھۋالىنى ئەينى يەردە كۆرۈپ تەتقىق قىلماق مەخسەدى بىلەن بىر ئومەك ئىبەرتتى. بۇ ئومەك ئىچىدە قوربان قوداينىڭ يۇرتىدىكى بولغان ھەممىسى تۈركىستاننىڭ بولۇشى شەرقىي تۈركىستان مەسلىسى چەكلىمىسى تەن ناھايىتى ئەھمىيەتكە ئىگە. چۈنكى ھەممىسى تۈركىستاننى سەئۇدى ئەرەبىستانغا ياردەم قىلغان يۇرتداشلارنىڭ ئەكە كۆزگە كۆرۈنگەنلىرىدىن بىرىدۇر. سەئۇدى ئەرەبىستان ھۆكۈمىتى ۋە ئۇيەردىكى يۇرتداشلىرىمىزنىڭ بۇ ئۇلۇغ پائالىيەتلىرىنى خۇددى بۈيۈك قاراۋانغا ئېرىشكەن مۇجەددىلىگە ئوخشاش مۇھىم ئوروندا دەپ تونۇيمىز. قوربان قوداي ۋە ئۇنىڭدىن بۇرۇنقىلارنىڭ تۈركىيە بىلەن شەرقىي تۈركىستان ئارىسىدا قورغان ساغلام

قىرىق توققۇزىنچى يىلى ۱-ئاينىڭ ۱-نجى كۈنى مەسئۇت سابىرنىڭ ئورنىغا بورھاننى باش رەئىس قىلىپ تەئىنلىدى. بورھان باش رەئىس بولۇش بىلەن تەڭ «يالقون» گىزىتىنى نەشر قىلىشنى توختۇتۇپ قوربان قوداينىڭ مەكتەپتىكى ۋە زىيىسىنى ئىلىپ تاشلىدى.

مەھەممەت ئىمىن بوغرانىڭ يۇرتىدىمۇ «يورت» نامى بىلەن بىر گىزىت نەشر قىلىنغان بولسىمۇ خىتاي ۋە شەرقىي تۈركىستاندا چىققان بەزى ۋەقەلەر ئىلگىرى باھانە قىلىپ بو گىزىتنىڭ ئومۇمىي ئوزۇنغا بارمىغان. 1949-يىلى يۇرتىمىزنىڭ ھاكىمىيىتى قىزىل خىتاي (خىتاي كوممۇنىست پارتىيىسىگە) تەسلىم قىلىنغاندىن كىيىن باشقا ئاغىنلەرگە ئوخشاش قوربان قودايمۇ باللىرىنى ۋە خانىمىنى ئىلىپ يۇرت تىشىغا چىقىپ كىتىشكە يولغا ئاتلاندى. ھىندىستاننى شەرقىي تۈركىستانغا تۇتاشتۇرغان چىگرانىڭ دەروازىسى «كوكات» قا كەلگەن ئىدۇق. ئالدىمىزدا خىتاي ئەسكەرلىرى بىلەن يۇرتنى تاشلاپ كىتىشكە مەجبۇر بولغان قورالسىز ئىنسانلار بىر يەرگە توپلانغان ئىدى. بولارنىڭ ئىچىدە ئاياللار ۋە ماڭا ئوخشاش سوت پۇرۇپ تورغان بالىلەر بار ئىدى. بۇندىن باشقا بەزىلەر رەنك ئىغىر يۈكلىرى ۋە تىجارى ماللىرىمۇ بار ئىدى. ھەرقانداق بىر يەرگە ئوقۇتۇلغاندەك خەتەرلىك ئەھۋال توغۇلغان تەغدىر دىمۇ، تىز ھەرىكەت قىلىشقا ئامال يوق ئىدى. خىتاي ۋە ھىلە ۋە ھەرخىل يالغان ۋە دىلە بىلەن رەھبىرىمىزمە ھەممەت ئىمىن بوغرا ۋە ئىسا يۈسۈپ ئەپەندىلەر ئىلىپ قورالسىزلا ئىدۇرماق ئۈچۈن «قورالسىزلىق»

تاپشۇرۇپ ئۆتۈپ كىتىشكە دىيىشتى. مەھەممەت ئىمىن بوغرا ۋە ئاغىنلىرى ئۈچۈن ئىككىلا يول بار ئىدى. بىرى ئىتتىپاق تۈرۈپ چىگرىدىن ئۆتۈپ كىتىش، ئۈز جىنىنى قۇتۇلدۇرۇپ، قورالسىز بىچارىلەر ئىلىپ خىتاي ۋە رەنك قوراللىرىگە يەم قىلىپ بىرىپ، ئۇلارنىڭ ئۆلۈمىگە سەۋەب بولماق، ئىككىنچىسى ئۆزلىرى ۋە يېقىنلىرى خەتەرگە يۈلۈقسىمۇ خەلقنى قۇتۇلدۇرۇپ قالماق. مەھەممەت بوغرا «ئاغىنلىرىگە» قوراللىرى بىرىك، دىگەن مەنىدە خەت يازدى. (بۇ خەتنىڭ پۈتكۈنچىسى قىلىنغان نۇسخىسى بەزى كىشىلەر تەرىپىدىن مەن بىلەن بىرلىكتە ۋە پەقەت بىلەن ماڭا ئىبەرىتىلىدى، چىنىلەر تەرىپىدىن قورالسىز ھالغا كەلتۈرۈلگەن مەھەممەت ئىمىن بوغرا، ئىسا يۈسۈپ ئالىپ تىكەن قاتارلىق ئەپەندىلەر ۋە ئۇلارنىڭ يېقىنلىرىنى تۇتۇپ كەتتى. شۇنداق قىلىپ قورالسىز، ھىمايىسىز قالغان يۈزلەرچە كىشى جىنىنى قۇتۇلدۇرۇپ قالدۇ. قوربان قودايمۇ بۇچىدە ئىل ماجرادىن پايدىلىنىپ ئارقىسىغا چىكىنىپ كەتكەن ئىدى. بىزنىڭ بۇ رەھبىرىمىز ۋە بىزنىڭ قانداق قىلىپ قۇتۇلۇپ قالغانلىقىمىز بۇ

ئوچرىماستىن ، خىتايغا ۋە خىتايدىن شەرقىي تۈركىستانغا يىتىپ بارغان قوربان قوداي 1948-يىلى شەرقىي تۈركىستاننىڭ مەزكۇرىي ئورومچىدە ، مەزھۇم مەھمەت ئىمىن بوغرانىڭ ئۆيىدە كورگەن ئىدىم . ئۇ سوھبەت قىلسا ئۇيغورچىنى تۈركىيە تۈركچىسى بىلەن ئارلاشتۇرۇپ ناھايىتى تاتلىق تىل بىلەن سۆز قىلاتتى . ئورتا مەكتەپنىڭ تەييارلىق سىنىپلىرىدا ئوقۇۋاتقان ئەسنادا مېنىڭ مۇئەللىم بولغان ئىدى . دەرسلىرىدە تۈركىيە ۋە ئىستانبۇلنىڭ گۈزەللىكى ھەققىدە سۆزلەيتتى . بۇ شەكىلدە تۈركىيەنى ھەر پۇرسەتتە تىلغا ئالغان قوربان قوداي ئۆكۈنلەر دە « يالقون » دېگەن ئىسىم بىلەن تورت بەتلىك بىر گىزىت چىقىرىشقا باشلىغان . ناھايىتى زور قىيىنچىلىقلاردا چىقىرىلغان بۇ گىزىت شەرقىي تۈركىستان بىلەن تۈركىيە ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىبەتنى كۆچەيتىمەك ، مەدەنىيەت ساھىسىدىكى بىرلىكنى شەكىللەندۈرمەكتەن ئىبارەت ئىجتىمائىي جامائەت پىكرىنى يورۇتكەن . بولۇپمۇ ئاتا تۈرۈكنىڭ ئىدىيىسىگە ئۈرۈن بىرىشكە غەيرەت قىلغان ، بۇ گىزىتنىڭ ئاتا تۈرۈكنىڭ رەسمىي بىسىلغان بىر سانى يەنى 1948-يىلى ئونىنچى ئاينىڭ يىگىرمە توققۇزىنچى كۈنىدىكى نوسقىسى ھازىر قولىمىزدا مەۋجۇت . ئەينى ۋاقىتتا بىزگە ئوقۇتۇش ئۈچۈن ھازىرلىغان « مىللى تارىخىمىزنىڭ ئانا مەۋزۇلىرى » تاتلىق بىر تارىخىي كىتابىنى نەشر قىلغان . كىتابنىڭ ئىسمى ئىچىدىكى ئىدىيەدە قوربان قوداينىڭ ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا ئارزۇ قىلغان ئىش ۋە يەتتە كىچى بولغان ئاخىرقى غايە ناھايىتى ئوچۇق بىر شەكىلدە ئورتىغا قويۇلغان ئىدى . بۇ كىتابنى خىتايەلەر زىچ ئوقۇشنى مەننى قىلىشىنى ئالدىن سەزگەن قوداي ئالدىن بەزى تەدبىرلەر ئېلىپ بىزگە كەلگەن ۋە ئۈزۈم تىراپىدىكى يىقىن ئادەملىرىگە ھەقسىز تارقىتىپ ئىدى . بۇ كىتابنى ئوستازىمىڭ بىر خاتىرىسى سۈپىتىدە ھازىرغىچە كىتاپلىرىم ئارىسىدا ساخلاۋاتىمەن . قوربان قوداينىڭ يېزىش بىلەن شوغۇللىنىدىغان ئىشخانىسى مەكتەپنىڭ يول ئۈستىدە بولۇپ ، ئىشكى ۋە دىرىزىلىرى كۆچىغا قاراپ ئىچىلغان ، يولدىن ئۆتكەن تونۇشلىرىنى ۋە بىزنى چاقىرىپ ، ئۈستەلنىڭ ئۈستىدە ھەرزىمان تورغان پاتىغوندىن ئاناتولىيا تۈركلىرىنى ئاڭلىتاتتى ، مېنىڭ ئەك كۆپ ئاڭلىغان ناخشا « ئەي سورمەلى سورمەلى » ناخشىسى ئىدى . بۇ ناخشا ئىسا يوسۇپ ئالىپ تىكىن ئەپەندى قورغان « ياشلار ئۈمىگى » چە مېنىڭ خەلىق قوشاقلىرى بولسىمۇ تەرىپىدىن ئۇيغۇر تۈركچىسىگە ئوخشۇتۇپ تۈرۈكچە ئوقۇلغان بىر ناخشا ئىدى . قوربان قوداينىڭ ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان ۋە گىزىت چىقارغان يىللار ، ئالى مەكتەپنى تۈركىيەدە ئوقۇغان مەسئۇت سابىر ئەپەندىنىڭ باش رەئىس بولغان مەزگىللىرى ئىدى . مېڭا توققۇز يۈز

قوربان قوداي ۋە ئونىڭ كورسە تىكە ن خىزمە تلىرى

ئا شوکور توران

قوربان قوداي تۈركىيە بىلەن شەرقىي تۈركىستان تۈرۈكلىرى ئارىسىدىكى كۆرۈنۈشى ساغلاملاشتۇرۇشقا تىرىشقان بىر مۇجاسسىتتور. بۇندىن بۇرۇن بۇ كۆرۈنۈشى قەشقەردە ئەخمەت كامال ئىلىقول ۋە خوتەندە ئىسمائىل ھەققى (1) قاتارلىقلار قوربان ئىدى. ئەپسۇسكى شۇنچە ئىزلەنگەن بولساممۇ، قوربان قوداي ئونىڭ تۈركىيەگە قانداق كەلگەنلىكى، قايسى ۋاقىتتا كەلگەنلىكى، ھەققىدە ئىشەنچلىك بىر مەلۇماتقا ئىگە بولالمىدىم.

قوربان قوداي مىڭ توققۇز يۈز ئون سەككىزىنچى يىلى شەرقىي تۈركىستاننىڭ خوتەن ۋىلايىتى، كىرىيە ناھىيەسىدە تۇغۇلغان. تۈركىيەدە دارىلمۇئەللىمىندە ئوقۇغان، بۇلار ئوغلى ۋە تونۇيدىغانلارنىڭ سۆزلىگەنلىرى بولۇپ، زەھى سەمى ھوججەتلىرىدە بۇھەققە تەپسىلىي يېزىلغان مەلۇمات يوق. شۇ زاماندا ئىستانبۇلدا ئوقۇۋاتقان ئاغىنىسى ئىبراھىم مۇتلوننىڭ يازغىنىغا قارىغاندا، (2) ئۇ شەرقىي تۈركىستاننىڭ قۇرۇلۇشى ھەققىدە سۆزلىگەندە «بۇ مەخسەت ئۈچۈن شەھەر ۋە غازى بولمىدى» دېگەن ئىكەن. مىڭ توققۇز يۈز قىرىق تۆرتىنچى يىللىرىدا خىتايدا ھەممەت ئىمىن بوغرا، مەسۇت سابىرى، ۋە ئىيسا يۈسۈپ ئالىپ تىكەن قاتارلىق ئەقەندىلەرنىڭ مىللى ۋە سىياسى پائالىيەتلىرى بىلەنمەكتە ئىدى. بولۇپمۇ شەرقىي تۈركىستاننىڭ ئىلى، ئالتاي، چوچەك ۋىلايەتلىرىدە خىتايەلەرگە قارشى مىللى كۈرەش باشلانغان ئىدى. بۇنى تۇيغان بەزى ياشلار، بۈكۈرەشكە قاتنىشىشنى ئارزۇ قىلغان. بۇنىڭ ئۈچۈن شەرقىي تۈركىستان مەسلىسى بىلەن ۋەقەلەرنى يىقىندىن تونۇپ يەتكەن مەدۇخ شەھەر ۋە تەسەندىلدىن ياردەم تەلپ قىلغان، بىلىنگەن ئوخشاش ئەسەندال بۈيۈك بىر ئىنسان بولۇپ، ئالدىن كۈرەلەك بىر سىياسى ئەرباب ۋە شەرقىي تۈركىستاننىڭ ھەمىيچىسى ئىدى. بۇ سەۋەپدىن خېلى كۆپ شەرقىي تۈركىستانلىق ياشلارنى مەھەممەت ئىمىن بوغرانىڭ كۈرەشىگە ياردەمچى بولۇپ قالار دېگەن ئۈمىت بىلەن ئۈز ئۈيىدە باققان، ئوقۇتقان، تەربىيەلەپ يېتىشتۈرگەن بۇ ياشلار ئارىسىدىن شۇ ۋاقىتتا تىرىشىپ كۈرەش قىلىشىغا ئىشەنگەن قوربان قوداي شەرقىي تۈركىستانغا ئىبەرتىش ئۈچۈن تاللىغان. قوربان قوداي ئەسەندالنىڭ بەرگەن ئۈمىدى ۋە دىپلوماتىك ئىمكانىيەتلىرى ئارقىلىق ئالدى بىلەن باغداقتا يىتىپ بارغان ۋە باغداقتىن ھېچ بىر ئىختىسادى ياكى سىياسى توسالغۇغا

- (13) « سوۋېت سوتسىيالىست جۇمھۇرىيەت ئىنسانلىرىنىڭ موختار ئىتتىپاقىدا »
- (14) يى، دۈنمە س يوقۇرىدىكى ئەسەر
- (15) = = =
- (16) A.Bennigsen يوقۇرىدىكى ئەسەر
- (17) Helene Carre d' encause يوقۇرىدىكى ئەسەر
- (18) D.Kallid « كۈنىمىزدىكى تۈرك ۋە مىلىنگە ئومۇمىي بىر بېقىش »، (تەرجىمە قىلغۇچى كىشى نامى كىتابتا ئىشلىتىلگەن) 51-107. 1987. ئىستانبۇل
- (19) يى، دۈنمە س يوقۇرىدىكى ئەسەر
- (20) A.Bennigsen يوقۇرىدىكى ئەسەر
- (21) ھۈسەيىن بايقارا « ئەزەربەيجان ئىستىقلالى مۇجەددىلىسى تارىخى » ئىستانبۇل 1975 يىلى
- (22) سوۋېت سوتسىيالىست جۇمھۇرىيەتلىرى ئىتتىپاقى موختار ئىتتىپاقىدا » 45 بەت
- (23) A.Bennigsen يوقۇرىدىكى ئەسەر
- (24) « سوۋېت سوتسىيالىست جۇمھۇرىيەتلىرى ئىتتىپاقى موختار ئىتتىپاقىدا » 39 بەت
- (25) A.Bennigsen يوقۇرىدىكى كىتاب.
- (26) .. « سوۋېت سوتسىيالىست جۇمھۇرىيەتلىرى ئىتتىپاقى موختار ئىتتىپاقىدا » 39 بەت
- (27) A.Bennigsen يوقۇرىدىكى ئەسەر
- (28) « سوۋېت سوتسىيالىست جۇمھۇرىيەتلىرى ئىتتىپاقى موختار ئىتتىپاقىدا » 39 بەت
- (29) L. Rasonyi « دۇنيا تارىخىدا تۈركلەر » ئەنقەرە 1942 يىلى 224-245 بەت
- (30) A.Bennigsen يوقۇرىدىكى ئەسەر
- (31) « سوۋېت سوتسىيالىست جۇمھۇرىيەتلىرى ئىتتىپاقى موختار ئىتتىپاقىدا » 40 بەت
- (32) يى، دۈنمە س يوقۇرىدىكى ئەسەر
- (33) « تاشقى سىياسەت » 91. بەت
- (34) A.Bennigsen يى، دۈنمە س
- (35) يەرلەر
- ئەسكەرتىش: روسىيەنىڭ قازاقىستان، قىرغىزىستان، ئۆزبېكىستان، جۇمھۇرىيەتلىرىدە
- رەسمىي سوۋېت ئىستاتىستىكىلىرىغا كۆرە ئىككى يۈز يەتتىمىڭ، بىزنىڭ تەخمىنلىمىمىزگە
- كۆرە ئەڭ ئاز بەش يۈز مىڭ ئۇيغۇر تۈركلىرى مەۋجۇتتۇر. (ش.ت.و.)
- (36) يى، دۈنمە س
- (37) زەكى ۋە لىدىن توغان « بۈگۈنكى تۈركىي » (تۈركىستان ۋە يېقىنقى تارىخى ئىستانبۇل 1942-47) 27 بەت
- (38) يى، دۈنمە س 9 بەت
- (39) نادىر دولەت « ھازىرقى تۈرك دۇنياسى » ئىستانبۇل 1989 يىلى 261 بەت
- (40) م، ئاتىف « قەشقەر تارىخى » ئىستانبۇل مىڭ ئۈچ يۈز، ئونبىر. بەت

10000000 ئە تراپىدا دىگەن. بىز ئون مىليون دەپ قاپول قىلايلى، موشۇنداق بولغاندا
 1950-يىلدىن 1980-يىللىرىغىچە ھە رىيلى ئوچ پورسە نت ئاشتى دەپ ھىساپلىساق
 1990 يىلىغىچە بولغان نوپوس ئارتىشى شو جە ددئوۋە ل بويىچە بولودو.
 1960 دا 13000000، 1970 دە 16900000، 1980 دە 22000000، 1990 دا 28600000
 بە زى تە تىمقاتچىلارنىكىگە ئاساسلانغاندا نوپوس تىخى بە ك ئاز بولۇپ ئە سىلدە ئوتتوز
 ئوتتوز بە ش مىليون ئىكە نلىگىنى، ئىلگىرى سورمە كتە . بىز نىكچە بولغاندا ئە ك ئاز ئوتتوز
 مىليون بولشى كىرە ك
 1933 -يىلدىكى قوزغولۇك سراسىندا تۈركىيە دىكى گىزىتلە رئو رايوندىن ئىلىنغان خە بە ر
 لە رگە ئاساسە ن شە رقىي تۈركىستاندا ئون ئوچ مىليون تۈرك ياشاۋاتقانلىغىنى خە ۋە ر
 قىلغان . بونىكىدىن بىزنىك ئوتتوز مىليون دىگە ن بو ساندا ھىچ قانداق بىر موبالىغە يوقلىغى
 ئىنىقتور. يە ئە بىرى شە رقىي تۈركىستاننىك ئە تاپىدىكى گە نسو ۋە ئە تراپىدىكى يە رلە ر
 دە تۈرك تە ۋىلىرى ياشىماقتا. ماسىگىن بولارنىك سانىنى ۱۹۲۹ -يىلدا شۇنداق كورسە تىكە ن
 سىرتق ئۇيغۇرلە ر ئوچ يوز مىك ، سالالە ر يە تىمش مىك، بىز بولارنى بوگونگە تە
 دە ر يىلدا ئوچ پورسە نت ئاشتى دەپ ھىساپلىساق توۋە ندىكى سانغا ئىگە بولىمىز.
 سىرتق ئۇيغۇرلە ر سالالە ر
 1960 دا 650000 1950 دە 112000
 1970 دە 840000 1960 دا 145000
 1980 دە 1090000 1970 دە 189000
 1990 دا 1400000 1980 دە 246000
 1990 دا 320000

1720000 (ئىككىسىنىك چە مىئى سانى)

ئىزاھلار :

- (1) «سوتسىيالىست سوۋىت جۇمھۇرىيە تلىرى ئىتتىپاقىنىك موختار ئىتتوگراپىسى» (باش مە سلىھە تچىلە ر ئە شىرىياتى) ئە نقە رە 34 بە ت
- (2) Helene Carre d' encause پارچىلانغان ئىمپىراتورلوق «ئىستانبول 1984 -يىلى 72 بە ت
- (3) «تاشقى سىياسە ت» ئىستانبول 1989 61/6
- (4) تومور بە ك دولىتى «سوۋىت تاتارىستانى» (تە رجمە قىلغۇچى مۇھە ممە ت ئە مىر جان) ئە نقە رە 1981-يىلى 519 بە ت
- (5) يوسوپ دونمە س «تۈرك دونياسىنىك ئىنسانلىرى ۋە ئىختىسادى جۇغراپىيىسى» ئىستانبول 1989، 6 بە ت.
- (6) تومور بە ك دوۋلە تىشنىك يوقورىدىكى ئە سىرى
- (7) يى ، دونمە سنىك يوقورىدىكى ئە سىرى
- (8) تومور بە ك دولە تىشنىك يوقورىدىكى كىتابى
- (9) ئابدوللاھ ئىلىياس «ئازات ۋە تە ن» مۇئىخ 1953. 27-31 بە ت
- (10) A.Bennigsen «سوۋىت سوتسىيالىست جۇمھۇرىيە تلىرى بىرلە شىمسىدىكى موسولانلار» ئە نقە رە 1984. 10 بە ت
- (11) Helene Carre d' encause «پارچىلانغان ئىمپىراتورلوق» ئىستانبول 1984
- (12) تاشقى سىياسە ت

I - باشقا تۈركلەر

- 1) مەسكە تەلە: 1979 - يىلىدا 92000 دەپ كورسە تەك ئىلگىگە قارىماي ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ ئىپادە قىلغانلىرىغا كورە ئۈچ يۈز مىڭ ئەتراپىدا نوپوسقا ئىگە؛
- 2) قىسىم تاتارلىرى: ھەزەلدا سەككىز يۈز - يەتتە يۈز ئەتراپىدا
- 3) گاگاۋوزلار (گاگاۋوزلار): سوۋىتلارنىڭ كورە 1979 - يىلىدا بىر يۈز سەككىسەن مىڭگە قەدەر ئىدى. ئۇلارنىڭ تەتراپىدىكىلەر بۇنىڭ سىرتىدا بۇ سان پەقەت باشقا رايوندىكىلەر ئۈچۈن ئىچىگە ئالىدۇ. ئۇلارنىڭ دېيىشىچە ئەگەر ئاز دېگەندە ئۈچ يۈز مىڭ ئەتراپىدا دەپ قارىماقتا.
- 4) قارايمىلەر: - موسەۋى دىندە بولغان تۈركلەر رەدور، ئوتتۇردىن ئەللىك مىڭگە قەدەر نوپوسقا ئىگە. بۇ شەكىلدە سوۋىتتىكى تۈركلەر يەتتىن تۆتۈز يىرىم مىليون يەنى سەككىسەن مىليون ئەتراپىدا دور. يوقىرىدىن باشلاپ ئىزاھلاشقا تىرىشقانلىرىمىزنىڭ ھەممىسى ئەگەر ئاز بىر تەخمىن سان بولۇپ ھەقىقىي رەقەم جەزمەن يوقىرى بولۇشى كىرەك. يەنى توقسان بەش - يۈز مىليون ئەتراپىدا بولۇشى كىرەك، ئاستا - ئاستا بۇ ھەقىقىي رەقەم ئورتىغا چىققۇسى.

II - چىن خەلىق جۇمھۇرىيىتىدە ياشىغان تۈركلەر

1) شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرى

- 1) بۇ رايون تۈركىيەنىڭ ئىككى يىرىم ھەسسىگە توغرى كىلىدۇ. 1828000 كۇۋادىرات كىلومىتىردور. چىنلىقلەر مۇخۇددى باشقا دولەتلەرگە ئوخشاش ھەتتا باشقىلاردىنمۇ ئاشۇرۇپ ئۆز دۆلىتىدىكى تۈرك قەۋمىدىن بولغان خەلىقلارنىڭ نوپوسىنى ئاز كورسۇتۇشقا تىرىشماقتا.
- چىنلىقلەرنىڭ مەلۇماتىچە مىڭ تۆتۈز يۈز ئەللىك ئۈچتە تۈرك قەۋملىرىنىڭ سانى 3645125 ئىدى. (38) چىنلىقلەر 1982 - دە تۈرك قەۋملىرىنىڭ سانىنى تۈۋەندىكىچە ئەلان قىلدى.
- ئويغۇرلەر 5957000، قازاقلەر 957000، باشقا تۈرك قەۋملىرى ھەممىسى قوشۇلۇپ 7064000 دەپ ئىلان قىلىندى.
- بۇ رەقەملەر ھەقىقەتەن ناھايىتى يىراق چىنلىقلەر ئۆزلىرىنىڭ نوپوسىنى 1.2 مىليارغا چىقارغان ئىكەن، ئاز سانلىق مىللەتلەر نوپوسىنىڭ ناھايىتى ئاز سۈرئەتتە ئاشقانلىغىنى ئىزاھلىيالماس. سوۋىت تەتقىقاتچىلىرى چىنلىقلەرنىڭ نوپوسى ئەگەر كۆپ دېگەندە 750-700 مىليون ئەتراپىدا بولۇپ، ئۆز ئەتراپىدىكى خوشنا دولەتلەرگە كۆز قىلىپ قورقۇتماق ئۈچۈن ئۆزىنىڭ نوپوسىنى ئارتۇق، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ نوپوسىنى ئاز قىلىپ كورسە تەك ئىلگىنى ئىلگىرى سورىمەكتە، بىزنىڭچە مۇبۇكۇز قاراش توغرى.
- م. ئاتىف (M. Atif) ئەپەندى 1876 يىلى شەرقىي تۈركىستان تۈركلىرىنىڭ نوپوسىنى 4799000 دېگەن (40) دوكتور رىزانورمۇ «تۈرك تارىخى» ئاتلىق ئەسىرىدە 1925 يىللىرى بۇ رايوندا 7.2 مىليون تۈركنىڭ ياشاۋاتقانلىغىنى قايت قىلغان. م. ئاتىفنىڭ بەرگەن ساندىن ئەللىك يىل كىيىن بۇ رەقەم ھەزەلدا ماقۇل كورۇلىدىغان بىر زەرەقەمدور.
- ئامماق قاراخوجا 1949 دا 6720000 دەيدۇ. مەھەممەت ئىمىن بوغرا 1949 - يىلىدا

(36) ھالبوكى ۋامبە رى 1860 يىلى ئوز بە كلە رىنىڭ سانىنى ئىككى مىليون دەپ بەرگەن ئوتتوز يىلدا پەقەت نوپوس ئارتىمغانلىغى چۈشۈنۈشلىكتۇر. 1911 - يىلدىكى نوپوس ساناشتا 4178000 دەپ كورسوتولگەن (37) بىر ئىستاتىستىكىدا بولسا 1911 دە 2.500.000 ۋە ئونىڭدىن كىيىنكى 1926 دە 3955000 دەپ بىرىلگەن بولۇپ، بۇرە قەملەردە سەلەپكى 1911 - يىلدىكى رەقەمدىن چۈشۈكتۇر. ئونىڭدىنمۇ كىيىنكىدە بولسا 1939 دا 4844000 ۋە 1979 دا بولسا 12450000 دەپ بىرىلگەن بۇرە قەملەردە تىقە تىقە ئويغۇن ئەمەس. 1939 - يىلدىكى نوپوس ساناشتا 4844000 بولغان رەقەمگە ئون پۇرسەنت ئىلاۋە قىلىپ 1950 - يىلغا قەدەر ئىككى پۇرسەنت ئوندىن كىيىنكى يىللىرى ئۈچۈن يىلغا ئۈچ پۇرسەنت پۇرسەنت ئاشتى دەپ قوشساق ھەقىقىي سانغا ئىگە بولىمىز. 1939 دا % 10، 5334000، 1950 دە 6434000، 1960 دا 8675000، 1970 دە 11711000، 1980 دە 16700000، 1990 يىلىدا بولسا 22550000 گە يىتىدۇ. ئومۇمەن كەڭ ئاز مولچە رەقەمگە نىسبەتەن رەقەمدۇر.

3 - قىرغىزلەر

1873 - يىلىدا 324000 دەپ كورسوتولگەن قىرغىزلەر 1926 - يىلقى نوپوس ساناشتا 763000 رەقەمگە ئولاشقان. يوقۇرىدا ئوز بەك ۋە قىرغىزلارغا قوللانغان مەتبۇتاتى بولارغا قوللانماق تۈۋەندىكى رەقەمگە ئىگە بولىمىز. 1939 دا % 10 ئىلاۋە، 974000، 1950 دە 1164000، 1960 دا 1572000، 1970 دە 2212000، 1980 دە 2865000، 1990 يىلىدا بولسا 3867000 رەقەمگە يىتىدۇ.

4 - تۈرۈكمەنلەر

1987 - يىلىدا 249000 دەپ 764000 ۋە 1939 دا 912000 نوپوسقا ساھىپتۇر. يوقۇرىدىكى مەتبۇتاتى قوللانماق شۇنە تىجە چىقىدۇ. 1939 دا % 10 ئىلاۋە بىلەن، 1003000، 1950 دە 1223000، 1960 دا 1651000، 1970 دە 2239000، 1980 دە 3023000، 1990 دا 4181000 رەقەمگە يىتىدۇ.

5 - قارا قالىقلار

1936 - يىلقى نوپوس ساناشتا 157000 گە يەتكەن قارا قالىقلار 1979 - يىلىدىكى نوپوس ساناشتا 303000 چىققان. بىزنىڭ تەخمىنسىزگە كۆرە 1990 - يىلىدا شىۋىزىمىڭدىن يوقۇرى بولشى كىرەك.

(B) ئالتاي ۋە سىبىرىيە تۈركلىرى

(1) ياقۇتلار

1939 - يىلىدا 326000 بولغان ياقۇتلار ئۈچۈن ئوز بەك ۋە قازاقلارغا قوللانغان مەتبۇتاتىنى قوللانماق شۇنە تىجە ئىگە بولىمىز: 1939 دا % 10 ئىلاۋە بىلەن، 360000، 1950 دە 430000، 1960 دا 580000، 1970 دە 783000، 1980 دە 1058000، 1990 دا 1428000

2. ئالتاي تۈركلىرى ۋە باشقا سىبىرىيە تۈركلىرى ئۈچۈن ئىنىق بىر سان بەرمەك ناھايىتى بەك زور ئابدولاح باتتال تايماس بولارنى 1897 - يىلى ئۈچۈنمىڭ دەپ تەخمىن قىلغان. بۈگۈن ئورتا ھېساب بىلەن بىر مىليون ئەتراپىدا ۋە ياكى ئونىڭدىن كۆپرەك نوپوسقا ئىگە بولسا كىرەك

(2) توندورلار

1939 دا 5000، 1950 دە 6100، 1960 دا 7000، 1970 دا 8760، 1980 دا 10200، 1990 دا 12300 رە قە مگە ئىگە بولسىمۇ.

(3) قارا پاپاقلار

قارا پاپاقلار 1926 دە 12000 ئىدى، بۇلارنى 1926 دىن ھىساپلىساق: 1939 دا 14600، 1950 دە 17400، 1960 دا 20800، 1970 دە 24800، 1980 دە 29600، 1990 دا 35600 رە قە مگە ئىگە بولسىمۇ.

ئورتا ئاسىيا تۈرۈكلىرى

(1) قازاقلار

بۇ تۈرك ئاھالىسى ھەققىدە ھەرتۈرلۈك ئوخشىمىغان رەقەملەر مەۋجۇتدۇر. يەنى ھەقىقىي چىشمە (Levchime) گە كۆزە 1840 - يىللىرىدا سانى 2350000 بولۇپ ئۇندىن كىيىن ئىلىپ بىرىلغان 1897 - يىلىدىكى رەسمىي نوپۇس ئىسپاتىدا قازاقلار قىرغىزلار بىلەن بارابەر 4050000 دەپ كۆرسۈتۈلگەن. 1911 - يىلى نوپۇس سانىدا قىرغىزلار بىلەن بارابەر 4654000 (32). بىر يىلدىن كىيىن ئىلىپ بىرىلغان باشقا بىر ساندا قىرغىزلار بىلەن بارابەر سانى 5165000 دەپ كۆرسۈتۈلگەن (33) ئۇندىن كىيىن نوپۇس سانىدا ئىسپاتلىرى بارغانسېرى ئازايىغان ھالەتتە كۆرسۈتۈلگەن. 1926 - يىلىدا 3968000 (1916) - يىلىدا ئىسپاتلىرىدا يۈز مىڭلارچە قازاق ئوتتۇرىلىشىش، بىر قىسمى سۈرگۈن قىلىنغانلىقى (1939 - يىلىدا 30990000) بىر يىرمى مىليوننىڭ 1933-34 - يىللىرىدىكى قەھرىمەنلىك ۋە كۆللىكتۈرۈلۈشى ھەرىكەتتە ئۆلتۈرۈلگەنلىكى ئىلگىرى سۈرۈلگەن. بەزى ماتېرىياللاردا قازاقلارنىڭ بىر قىسمىنىڭ سىبىرىيەدىكى سانى رايونلارغا بۆلۈپمۇ تەسۋىق قىلىنغانلىقى ئىلگىرى ئىپادىلەپ ئاچلىق ۋە كۆللىكتۈرۈلۈشى ھەرىكەتتە ئۆلگەنلەرنىڭ پەقەت بەش يۈزىنىڭ ئىككىسى ئىپادىلەنمەكتە.

1959 دا 3581000 ۋە 3622000 (34)، 1970 دە 5200000 ۋە 5299000 (35)، 1979 دا 6556000 سانى بىرىلمەكتە.

بۇ رەقەملەرنىڭ ھەقىقىي ئىپادىلىمىگە ئىلگىرى سۈرۈلگەن شۈبھىسى يوقتۇر. بۇ رەقەم پەقەت ھىساپلىغان تەقدىردىمۇ 1950 - يىلىغا قەدەر يىلىدا ئىككى پۇرسەتتىن ئاشتى دېسە 1950 - دىن كىيىن بىر ئۈچ پۇرسەتتىن ئاشتى دېسە كەڭ بۇ چاغدا ھەقىقىي ئىكەنلىكى بىلەن بىر سانغا ئىگە بولالايدىغانلىقىمىزنى پەرق قىلىش بولۇدۇ. 1950 - يىلىدىن كىيىن يىلىغا ئۈچ پۇرسەت ئاشتى دېيىشىمىزنىڭ سەۋەبى سۈپەت دائىرىلىرى ئىلان قىلغانغا ئوخشاش بۇ تارىخلاردىن كىيىن ئورتا ئاسىيادا مەيدانغا كەلگەن نوپۇس ئارتىشلاردىكى پارتلىملاردۇر.

1950 دە 4740000، 1960 دا 6299000، 1970 دە 8503000، 1980 دە 11281000، 1990 دا 15000000 دىن ئاشىدۇ.

2 ئۈزبەكلەر

ئۈزبەكلەر 1897 - يىلى ئىلىپ بىرىلغان نوپۇس ئىسپاتىدا 2038000 دەپ كۆرسۈتۈلگەن

ئارتىش بويىچە ئىلاۋە ئەتسە ك شو نە تىجە چىقىدۇ.

1926 % 10 بويىچە 180000 گە يىقىن ، 1939 دا 230000 ، 1950 دە 280000 ، 1960 دا 336000 ، 1970 دە 4000000 گە يىقىن ، 1980 دە 480000 گە يىقىن ، 1990 دا 580000 ئە تراپىدىكى بىر رە قە مگە يە تگە ن

3 - قارا چاپلار

1926 - يىلقى سانى 46320 ئىكەن (27) 1939 - يىلقى سانى 123000 رە قە مگە يە تگە ن . بول شۇنى ئوچۇق كورسوتۇدىكى سوۋىت ئىستاتىستىكىلىرىنىڭ رە قە م ت ساغلام ئە مە ستور ، ئوتتۇزئوچ يىلدا ئوچ مىسلى ئارتىش بولماس . 1939 - يىلدىكى سانى ئاساس قىلغاندا 1944 - يىلدىكى سورگۈندە ئوچتىن بىرى ئولدى دىيىلسە 1950 - يىلغا قە دە ر ئىككى پورسە نىت 1950 - يىلدىن كىيىن ئوچ پورسە نىت بويىچە ئاشتى دە پ ھىساپلىساق توۋە ندىكى رە قە مگە ئىگە بولىمىز . ئالدى بىلە ن سوۋىت ئىستاتىستىكىسىنى قارشىلاشتۇرۇش ئوچون سونايلى : 1950 دە 81000 ، 1970 دا 113000 ، 1979 دا 131000 (27) 1950 - يىلدا ساغلام بىر نە تىجە چىقارماق ئوچون ئوچتىن بىر ھىساپلىساق ، 1939 - 1945 يىللىرى ئارىسىنى بوش يە نى نول ھىساپلىغان تە غدىردىمۇ بو ئوچتە ن بىر رە قە منىڭ 1945-1950 يىللىرى ئارىسىدىكى ئارتىشنى ئىككى پورسە نىت ھىساپلىغان 1950 دە 90000 ، 1960 دا 117000 ، 1970 دە 152000 ، 1980 دە 197000 ، 1990 دا 225000 رە قە مگە يىقىمىز .

4 - بالقارلار

القارلار 1926 - يىلدىكى ئىستاتىستىكىدا 306000 (28) 1939 - يىلدىكى ئىستاتىستىكىدا بولسا 60000 دە پ بىرلگە ن (29) ، 1970 - يىلقى سوۋىتنىڭ سانىشىدا 520000 ، 1979 - يىلدا بولسا 66000 دە پ بىرلگە ن (30) قارا چاپلارغا قوللانغان مېتود بويىچە شو نە تىجە ئىرىشىمىز . 1950 دە 44000 ، 1960 تا 572000 ، 1970 دە 75000 ، 1980 دە 97500 ، 1990 دا 125000 رە قە مگە يىقىمىز .

5 - نو غايلار

1926 - يىلدىكى سانى 110000 (31) ، 1939 - يىلدىكى سانى بولسا 127000 دە پ بىرلگە ن گە ن ئىكە ن 1979 يىلدىكى سانى ئالتمىش مىڭغا چۈشكە ن بو مە نىقە جە ھە تىتىن پە قە ت سىغمايدىغان بىر رە قە مدور . بىز بوگونگىچە يىلغا ئىككى پورسە نىت ئارتىش بىلە ن ھىساپلىساق شو نە تىجە ئىگە بولىمىز . 1950 دە 152000 ، 1960 دا 182000 ، 1970 دە 218000 ، 1980 دە 260000 ، 1990 يىلدا 312000 گە يىقىدۇ . بو ئە ك چۈشۈك بىر ئارتىشتا ھىساپلانغان ساندور .

6 - ستاۋروپول توركىلىرى

قارا پاپاكلار ۋە قوندورلار 1939 - يىلدىكى نوپوس سانىشىدىكى رە قە مىلىرىنى ئىلىپ بوگونگە قە دە ر ئىككى پورسە نىت دىن ئاشتى ھىساپلىساق شۇنە تىجە ئىگە بولىمىز . (1) ستاۋروپول توركىلىرى 1939 دا 7000 ، 1950 دە 8400 ، 1960 دا 10000 ، 1970 دە 12000 ، 1980 دە 14400 ، 1990 - يىلدا بولسا 17200 رە قە مگە ئىگە بولىمىز

1926 دە 1117000 1939 دا 1368000
 1959 دا 1970000 ، 1970 تە 1470000 ۋە يا باشقا بىر ئىستاتىستىكىغا كۆرە 1979 ، 1694000 ، 1751000

شۈبھى كۆرۈۈلىشىغا بولىدىكى بۇ ئىستاتىستىكا موۋاپىق ئەمەس بىز بۇ سەۋەپتىن نورمالنى ئىش بويىچە 1970000 رە قىمىتى ئاساس قىلىپ تۈرۈپ شو كۈندىن بۈگۈنگە قەدەر يىلىغا ئىككى پۇرسەنت بويىچە ئاشتى دەپ ھىساپلىساق توۋەندىكى جەدۋەل مەيدانغا چىقىدۇ.

1970 تە 2203400 ، 1980 دە 2643400 ، 1990 دا بولسا 3173400 رە قىمىتىگە يىتىمىز. بۇ ئەگەشكەن بىر-رەقەم بىزچە بونۇگدىن ئارتۇقراق چىقىشى مۇمكىن ، ئەمما بونۇگدىن ھەر گىز كام چىقمايدۇ. (1)

(B) كانكاسىيا تۈركلىرى

1. ئەزەربەيجان تۈركلىرى

چارروسىيە دەۋرىدە ئىلىپ بىرىلغان 1897 -نجى يىلدىكى نوپۇس ساناشتا نوپۇسى 1850000 چىققان ، يەنى يازغۇچىلارنىڭ مەلۇماتىغا ئاساسلانغاندا روس خەلقىنى قەستەن ئاز ھىساپلىشى ۋە كۈچەنلەرنى ھىساپقا قاتىمىغانلىغىنى ئەزەربەيجان ئالىساق ھەقىقىي نوپۇس سانىنىڭ ئەگەشكەن 2150000 تىكە ئىلگىرى ئىلگىرى سۈرۈلەكتە (21) ئۇندىن كىيىنكى نوپۇس سانلىرى توۋەندىكىچە :

1926 دا 1706000 باشقا بىر رەسىمى ئىستاتىستىكىغا كۆرە 1939 ، 1688000 دا ، 2274000 ، 1959 دا 2930000 ، 1970 دە 4380000 ، 1979 دا 5477000 (23)

بىزنىڭچە روسلارنىڭ قەستەن نوپۇسنى ئاز مەلۇم قىلغانلىقى ھەقىقەت ئىكەنلىكىنى ئەزەربەيجان ئالىساق 1939 يىلىغا قەدەر نوپۇسنىڭ ئارتىشىنى مۇنداق ھىساپلاشقا بولىدۇ ، 1897 دە 2150000 بولغان نوپۇس بەزەن ئىچكى ئۇرۇش ۋە قەتلى قىلىش مەسىلىسى ئىستاتىستىكىغا قەتلى قىلىشى قاتارلىقلار ھىساپقا ئېلىنسا ، قىسقىسى ئىككى ۋىلايەت بولغاندا ۋىلايەت ئىككى ئارتىش بويىچە ھىساپلانغاندا مىليون ئارتىش بولاتتى ، بونۇس يىرىمىنى ئارتىدى دەپ ھىساپلانغاندا 1939 يىلىدا 2.6 مىليونغا يىقىن نوپۇس بار ئىدى دىيىلگەندىمۇ 1950 يىلىغا قەدەر يىلىدا ئىككى پۇرسەنت ئاشتى دىيىلسە ، تىخىمۇ كىيىنكى ۋىلايەتلەر روسلارمۇ ئىتىراپ قىلغانغا ئوخشاش نوپۇس ناھايىتى تىز ئاشتى دەپ يىلىدا ئۈچ ئاشتى دەپ ھىساپلىساق توۋەندىكى جەدۋەل ئورنىغا چىقىدۇ :

1950 دە 3170000 ، 1960 دا 4000000 غا يىقىن
 1970 دە 5200000 ، 1980 دە 6880000 ، 1990 يىلى 8.9 مىليون ئەتراپىدا بىز زەقەمگە ئىگە بولىمىز بۇ ناھايىتى ئاز بىر زەقەمدۇر .

2 قومۇق تۈركلىرى

قومۇقلار 1926 - يىلى ئىلىپ بىرىلغان نوپۇس ساناشتا 16200 چىققان (24) روسلارنىڭكىگە ئاساسەن 1959 دا 135000 گە ، 1970 تە 189000 گە ، 1979 دا 228000 گە يەتكەن .

بىزنىڭچە بۇ زەقەم ناھايىتى چۈشۈكتۈر . 1939 - يىلىدىكى نوپۇس سانى بىرىلمىگەن بىرىنچى قىتىمى سانغا ئون پۇرسەنت قوشۇپ ، بۈگۈنگىچە بولغان سانى ئىككى پۇرسەنت

1950 دە 7320000 گە 1960 تا 8780000 گە
 1970 دە 10430000 گە 1980 دە 12650000 گە
 1990 دا 15250000 رە قىمىگە يىتىدۇ.

بۇ نەتىجىدىن شۇنى ئوقۇۋالغىلى بولىدىكى قازان تاتارلىرىنىڭ سانى ئەڭ ئاز دەپ پەرەز قىلغاندا ئونبەش مىليوندىن ئىشىپ ئون يەتتە ئون سەككىز مىليونغا يىتىدۇ. چۈنكى قازانلىقلارنىڭ ئىلگىرى سورگەن پىكىرىگە ئاساسلانغاندا يىللىق نوپۇس ئارتىشى ئىككى يىرىم پۇرسەنت بولۇپ بىز ئىھتىيات بىلەن ئىككى قىلىپ ئالدۇق.

2- باشقىرىتەلەر

باشقىرىتەلەرگە ئائىت دەسلەپكى مەلۇمات 1897 يىلقى نوپۇس ئىنىقلاش ئارقىلىق قولغا كەلگەن، بۇ نوپۇس ئىنىقلاشتا سانى بىر يىرىم مىليونغا چىققان (11) ئوندىن كىيىنكى نوپۇس ئىنىقلاشتا، يەنى 1912 نجى يىلدىكى نوپۇس ساناشتا 1769962 گە چىققان (12) ئوندىن كىيىنكى نوپۇس سانلىرىدا ھىچبىر ئىزاھات ياكى سەۋەپسىز ھالدا بۇرۇنقىمۇ ناھايىتى چوشۇق كۆرسۈتۈلگەن. بىرىنچى دۇنيا ۋە ئىككىنچى ئۇرۇشتا يۈزىنىڭ ئادەم ئۆلدى دىيىلىشىمۇ بۇرۇنقىمۇ سەۋەبىگە سىلىشتۈرۈلگەن ئىزاھەت ئەلەپ قىلىنمايدۇ دەپ ئىستىقبلى بولمايدۇ.

1926 يىلقى نوپۇس ساناشتا بىز ئىستاتىستىكىغا كۆرە 1226000 (13) باشقا بىر ئىستاتىستىكىدا بولسا 713000 (14) بونىڭ ھەرىكىتىنى سوۋىت دائىرلىرى تەرىپىدىن ئاشكارە قىلغان رەقەمدۇر 1939 يىلدىكى نوپۇس ساناشتا 843000، 1959 يىلدا 983000 بولغان سان 1970 تە 820000 گە چۈشكەن (15) باشقا بىر سوۋىت ئىستاتىستىكىسىدا 1970 تە 1240000، 1979 بولسا 1371000 رەقەمىنى بەرمەكتە (16) بىر رەقەمىنى ئىستاتىستىكىدا بولسا 1970 دە 1181000 سانى بەرگەن (17).

«ئازات ۋە تەن» ژورنىلى 1939 نجى يىلدا ئەڭ ئاز دىگەندە ئىككى مىليون نوپۇس بارلىقىنى كۆرسەتمەكتە. بىز 1912 يىلدىكى نوپۇس سانىغا ئاساسلىنىپ تورۇپ بۇرۇنقىمۇ مەننىڭ توغرا ئىكەنلىكىنى ھىسن قىلدۇق ۋە باشقا يىللاردا بۇرۇنقىمۇ مەننىڭ ئىككى پۇرسەنت ئىشىپ بېرىشى بويىچە ھىساپلاپ تۆۋەندىكى چەددىۋەلنى سوندۇق

1950 دە 2.400.000 . 1970 دە 3.440.000 . 1970 دە 3.440.000 دە 3.440.000 . 1990 دا 4.490.000

مۇشۇنداق بولغاندا بەش مىليون ئەتراپىدىكى بىر رەقەمگە يىتىدۇ، ئەمما ئەسلى بۇرۇنقىمۇ مەننىڭ تىخىمۇ كۆپ بولىشى كىرەكلىكى، چۈنكى باشقىرىتەلەر مەھەللىسى ئولتۇراقلاشقان

بىر ئاھالە بولۇپ نوپۇس ئارتىشى ئىككى يىرىم ياكى ئۈچ پۇرسەنت بولىشى كىرەك. بىز ئىھتىياتىنى قولدىن بەرمەي ئىككى پۇرسەنت بويىچە ئاشتى ھىساپلاپ بەش مىليون رەقەمگە ئىگە بولدۇق. ئىككى پۇرسەنتتىن ئارتۇق ھىساپلانمايلىقىنىڭ يەنە بىرسەۋەبى ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدا ئۆلگەنلەر رەقەمىگە ئىشىنىدۇ.

3- چوۋاشلار

ئىدىئال رايونلىرىدا ياشىغان ئۈچىنچى بىر تۈرۈك ئاھالىسى چوۋاشلاردۇر. بۇلارغا ئائىت ئەڭ دەسلەپكى ئىستاتىستىكا مەلۇمات 1920 يىللىرىدا كورول گەن بۇ تارىختىكى نوپۇسى سوۋىت ماتىرىياللىرىغا ئاساسلانغاندا 1062005 (18) ئوندىن كىيىنكىسى تۆۋەندىكىچە:

شتورولگەن كىرە شىنلە ز. 6000 بولوپ چە مىنى . 3212000 دە پ كورسوتولە كتە .
 بوندىن باشقا 1897 - يىلى چار روسىيە زامانىسىدا ئىلىپ بىرىلغان دە سلە پكى نوپوس تە
 كىشوروشتە قازانلىقلە ر ئىككى يىرىم مىليون دە پ كورسوتولگەن . (2)
 ئونىڭدىن كىين 1912 - يىلى ئىلىپ بىرىلغان بىر نوپوس تە كىشوروشتە قازانلىقلە ر 124397
 دە پ كورسوتىلگەن (3) ئوندىن كىين ئىلىپ بىرىلغان نوپوس تە كىشوروشلىرىدە بولسا
 بارغانسېرى ئازلاپ كە تگەن . 1920 - يىلى بۇ رە قە م 4200000 دور (4) بۇ ئارىدا شونى
 كورسوتوپ ئوتوش لازىمكى بىرىنچى دونيا ئوروشى ۋە 1921 - يىلىغا قە دە ر داۋام قىلغان
 ئوروشتا ئىدىل ئورال توروكلىرىدىن 500000 كىشى ئولگەن . بولاردىن 300000 غا يىقىن
 كىشىنىڭ قازانلىقلە ردىن بولشى ئىھتىمالغا يىقىندور . بۇ ئارىدىكى باشقا نوپوس سانىنىڭ
 ئازىيپ كىتىشى ئىسپات تە لە پ قىلماقتا . نە كىسچە روسىيە دائىرلىرى تە رىپىدىن
 كورسوتولگەن مە لوماتلاردا بوھە قتە ھىچبىر ئىزاھ ياكى ئىسپات يوقتور .
 1926 - يىلىدىكى رە سىمى نوپوس تە كىشوروشتە بولسا ناھايىتى زىت رە قە ملە ر ئورتىغا
 چىقتى . يە نە بىر نوپوس تە كىشوروشتىكى سانغا كورە 2916000 (6) ئوكسپورە ئاتلاسىغا
 كورە 3350000 ، باشقا بىر ئىستاتىستىكىغا كورە 3477000 ، بولوپ ، بۇ ئارىدىكى نوپوس
 ئازلاپ كىتىشىنىڭ نىمە ئوچون نىمە سە ۋە پىتىن قانداق بولغانلىقى ئىنىق ئە مە س خىلى
 كىين ئىزاھلانغانا ئوخشاش 1926 ، ۋە 1939 - يىلىدىكى نوپوس تە كىشوروش روسلە ر تە
 رىپىدىن ئوستە ل ئوستىدە ئىلىپ بىرىلغان بولوپ ھە قىقى ساندىن سوز ئىچىش مومكىن ئە
 مە ستور . پە قە ت ياۋروپالىقلە رنىڭ نە زىرىدە توغرى دوروس دە پ ھىساپلانغان روسلارنىڭ
 1959 - نچى يىلقى ۋە كىينكى نوپوس تە كىشوروشلىرىدە 1939 - نچى يىلقى رە قە م نە زە ر
 ئىتبارغا ئىلىنغان بولوپ ، نوپوسنىڭ ئارتىشى شو رە قە مگە مۇناسىپ ھالدا كورسوتولگەن . بۇ
 سە ۋە پ بىلە ن بۇ قىتىمقى نوپوس تە كىشوروش خىزمىتىنىڭ ئانچە ساغلام ئە مە سلىكى بىزگە
 بىلىنمە كتە .

1939 - يىلقى نوپوس تە كىشوروشكە كە لسە ك ، بىر ئىستاتىستىكىغا كورە 4313000 (7) باشقا
 بىر ئىستاتىستىكىغا كورە 4300000 (8) دە پ كورسوتولگەن . باشقا ماتىرىياللاردا بۇ سان
 ئاساسە ن ئە ىنى بىرىلمە كتە . 1939 - نچى يىلىدىكى نوپوس تە كىشوروشكە قارىتا ئارازلىق
 ئاساسە ن گىرمانىيە گە يە رلە شكە ن قازانلىقلە ردىن كە لگە ن ، نە شىرىيات ئورگىنى
 ھىساپلانغان « ئازات ۋە تە ن » ژورنىلىدا ئە سلى سانىنىڭ ئە ك ئاز ئالتە مىليون بولشى
 لازىملىقىنى ئىلگىرى سۈرۈپ شونداق دىيىلگەن : « ياش ئوسمورلە ر نوپوسىمىزنىڭ كۆپ
 بولوشى ، ئائىلە مىزدە بالاچاقلىرىمىزنىڭ كۆپ بولوشى قاتارلىقلە رغا ئاساسلانغاندا
 سوۋىت دائىرلىرىنىڭ رە قە مىزى ئالدامچىلىقتىن باشقا نە رسە ئە مە س . » (9)
 سوۋىتلە ر ئىتتىپاقىنىڭ 1959 - يىلقى نوپوس تە كىشوروشىدە قازانلىقلە ر 4969000 ، 1970 -
 - 5931000 ، 1979 دا 6137000 دە پ كورسوتولگەن . (10)

ھالبۇكى يوقوردا كورسە تگە ن ئىزاھلارغا ۋە سوۋىتتىن كە لگە ن قازانلىقلە رنىڭ
 سوزلىگىنىگە قارىغاندا بۇ رە قە م ناھايىتى چوشۇكتور ، 1939 - نچى يىلىدىكى ئوزلىرى بە ر
 گە ن ئىستاتىستىكىدىكى ئالتە مىليون نوپوسنى ئاساس قىلساق ، بونىڭ يىلىدا ئىككى پورسە
 نىت ئاشقىنىغا قارىغاندا ، موشو ھىساپ بويىچە ھىساپلىساق بىراز ئە قىلغا موۋاپىق بىر سانغا
 ئىگە بولىمىز ،

1939 - 1950 ئارىسىدىكى ئونبىر يىلىدا 1320000 ئارتقاندا

سوۋىت ئىتتىپاقى ۋە خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىدە ياشىغان تۈرۈكلەر رېنىڭ ئىستاتىستىكىسىغا دائىر مەلۇماتلارنى سىلىشتۈرۈپ تەتقىق قىلىش

دوكتور سىياھى چاتالەتوۋە

مەيلى سوۋىت ئىتتىپاقى، مەيلى خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتى بولسۇن، ئۆز ۋە تەندىشى بولغان تۈرۈك قەۋمى خەلىقلىرىنىڭ نوپۇس سانىنى يۈشۈرماق ئۈچۈن ھەددىدىن ئارتۇق كۈچاپ زور كۈچ سەربى قىلماقتا. بىز بۇ دولەتلەرنىڭ بۇرۇندىن تارتىپ بەرگەن ئىستاتىستىكىلىرى ۋە باشقا تەتقىقاتچىلارنىڭ بۇ ھەقتىكى مەلۇماتلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ سىلىشتۈرۈپ كۆرۈش ئارقىلىق تۈۋەندىكى قىيىنچىلىق بىر جەدۋەلنى ھازىرلاپ چىقتۇق. بىزنىڭچە بۇ جەدۋەلدە بۇ دولەتلەردە ياشىغان تۈرۈك قەۋملىرىدىن بولغان خەلىقلەرنىڭ ئەمىلىيەتكە ئەگىشىپ بىر نوپۇس سانىنى تىپىپ چىقتۇق دەپ ھېساپلايمىز. مەن بۇ جەھەتتە ئىنىق بىر نەرسە سۆزلەيمەن. ئىنشا ئاللاھ كەلگۈسىدە بۇ ئىككى دولەت دېموكراتىيەلىشىپ قالسا، ئۇ چاغدا بىز مۇبۇتە خىمىن سانلارنىڭ ئورنىغا ھەقىقىي سانلارنى ئوقۇپ ئوقۇغۇچىلارغا يەتكۈزۈشكە تىرىشامىز.

سوۋىت ۋە ئىتتىپاقىدا ياشىغان خەلىقلەر

(A) ئىدىل - ئۇرال تۈرۈكلىرى

بۇ رايون ۋولگا دەرياسى بىلەن ئۇرال تاغلىرى تەتراپىنى ئۆز ئىچىگە ئالماقتا. تۈرك قەۋمىدىن بولغان جامائەت بەش يۈز مىڭ كىلومىتىر تەتراپىدىكى بىر بۆلۈمدە روس ۋە فىن قەۋمىدىن بولغان خەلىقلەر بىلەن ئارىلىشىپ ئولتۇراقلاشقان.

1- قازان تاتارلىرى: بۇلارنىڭ بىر قىسمى قازان تاتار جۇمھۇرىيىتىدە ياشىماقتا. بۇ توپراقلاردا تاتارلارنىڭ ناھايىتى ئاز بىر قىسمى ياشىماقتا بولۇپ، ئۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى سوۋىت ئىتتىپاقىنىڭ باشقا رايونلىرىدا ياشىماقتا. بۇلار سوۋىت ئىتتىپاقىدا ياشىغان تۈركلەر ئىچىدە مەدەنىيىتى ئەڭ تەرەققى قىلغانلاردىن بولۇپ نوپۇس جەھەتتە ناھايىتى خاتا ۋە كام مەلۇمات بىرىلگەنلەرنىڭ بىرىدۇر.

سوۋىتتىن ئىلىنغان بىر مەلۇماتقا (1) ئاساسلانغاندا بۇلارنىڭ نوپۇسى تۈۋەندىكىچە: قازان تاتارلىرى 2.537.000 (قازان ۋە ئاستىراگان رايوندىكىلەر) مۇختار جۇمھۇرىيىتى توپرىقىدا بولسا 1.150.000 كىشى مەۋجۇت بولماقتا. بۇندىن باشقا ئەسلى قازان تاتارلىرىدىن بولسىمۇ روسلار ئۈچۈن ئايرىم مىللەت دەپ كۆرسەتكەن تەبىئەت رە 300.000 (بەزى تەتقىقاتچىلار بۇلارنى باشقىرى دەپ ھېسابلايدۇ) يەنە ئەسلى تاتار بولۇپ باشقا بىر مىللەت قىلىپ كۆرسۈتۈلگەن. مېچە (مېشار) لەر 245.000 قانۇنىي تاتارلىرى 130.000 ۋە ئۆز واخىدا زورلۇق بىلەن ئوردۇكس (خىرىستىيان دىنىنىڭ بىر مەزھىپى) قىلىپ ئاسمىلاشتىلە

وعد عام العالم التاريخي المسلم البرفيسور رشيد رحمتي ارات بدراسة المخطوطات الثلاث ومقارنتها وتحفيظها ونشر نسخته متكامله بنصه مع ترجمه تركيه لقوتادغوبيليك في استنبول عام 1967 . واحيرا في موبنها الاهلي نشر معهد دراسة اداب القوميات فيي اكاديمية الفنون الاجتماعيه نسبه منظومه باللجه الايجورية الحديثه لمسلمي تركستان الشرقية في اورومهي عام 1986 .

" الترجمة الغربية "

" بسم الله الرحمن الرحيم "

حمدا بلاعد وشكرا بلاحد للاهه الواحد ذوالعزة والجلال والقدرة والكمال . خالق الارض والسموات ورازق الكائنات , الفعال لما يشاء هو يفعل مايشاء ويحكم مايريد والصلاة والسلام علي من هو خير البشر وصفي الرسل محمد المصطفى رسول رب البشر وعلي آله وصحبه الاكرمين رضى الله عنهم اجمعين .

هذا كتاب عظيم فيه حكمة حكماء الشرق واشعار علماء الترك . فمن غراه وفصل ابياته فهو اعظم من هذا الكتاب . وقد اتفق العلماء وجميع الحكماء في بلاد الترك كلها بانه لم يكتب اطلاها كتاب جيد مثله في ممالك الشرق وتركستان التي يتحدث اهلها باللغة التركية . وما ان وصل هذا الكتاب الي مملكة او بلاد الا وتلقاه علماءها وحكماتها بالاعجاب و التقدير ووصفوه بالتعظيم فعدسماه الشرقيون باداب الملوك ونعته حكماء الترك بعين المملكة وقال عنه الشريفون زينة الامراء والاييرانيون سموه بالشاهنامه التركية وبعضهم قال عنه نصيحة الملوك واطلق عليه التورانيون قوتادغوبيليك .

كاتب هذا الكتاب تقي زاهد ولد في بلاساغون واتم هذا الكتاب في بلدة كاشغر وقدمه هدية الي الملك تاوعاج بوغراخان مانعم عليه بمنصب الحاجب الخاص وتلقب بذلك يوسف خاص حاجب واشتهر بهذا اللقب في الدنيا . يخوم هذا الكتاب الغريز خلي اسن اربعه وهي (العدالة) والدولة (الحظ) والعقل (الحكمة) والغناغ (الزهد) وسمي قل واخذ منها باسم تركي . فالعدل سمي كورتوغدي (سروق الشمس) ووجه في موقع الملك , والدولة سميت آي تولدي (البدر) وجعلت فيي مركز الوزير , والعقل سمي اوغدولميش (الممدوح) ووجه في مخان نجل الوزير و المناغ سميت اوغدورميش (النبية) وجعل شفيق الوزير .

وفام الكتاب بتسجيل الحوار الذي يدور بينهم من الاسئلة و الاجوبه بالشعر حتى تبسط نفس الضارعي ويذكره بدعاء السير .

يتبع

الدولة التركية المسلمة التي دامت الي عام 1222 نهج الادب التركي الإسلامي الذي من اهم سماته يوسف خاص حاجب المولود في مدينة بلاساغون في عام 1212هـ-1020 م وتلّف تعليمه العام في موطنه ثم اشتغل بالادب وبدأ فيها تاليف كتابه " فوتادغوبيليك " ثم اكمله وهدمه هدية الخ ملك الشرق ابي علي حسن تاوعاج بوغرا خان في كاشغر عام 1070 م, الذي اكرمه وجعله حاجبا خاصا له . ولايعرف تاريخ وعاته بالضبط ولكن يحتمل ان يكون في عام 1212 هـ 1020 م وقد دفن في حي بادكاه في بلدة اسكي حصار في ولاية كاشغر بتركستان الشرغية .

فوتادغوبيليك يعني علم السعادة او حكمة السعادة كتاب اخلاقي اجتماعي يعتمد الشاعر اسلوب الحوار الشعري على شرح وتوضيح الاسس التي يفوم عليها الملك والعدل و التعامل الانساني والسلوك الاجتماعي بين البشر في سبيل حياة سعيدة . ويظهر الشاعر محاسن الإسلام وماينسجم مع ذلك من حكم ترك وادابهم . ويدور هذا الحوار الشعري الذي يبلغ عدد ابياته 665 بيتا من بحر المتقارب على الشذويات الرئيسية التالية :

- 1 - كون تولدي (شروق الشمس) الملك ويمثل العدل .
- 2 - آي تولدي (البدر التمام) الوزير ويمثل الحظ .
- 3 - اوغدولميش (الممدوح) الحكيم ويمثل الحكمة .
- 4 - اودغورميش (اليفظ) الزاهد ويمثل مصير الانسان .

وإذا شورن الكتاب بفنون عمره فهو غرهد في بابہ يجمع اسلوب الفردوسي في الشاهنامه وحكمة ابن قتبية في كتاب السلطان وبلاغة الجاحظ في كتاب التاج ودراية نظام الملك في كتاب سياسات نامة وزهد العزالي في كتاب نصيحت الملوك وفسفة ابن المقفع في كتاب كليلة و دمنة .

النسخة الاصلية التي بخط مؤلفه لم يعثر عليها ولكن يوجد منها ثلاثة نسخ مخطوطة وهي :

- 1 - مخطوطة عينا , استنسخها حسن فرا هایل شمس بالحرف الاويغوري القديم في مدينة هراة عام 1639 م ثم جلبت الي استنبول عام 1676 م اخذها المستشرق النمساوي هامربروكشتال الي المكتبة الملكية في فيينا بالنمسا
- 2 - مخطوطة القاهرة منسوخه بالحرف العربي بالحظ الثالث تعود الي اي ديمير ناصري احد امراء المماليك و غاخذ عام الجيش في مصر توفي عام 1376 م وقد حصل عليها المستشرق الالماني مورتيز Mortiz . مدير مكتبة الخديوي عام 1896 م .

- 3 - مخطوطة عرمانة منسوخة بالحرف العربي وهي اكمل نسخة لفوتادغوبيليك اكتشفها البروفيسور زكي وليدي توغان في مكتبة محمد حاجي ايشان لالرس في مدينة نمكان في عرمانة عام 1916 م حصل عليها الشاعر الاوزبكي عطرث ونشرها عام 1928 .

"قوله تادغوبيليك"

"علم السعادة"

يوسف خاص حاجب البلاساغوني (12هـ - 1020م - 78هـ - 1086م)

رحمة الله عناية الله احمد تركستاني

تقديم :

تركستان وخاصة جزءها الشرقي كانت موطن الاتراك ومهد حضارتهم منذ العدم ولعب اتراك الاويغور وهم سكان تركستان الشرقية دورا خاصا في ثقافة الترك عامة قبل الاسلام وبغده وهم بناء حضارة ومدنية عرفت بحضارة الاويغور وانفوى تحتها الاتراك جميعا واترت في ثقافة المانشور والمغول وتركت بصماتها على حضارة الصين... ولا زالت مآثرها تتحدث بفخر واعتزاز في متاحف لندن وبرلين ولينغراد وموسكو ونيودلهي وطوكيو وباريس اهتم بتنقيحها الروس والاوربيون واليابانيون وحملوها الي متاحفهم فيما بين 1850 - 1960 تقريبا وانكب العلماء وبعض امراء اوربا على دراستها وتحقيقها وقد صدر حولها اكثر من الف كتاب والاه المقالات العلمية ولا تزال محل الدراسة والاهتمام , ولعل احدث كتاب نشر عنها هو .

M.Yaldiz : Archaologie and Kunstgeschichte ,Chinesisch -Zentralasiens
(Xinjiang) E . J . Brill , Leiden 1987 .

ولعل الله عزوجل قبض اولئك الاوربيين للاهتمام بحضارة الاويغور القديمة وحفظ تراثها في متاحف عالمية بعيدة عن موطنها كي يتمكن ان يدرسها الباحث المختص بسهولة ويسر , لانها لو بقيت في تركستان الشرقية فهل كان الصينيون يباحثون عليها وهم الذين لا يجدون وسيلة الاتخذوها في طمس معالم البلاد الشخصية ؟ وهل كان الباحث يستطيع ان يصل اليها ويدرسها بحرية ؟ وهل توجد دراسة صينية محايدة عن تلك الحضارة الاويغورية ؟ وهل يمكن مقارنتها كما وكيفا بالدراسات التي نشرت عنها في الغرب او في اليابان ؟ ... يكفي ان نقول ان دراسة تلك الحضارة الاويغورية محرمة على الاويغوريين الذين هم ابناءها .

اذا كانت الحضارة الاويغورية و مراكزها فراجوجة و خوتن و كوجار قد برزت في عالم الترك قبل اسلامهم , فان حضارة فره خان و مركزها كاشغر كانت ماعده لاول دولة و حضارة اسلامية تركية . يرجع اليها الترك جميعا في دراسة شعافتهم الاسلاميه و آدابهم التركية ودولة فره خان التي امامها الامير ستوى بوغراخان الذي تسمى باسم عبدالكريم بعد ان تشرف بالاسلام عام 920 م وفي كنه هذه

وثقافية قوية وتعاون سابق اذف الى ذلك مصالح مشتركة في احباط تخطيط القوى الصليبية في انشاء ارمينيا الكبرى التي سيكون في وجودها تهديد مباشر لاذربيجان وتركيا معا ومن بعدها الدول المجاورة .

فقد يعتقد الشيوعيون والصليبيون بأن سياسة البطش والعنف وفرض هيمنة الفكر لماركس على وسائل الثقافة واجهزة التعليم ووسائل الاعلام على المسلمين الذين احاطهم بسور من حديد ، وعزل ماضيهم بالغاء ايجاديتهم - واتلاف كتبهم وقتل علماءهم ، مكنهم من تشويه عقيدة المسلم وطمس شخصيته الاسلامية وسحو قناعاته الدينية ، مما يسهل لهم توجيهه واقتياده ، ولكن الاحداث كشفت بأن المسلمين يتمسكون باهداب دينهم وان القسوة الشيوعية مهما بلغت وان اساليب البطش مهما تنوعت لم تتمكن من ابعاد المسلمين عن دينهم الحنيف ، وقد تكون ممارسة الشعائر الدينية قد خفت ولكن الروح - الاسلامية لم تنزل مشتعلة تحتاج الى تركيتها بتوعية صحيحة وتوجيه حكيم حتى تسترجع قواها لاداء دورها الكامل في المجتمع الاسلامي "والله متم نوره ولو كره المشركون" .

1- Kerim Oder; Boğaziçi.yay. İst. 1982

2- Aytek Kundukh-T.Cemal Kutlu, Kafkasya Muridizmi, Gözde Kitaplar yay. İst. 1987

3- Nadir Devlet, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi, 1905-1917, TKAE, Ankara 1985

4- Müstecip Ölküsal, Kıym Türk Tatarları, İst. 1980

5- Prof.Dr. Mehmet Saray, Atatürk ve Türk Dünyası, İst. 1988

6- Prof.Dr. Mehmet Saray, Kafkas Araştırmaları

7- Abdülhaluk Çay, The March 31, 1918 Baku Massacre in The Eastern Question, Imperialism and the Armenian Community, Institute for the Study of Turkish Culture No:74, Ankara 1987, p. 121-132

8-Audrey L. Alstadt, Nagarno-Karabagh "Apple of Discord" in the Azerbaijan U.S.S.R. Central Asian Survey Vol. 1 No: 4 (1988)

9- Hüseyin Baykara, Azerbaycan'da Ermeni Bas-kısı ve Nahcivan Meselesi, Türk Kültürü, Sayı 92, sayfa 560-564, Ankara 1970

10- Dr. Cemal Gokie, Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti, İst. 1979

11-Şerafettin Erel, Dağıstan ve Dağıstanlılar, İst. 1961

12- Azerbaycan, Türk Kültürü Dergisi, Ankara

13- Türk Kültürü, (Azerbaycan Özel sayı), Ankara, Mayıs 1989

14- World Almanac-1988

- عن روسيا ويؤكد الأذاريون على صدق احساسهم بقولهم :
- 1- بان ايران بدل ان تعضد جهاد الأذاريين ضد الغزو الروسي وقعت مع روسيا اتفاقية كلستان عام 1813 وتركمان جاى عام 1828 تنازلت بموجبها لروسيا عن الجزء الشمالى لاذربيجان فى مقابل الاحتفاظ بالجزء الجنوبى منها ومنذ ذلك الوقت لم يبدى الأيرانيون اى اهتمام بالاحداث التى جرت فى اذربيجان بل كان التعاون ضدهم . كما ان حكومة ايران قضت بقوة السلاح على جمهورية اذربيجان الذاتية التى قامت على الجزء الايرانى فى 14 ديسمبر 1946 - واهلكت رجالها ولم ينجوا الا من فر من ايران .
  - 2- ايران مثلما روسيا تعمل على فرض ثقافتها الايرانية ولغتها الفارسية على الأذاريين ، حيث لايسمح لهم استعمال اللغة الاذارية رسميا ولا يستطيعون قراءة تراثهم الا مترجماً الى الفارسية بل يعتبرون انفسهم فى اذربيجان السوفياتية احسن حالا عما فى اذربيجان الايرانية .
  - 3- حرمان الأذاريين من حقوقهم وكبت حرياتهم واستبداد الحكم الايرانى على فرض سطوته على الأذاريين الاتراك والشاهد على ذلك الاقامة الجبرية التى فرضت على السيد كاظم شريعت مدارس بتهمة الدعوة الى استقلال اذربيجان الجنوبية عن ايران عام 1982 الى ان مات فى ظروف غامضة عام 1986 . وهذه المعاملة التى لقيها الشريعت مدارسى وهو من رجال الدين الكبار اثار كره الأذاريين ضد الطغمة الخمينية واعتقادهم بأن الاخوة فى المذهب الشيعى لايتؤدى الى تحقيق المساواة بل ان النظرة المنصرية هى التى توجه سياسة الخمينيين ضدهم كما حدث ضد العراق .
- علاوة الى هذا الاستياء الأذراى من ايران حكامها فى الماضى والحاضر فان الخمينيين وزمرتهم يتوجسون خيفة من كل حركة تندلع فى اذربيجان السوفياتية لانها تمس الوجود الايرانى فى اذربيجان الايرانية ، فالأذاريون مع كرههم للأيرانيين لا يعملون على خلاص اذربيجان من روسيا وضمها الى ايران ، بل يعملون على خلاصها حتى تكون وسيلة فى خلاص الجزء الايرانى واقامة دولة اذربيجان المتحدة . ومع ان المذهب الشيعى هو الذى يسيطر على اغلبهم الا ان نظرتهم تتجه الى تركيا التى تربطهم بها روابط عرقية ولغوية

٢- تعكس معالجة الاضطرابات في اذربيجان بأن الحكومة السوفياتية جادة على توسيع رقعة ارمينيا بغية تحقيق حلم الارمن في انشاء دولة ارمينيا الكبرى تضم شتات الارمن من انحاء العالم و اذا كانت الولايات المتحدة الامريكية تسعى الى تهجير اليهود الى فلسطين المحتلة فان روسيا تعمل في نفس الاتجاه وبتحالف القوى الصليبية ، حيث تعمل روسيا في استغلال التعاطف الاوروبي والامريكي وبينهم جاليات ارمينية مؤثرة على تحقيق اغراضها وهذا لا شك يؤدي الى زعزعة أمن المنطقة في تركيا وايران والعراق حيث الادعاءات ارمينية والاحلام الطائشة .

٣- بلدان المسلمين في الاتحاد السوفياتي كانت ولا تزال مصادر الطاقة والغذاء والغنى مما اثار جشع الروس وطمعهم في استغلال ثروات المسلمين لبناء كيانهم الاقتصادي ، ولكن النظام الشيوعي الذي استعملوه وهم يهلمون ان الثروة والمبادئ الماركسية ستحقق لهم فردوسهم المزعوم لم يؤد الى انهيار اقتصادهم بل ادى الى استنزاف ونهب ثروات المسلمين بدون ان يكون لها مردود يذكر لاصحابها . فلم يحرم المسلمون من الاستفادة من ثرواتهم فحسب بل انتشر فيهم الفقر والجهل والبطالة . فمثلا اذربيجان الغنية بالنفط والتي كان يضاها انتاجها انتاج النفط في بعض دول اوبك لا تزال متأخرة بالنسبة لها ، مع ان استثمار النفط فيها يعود لاكثر من مائة عام .

وهذا الاستغلال الجائر اثار الاستياء العام ضد الحكم الروس واعوانه ، كما اوج هذه الاثارة تسلط القومية الروسية في فرض ثقافتها ولغتها على شعوب يفترض ان تتمتع بحقوق متساوية في جمهوريات ترتبط بنظام الاتحاد الفيدرالي . وقد فضحت سياسة جلاسنوست التباين الكبير بين المسلمين وغيرهم واكدت ان التوجهات السياسية المعاصرة ايضا هو الاستقلال الاقتصادي والانفراج الاجتماعي والثقافي . والسؤال الان هل يرضى المسلمون بالحقوق الاجتماعية والثقافية في مقابل استمرار التسلط السياسي والاستغلال الاقتصادي بعد تجربتهم المريرة من الحكم الروس والشيوعي ؟!

وبالرغم مما قيل عن التدخل الايراني في احداث اذربيجان الاخيرة ، لكن الحقيقة ان الاذاريين لا يميلون الى ايران ، بل يشعرون بانها سبب نكبتهم ومصيبتهم وان ايران مع انها دولة شيعية الا انها استعمارية لا تختلف كثيرا

والقارئ المتتبع لظروف الحياة العامة في الدول التي منيت بالحكم الشيوعي لا يستغرب ما حدث وإنما يستغرب لتأخر ما حدث ، فقد تغير النظام الشيوعي مرات عديدة خلال عقود سيطرة الشيوعيين على الحكم الشيوعي في الاتحاد السوفياتي في محاولات بائسة لوضع صيغ جديدة واساليب مستحدثة لمعالجة اخطاء التطبيق الشيوعي ، ولكن الانهيار الاقتصادي والفساد الاجتماعي والانحلال السلوكي ضربا طرف المجتمع الانساني حتى اصبح التغيير ضروريا لانقاذ حياة الشعب الذي اصبح افراده آله صام في جهاز الحزب الشيوعي .

فالتغيير السياسي المعاصر ما هو الا نتيجة حتمية لمعاناة الانسان من فساد الحكم الشيوعي ورفضه الطبيعي لمبادئ ماركس وافجلز التي فشلت في تحقيق الحدود الادنى من الرفاهية الاقتصادية والاجتماعية لاتباعها . والنظام عندما يكون فاشلا في عومه يكون الانهيار شاملا وهذا ما يحدث في تلك الدول الشيوعية اليوم .

وما يحدث في انديجان هو جزء مما يحدث في العالم الشيوعي ورغبة الانسان في ان يستعيد حقوقه وحرية واحدة ايا كان نوع هذا الانسان اوروبي او اسيوي ومسيحيا أو مسلما ، في انديجان او في ليتوانيا ولكن الجهاز الذي يمارس السلطة يفرق بينهما في التعامل ما يعطى لاحدهما يمنعه عن الاخر ، فالانسان الانديجاني كالبشرى الاستوائى يرغب ان يتحرر من القيود ويشمر بذاته في استعمال لفته والعناية بمصالحه والاهتمام بمستقبله ولكن ماتحله حكومة الاتحاد السوفياتي للانسان الاستوائى تحرمه على الانسان الانديجاني ، لمانا هذا الاختلاف وهما في ظل نظام سياسي واحد ؟

1- ان التغييرات السياسية الكبيرة التي حدثت في الاتحاد السوفياتي ودول اوروسيا الشرقية تهدف الى جذب رؤوس الاموال الغربية والتقنية الحديثة لاستغلال ثروات المسلمين الغنية لاصلاح اقتصاد السوفياتي المنهار .

ويبدو ان الدول الغربية قد اتفقت مع وجهات الرأي الروسية في هذا الشأن مما يؤكد هذا ترحيب الغرب لاستعمال روسيا قوة السلاح على قمع مظاهرات الانديجانين . وثانيا فقد قررت الولايات المتحدة الامريكية ايقاف البث الاوزبكي في صوت امريكا خاصة بعد ان نشطت الحركة الشعبية فيها مؤخرا في الوقت الذي تلقى القسم الاكثر من مليون رسالة من داخل الاتحاد السوفياتي مما يؤكد على شعبيته الكبيرة في اوزبكستان .

مصورا بأسم (القفقاس في العالم الاسلامي) عن اهم الاثار الاسلامية في جنوبا لقفقاس .
الادارة الدينية لمسلمي ماورا القفقاس التي مقرها باكو في اذربيجان هي الجهة الرسمية التي تشرف على النشاط الاسلامي بالاضافة الى اذربيجان نشاط المسلمين في ارمينيا الذين يقدر عددهم بحوالي 50000 نسمة عام 1986 والمسلمين في جورجيا الذين يتركزون في العاصمة تفليس وجمهوريات احازيا واجاريا واوسيتيا الجنوبية الذاتية الحكم هم من السنة ويقدر عددهم 500000 نسمة عام 1986 والحاج الله شكورباشا زاده الذي يتلقب بشيخ الاسلام وهو شيعي يتأس هذه الادارة الدينية لمسلمي ماورا القفقاس منذ عام 1980 وقد انتخب عضوا في مجلس الشعب الاعلى للاتحاد السوفياتي عام 1989 وله نائبان هما الشيخ سلمان موسى سعيد من السنة والشيخ عباس بن شهبان من الشيعة . كما يدير السيد صبرى حسن قسم العلاقات الدولية الذي افتتح عام 1978 بهدف توثيق الصلات الاسلامية مع دول العالم الاسلامي .

الخلاصة:

التغيرات السياسية التي بدأت مع تولي ميخائيل جورباتشوف مقاليد السلطة في الاتحاد السوفياتي التي عرفت بأسم جلاسنوست اي المصارحة والكاشفة وبيروسترويكا Perestroika يعني التصحيح واعادة التشكيل والبناء، وضربت اركان الحكم الشيوعي في اوربا الشرقية اثارت استفراب الرأي العام في العالم واستحوذت اهتمام المساسة والمفكرين بالدراسة والتحليل لاسبابها واهدافها وغاياتها ، لان هذه التغييرات لا تقتصر على الدول الشيوعية فحسب بل تمس العلاقات الدولية والحكومات والشعوب ولم يعد مستحيلا ان تتغير الخريطة السياسية في بعض مناطق العالم . والواقع ان هذه الاحداث التي وقعت مع قرب نهاية القرن العشرين يوحي ان العالم مقبل على تغييرات جذرية مع بداية القرن المقبل . ولاشك ان التنبؤ بما سيحدث من تبدل في مواقع القوى السياسية لن يكون سهلا وانما قراءة التاريخ ومتابعة الاحداث وتحليل الظروف وربط المقدمات بالنتائج سيحدد ملامح ما يخطط في الخفاء للاستبداد السياسي والاستغلال الاقتصادي في بعض اجزاء العالم حسب اللعبة التي تتم في اقتسام النفوذ والتسلط .

في مناطق اختلاطهم ، كما ان نسبة المسلمين الشيعة تصل الى ما بين ٧٠ - ٧٥ ٪ من سكان انريجان بينما يقدر عدد المسلمين السنة من الازاريين والداغستانيين والتتار والكرد بحوالي ١,٧٥٠,٠٠٠ نسمة ويتركزون غالبا في مناطق توخا - زكاتلا - قاخ - بالاخاني - غوسار - خاجمارس - شماخي - كوبا على طول حدودها مع داغستان وجورجيا .

كما حارب الشيوعيون اللغة الازارية التي كانت تكتب بالاحرف العربية الى ان فرضت الابدجية اللاتينية عام ١٩٢٩ ثم فرضت الحروف السلافية عام ١٩٤٠ . وفي الوقت الذي استمر الارمن في استعمال لغتهم وابدجيتهم بحرية تامة فرض استعمال اللغة الروسية في جميع الادارات والمعاملات والاجراءات الرسمية والحكومية في عام ١٩٥٣ . وقد استماد الازاريون حق استعمال لغتهم الازارية في المعاملات الرسمية والاجهزة الحكومية في عام ١٩٨٩ ويتطلعون الى اعادة استعمال الابدجية العربية في كتاباتهم ، بل هناك من يدعو الى ابدجية واحدة لجميع اللغات التركية كما اللغة العربية .

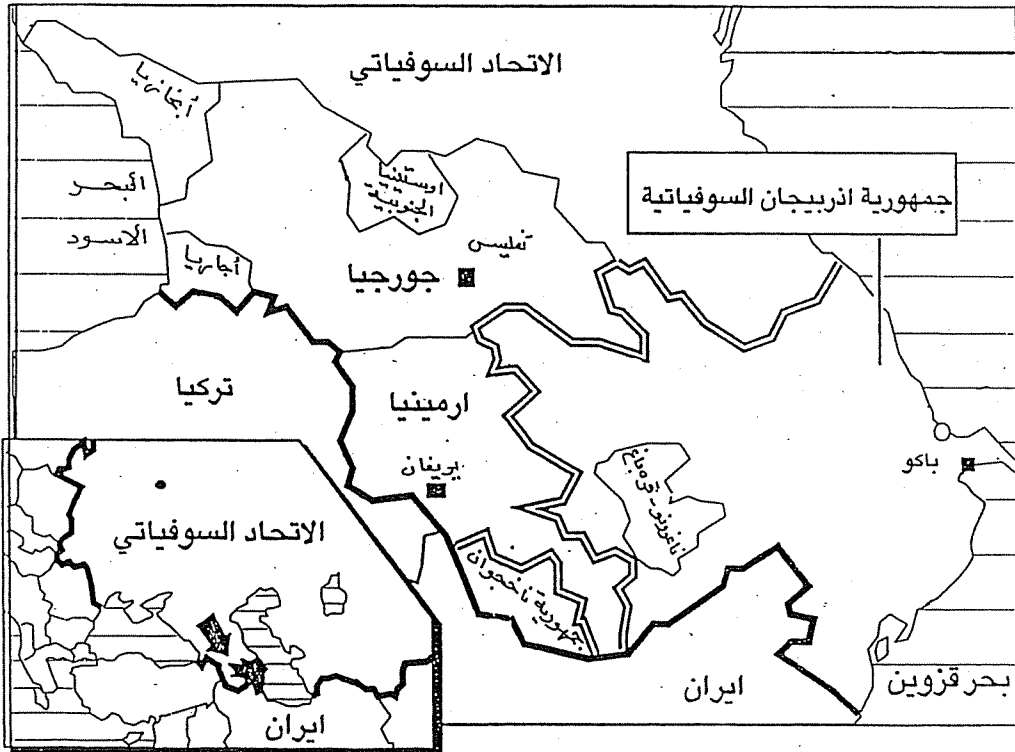
بالاضافة الى ما مارسه الشيوعيون ضد اللغة الازارية والابدجية العربية ، بغية قطع صلة المسلمين بتراثهم الثقافي ولغتهم القومية صادر الشيوعيون جميع الكتب الاسلامية والتاريخية وفرضت قوانين صارمة لمنع تداولها وقراءتها حتى ^{اذا} رغب المسلمون معرفة عقيدتهم واحكام دينهم لا تتوفر لهم الكتب ولا يمكن لهم الاستفادة من كتب التراث بعد ان تغيرت ابدجيتهم وقد كتب اكرم الياس في جريدة الادب بتاريخ ٧ أكتوبر ١٩٨٨ (ان المسلمين الازاريين لا يمرضون ما في القرآن لماذا لا تترجم معاني القرآن الى لغتنا) . وقد دفع هذا الامر بالادارة الدينية لسلي ماورا القفقاس التي يتولى رئاستها الحاج الله شكور باشا زاده للاعداد على اعادة الترجمة الازارية لمعاني القرآن الكريم التي وضعها محمد حسن ملا زاده شيكي بأسم (كتاب البيان وتفسير القرآن) عام ١٩٠٨ . كما فتحت معهدا اسلاميا في جامع تازه بير بقبول ١٥ طالبا ثانويا في الصف الاول عام ١٩٨٩ (وتصل مدة الدراسة فيه الى خمسة اعوام وكان الطلاب الازاريون يتلقون بمساعدة تحصيلهم العلي في تاشكند وبخارى . ومع هذا التقدم الجديد الا ان العدد متواضع لاسيما اذا قورن بحجم المسلمين وحاجتهم الى الائمة والعلماء الذين يؤكد الحاج الله شكور باشا زاده قلتهم جدا في انريجان . ويعمل الحاج الله شكور باشا زاده على تعريف باض انريجان الاسلامي حيث افاد في تصريح له بتاريخ ١٢ يونيو ١٩٨٩ ، بانه يعد كتابا شاملا عن تاريخ انريجان الاسلامي . كما ان دار نشر افرورا AVRORA في لينينغراد تصد كتابا

الوضع الاسلامي في ازربيجان :

منذ الاحتلال الروسي لاذربيجان عام 1828 والروس يعملون على محاربة الاسلام ،
والتحالف الروسي - الارمني ما هو الا خطة في هذه السياسة الروسية ، واختلاف نظام
الحكم الروسي بعد الثورة الشيوعية ادى الى تكثيف معارضة الاسلام ، حيث اخذت صيغة
المجاهبة المكشوفة والحرب العلني المباشر. وقد قام الازاريون هذه السياسة
الفاشية بكل قوة وبسالة ، ان حدثت في 5 ثورة مسلمة اثناء السنين الاولى القليلة من
الاحتلال الشيوعي لاذربيجان عام 1920 .

وقد شن الشيوعيون هجومهم على الجوامع والمساجد التي يتجه اليها المسلمون لاداء
صلواتهم وتدارس أمور دينهم وسع انه لا يوجد احصاء دقيق لعدد المساجد قبل الحكم
الشيوعي في ازربيجان الا ان انتشارها كان شاملا ويذكر الرحالة التركي اوليا جلبي الذي
زار مدينة ناخجوان في القرن السابع عشر الميلادي فوجد في ناخجوان 70 جامعاً
و 40 مسجداً و 20 خاناً للمسافرين و 7 حمامات وحوالي 1000 دكان ويسمى خمسة
جوامع كبيرة مزخرفة بالنقوش والفسيفساء . وان جامع احمد باشا يشبه جامع رستم باشا
في استانبول . وتاريخ 6/7/1928 نشرت جريدة كوميونست مقالا باسم الحزب والدين
تضمن بأن عدد المساجد التي بقيت الى اوائل عام 1928 هو 369 مسجداً
(969 مسجداً للمسلمين الشيعة و 400 مسجداً للمسلمين السنة) ثم انتهى الامر الى
اغلاق الجميع عام 1935 ثم بدأ بفتح جامع تازه بدير عام 1936 ووصل بالتدريج عدد
المساجد المفتوحة الى 18 جامعاً ومسجداً في ازربيجان عام 1987 . ومع التغييرات
السياسية التي حدثت مؤخراً تقرر افتتاح 37 جامعاً منها 7 جوامع في باكو، وبهذا يكون
عدد المساجد التي تفتح ابوابها للمصلين 55 مسجداً في عام 1989 . وهو عدد ضئيل
بالنسبة للمسلمين الذين يصل نسبتهم الى 80% من جملة السكان البالغ عددهم 6614000
عام 1985 . ويشارك المسلمون الشيعة والسنة في اداء صلواتهم في هذه المساجد خاصة

الشعبية . ومع ان الحكومة السوفياتية اتهمت ايران على اثاره هذه القلاقل فسـ اذ ربيجان فان الرئيس التركي تورغوت اوزال دعى الاتحاد السوفياتى الى غيـبـط الاعصاب وان تركيا لا تتطلع الا الى توثيق التعاون فى المجالات التجارية والفنية والثقافية مع اخوتها فى اذربيجان وندد خطباء تركيا فى صلاة الجمعة يوم 28 يناير 1990 بالقمع الدموى السوفياتى فى اذربيجان . وفى يوم السبت 3 فبراير 1990 ام اتفق مندوبو الجبهة الشعبية الازربيجانية الـ ركة القومية الارمينية فسـ مباحثاتهما التى تمت فى مدينة ريجا عاصمة جمهورية لاتيا السوفياتية على وقف الاعمال العسكرية على الحدود المشتركة بينهما كما تم وضع شروط على تبادل الرهائن والاسرى بين الجانبين كما نسـص اتفاقهما على ان تصعد النزاع ليس فى مصلحة ايمنهما ويفضل التفاهم عليه .

الادارة والسلطة والتعليم والعمل قام الاذاريون في باكو في 3 سبتمبر 1918 م بظاهرة شعبية عارمة اشترك اكثر من نصف مليون اذاري يطالبون بعقد دورة استثنائية لبرلمان اذربيجان يؤكد فيها السيادة على قره باغ وكذلك اطلاق سراح السجناء السياسيين والاعتراف رسميا بالجبهة الشعبية ورفع حظر التجول واقالة القيادات السياسية واجراء انتخاب وطني حر والاعتراف الرسمي بالعلم الاذربيجاني القومي الذي يتشكل من الهلال والنجمة الخماسية ويتلون بالازرق والاحمر والاخضر وكان علم جمهورية اذربيجان المستقلة حتى 1920 م .

وعندما شعر الاذاريون ان السلطات المركزية تتجاهل مطالبهم بينما يستمر الارمن في خطتهم لطرد الاذاريين من قره باغ وضمه قسرا لارمينيا . وحيث ان هذا الاجراء اذا تم تنفيذه يعني قطع صلة اذربيجان بجمهورية نخجوان الذاتية الحكم التي يقطنها اغلبية اذارية ويؤدي الى عزلها تمهيدا لوضع سياسة جديدة على ابتلاعها مرحليا بعد قره باغ ثار الاذاريون ضد التعسفات الجائرة مطالبين بحرية

الاتصال باخوتهم في الجزء الجنوبي لاذربيجان الذي تحتله ايران وكذلك بالمشورة لهم في الدين والعرق في تركيا ومنحهم الحقوق والحريات التي يتمتع بها سكان جمهوريات البلطيق التي يفترض ان يتمتع كل مواطن في الاتحاد السوفياتي ايا كان دينه او جنسه . وفي الوقت الذي عالج مخاضيل جورباتوف مطالب ليتوانيا ونزعتها للاستقلال باللين والتفهم ارسل قوات مسلحة افرض حالة الطوارئ في اذربيجان في 5 يناير 1990 واشرف وزير الدفاع السوفياتي ديمتري يازوف شخصيا على اقتحام مدينة باكو في 20 يناير 1990 وقد برر الزعيم السوفياتي هذا الاقتحام العسكري بقوله ان الاذاريين يرغبون فصل بلادهم لاقامة جمهورية اذربيجان الاسلامية وذلك في 9 يناير 1990 وادى هذا الامر الى انسحاب جماعي من الحزب الشيوعي الاذربيجاني فقد اعلن يوم الثلاثاء 23/1/1990 انسحاب اعضاء اتحاد الكتاب الاذاري الجماعى ، كما قام الاف من اعضاء الحزب الشيوعي الاذربيجاني بحرق بطاقتهم الحزبية اعرابا من سخطهم خلال مسيرتهم في تشييع جنازة اكثر من 70 شخصا من ضحايا اقتحام القوات السوفياتية التي اشترك فيها حوالي مليون شخص في 22 يناير 1990 وقد اعلن وزير الدفاع السوفياتي ان السلطات العسكرية القت القبض على حوالي 80 شخصا من قيادات الجبهة

ان الاناريين لا يزالون يشكلون نسبة تقدر بـ 3٪ من جملة سكان الاقليم البالغ عددهم 162 181 نسمة وقد حاول الاناريون الاتصال بالرئيس السوفياتى مخائيل جورباتشوف لشرح وجهة نظرهم بيد انه رفض مقابلتهم لارتباطاته التى لا تسمح له باستقبال وفود داخلية ، مع انه فى ذات الوقت فى يوم 25 فبراير 1988 استقبل الكاتبين الارمنيين زورى بالايان Zori Baloyan وسيلفا كابوتكيان Silva Kaputikyan بحضور مستشاره ابيلاغان بغيان ووعدهما بدراسة مطالب الارمن . كما استقبل فى يوم 15 ديسمبر 1989 مجموعة حقوق انسان ارمنية تطلق على نفسها مجموعة واتون هلسنكى Helsinki Waton Group واكد لهم حرصه على تفهم مطالب الشعب الارمنى . وفى شهر نوفمبر 1988 بترتيب من اللوى الارمنى قام اندريه سخاروف الفيزيائى الروسى الحاصل على جائزة نوبل الموصوف بالداعى الى حقوق الانسان فى الاتحاد السوفياتى بزيارة لارمينيا هاجم فيها الاسلام وقال بالنص فى وقت يتجه العالم الى السلام ومجتمع الحرية يصرا البعض فى اذربيجان على العودة الى الاسلام . وان الاناريين ارتكبوا الفظائع بحق ايها الارمن المتحضرون المتسامحون ، مع ان تقرير لجنة التحقيق فى الصراع الارمنى / الاناريين التى رأسها اركادى فولسكرو ونشر فى موسكو فى شهر ديسمبر 1989 يكشف ان ضحايا الاناريين اكثر من قتلى الارمن وان الارمن هم المسئولون عن الخروج على دستور الاتحاد السوفياتى ، كما ان التقرير ينحس باللائمة على تدخل العناصر القيادية المركزية فى الازمة .

هذا التحيز الفاضح لاركان الحكم السوفياتى للارمن ضد المسلمين دفع

بالاناريين الى تشبهم بالجبهة الشعبية لحماية ارواحهم وممتلكاتهم وحقوقهم التى اخذ الارمن يفتك بهم وبها على مرأى وسمع السلطات السوفياتية ، ومع ذلك استغلها الارمن بحكم سيطرتهم على رئاسة المجلس الاعلى السوفياتى الذى يتكون من ٤٧ عضوا ارمنيا و٣٣ عضوا من القوميات الاخرى للاساءة الى الاناريين وتشويه سمعتهم ووصفهم بالوحشية والبربرية وتناقلتها اجهزة الاعلام الغربية على تصوير وتضخيم ما يتعرض له الارمن المسيحيين من عنف وقسوة على يد الاناريين . ولما لم تجد مطالب الاناريين لاعادة اقليم ناغورنو - قره اباغ الذاتى الحكم الى وضعه القانونى فى سيادة اذربيجان وتحقيق فرص متكافئة لهم والارمن فى

مخطوطة ارمنية يعود تاريخها الى القرن السابع عشر الميلادي .
تولى ابيلاغان بغيان واسميتاريان S. Sitoryan وغيرهما من الارمن
مناصب قيادية في الحكومة المركزية للاتحاد السوفيتي وشهد الارمن مطالبتهم بضم
قره باغ لارمينيا وتحريك الارمن في اقليم ناغورنو قره باغ الذاتى الحكم ضد
الاذاريين واحراق بيوتهم واجبارهم على مفادرة قره باغ (دى الى الاضطرابات
والاشتباكات المسلحة بين الطرفين ، وقد زادت حدة الصراع بينها عندما قرر
مجلس النواب لاقليم قره باغ الذى يشكل الارمن غالبيتهم الانضمام لارمينيا فى
٢٠ فبراير ١٩٨٨ كما قرر برلمان ارمينيا بالاجماع ضم قره باغ اليه فى ٥ يونيو
١٩٨٨ بيد ان برلمان اذربيجان صوت بالاعلبية الساحقة ضد فصل قره
باغ والحاقه لارمينيا فى ٧ يونيو ١٩٨٨ وادت هذه الاحداث الى مظاهرات
ساخنة فى كلتا الجمهوريتين وعت الاضطرابات وحوادث القتل والنهب بحيث
لم يبق يريفان عاصمة ارمينيا اكثر من مائة عائلة اذارية عشية اندلاع موجة
العنف فى ٢١ نوفمبر ١٩٨٨ .

واقادت الاحصائية الرسمية فى ٦/١٢/١٩٨٨ بان حوالى
١٣٠ الف اذارى التجأ من ارمينيا لاذربيجان ويقدر عدد اللاجئين الاذاريين
فى السنتين الماضيتين باكثر من مائتى الف فى اذربيجان . والقارات التى اصدرها
برلمان ارمينيا وقره باغ بخصوص الانضمام لارمينيا غير قانونى لان المادة ٧٨ من
دستور الاتحاد السوفياتى ينص على عدم امكانية تعديل الحدود من دون موافقة
الجمهورية المعنية بالموضوع كما ان مادتي ٨٤ و٨٣ من دستور جمهورية اذربيجان
السوفياتية لعام ١٩٧٨ تفيدان بان اقليم ناغورنو قره باغ الذاتى الحكم هو ضمن
سيادة اذربيجان ، ومع هذا الحق الدستورى المصرح فقد اصدر رئاسة
المجلس الاعلى للاتحاد السوفياتى قرارا بوضع اقليم ناغورنو - قره باغ الذاتى
الحكم تحت اشرافها المباشر فى ١٥ يناير ١٩٨٩ مما ادى الى اثاره مخاوف وشكوك
الاذاريين المسلمين من هذا الامر الذى يخالف القانون خشية ان يكون اغتصاب
حقهم خلسة ماكرة يارسها اللوى الارمنى الذى يرأسه ابيلاغان بغيان للاحاق
قره باغ لارمينيا وتعقدت المشكلة عندما تمكن الارمن من تشكيل مجلس نواب
قره باغ من الارمن فقط بدون مشاركة الاذاريين وذلك فى ٢٣ اغسطس ١٩٨٩ مع

وجبرايل وجزء من كوبا تيلينسك من اقليم زنكيزور. وقد رسم حدود اقليم ناغورنو قره باغ المتاخم لارمينيا بحيث تضم الاماكن التي يكثر فيها الارمن والمناطق الجبلية حتى تكون قاعدة لايجاد هذا الاقليم الجديد. وقد نجح الارمن بتأييد الروس وتسلطهم على ادارة اقليم قره باغ على تكليف وجودهم، فالاحصائية الروسية لعام 1823 تشير ان نسبة الارمن 8% اي 1560 عائلة ارمنية وهي من الابان المسيحيين و18565 عائلة تركية. كما ان احصائية عام 1832 تؤكد على ان نسبة الاناريين هي 8ر6% ونسبة الارمن 34ر8% في قره باغ واليوم تصل نسبة الارمن الى 9ر75% اي 123076 نسمة والاناريون الى 30% اي 37264 نسمة من جملة السكان البالغ عددهم 162181 نسمة عام 1979.

ويتضح مما سبق ان خطة التوسع الارمني في اراضي اذربيجان بدأ مع بداية الفزو الروسي لبلاد القفقاس وجرت اللعبة لسياسية على تمزيق بلاد المسلمين وابتلاعها مرحليا لانشاء ارمينيا الكبرى. وفي عام 1979 وجه الكاتب الارمني سيروهازيانان Sero Hanzouyan لأول مرة خطابا الى الرئيس السوفياتي برجنيفي يطلب ضم اقليم ناغورنو قره باغ الذاتي الحكم الى ارمينيا. وفي 8 نوفمبر 1987 نشرت مجلة هومانيت Humanite ان ابيل اغان بيغيان Abel Aganbegyan مستشار الرئيس السوفياتي مخائيل جورباتشوف لشؤون الاقتصاد صرح في اجتماع للمعهد الارمني الفرنسي في باريس يقول: (اطالب بضم اقليم ناغورنو قره باغ الذاتي الحكم لارمينيا وبمفتن خبيرا اقتصاديا اعتقد ان مصلحة الاقليم هو مع ارمينيا اكثر من ان تكون مع اذربيجان وقد تقدمت بعرض هذا الامر الى المجلس السوفيتي الاعلى) وقد نشرت المجلات والصحف الارمنية مثل المخبر الارمني Armenian Report في الولايات المتحدة الامريكية واسبارز Asbarez في اوربا تصريحات عديدة عن خطة المستشار الاقتصادي ورئيس ا카데미ة السوفياتية ابيل اغان بيغيان على فصل قره باغ من اذربيجان وضمها لارمينيا. وخلال زيارة الرئيس السوفياتي للولايات المتحدة الامريكية في يناير 1988 قامت زوجته السيدة رايشا جورباتشوف باستقبال وفد الارمنيين الامريكيين في السفارة السوفياتية في واشنطن وعبر وفد الارمن عن شكر وامتنان الارمن على مساعدة روسيا لهم لخلاصهم من تركيا عام 1915 وقدم الوفد لها هدية وهو

ناريمانوف محدود الصلاحية والنفوذ ووجد الارمن الفرصة سانحة لهم على وضع خطة تهدف بسط سيطرتهم على قره باغ وخاصة ان ستالين قد تولى مهمة تنفيذ هذه الخطة ودبر لها . وبدأ مناقشة انشاء اقليم حكم ذاتي في غرب قره باغ الجبلي في صيف عام 1921 . واذ كرايكور ناريمان ناريمانوف رئيس جمهورية اذربيجان السوفياتية في تقرير عن حدود القفقاس قدمه الى رئاسة اللجنة المركزية التنفيذية في 9 يوليو 1921 : (يبقى اقليم قره باغ الجبلي جزء لا يتجزأ من اذربيجان السوفياتية يتمتع بحق الحكم الذاتي تتولاه لجنة تنفيذية ضمن اطار الدستور السوفياتي) وفي 24 اكتوبر 1921 تقبّر في اجتماع المكتب السياسي برئاسة كيروف السكرتير الاول للحزب الشيوعي الاذربيجاني (تشكيل لجنة خاصة تعمل على رسم حدود الجزء المراد تأسيس الحكم الذاتي في قره باغ) وفي ديسمبر 1922 تكونت لجنة ثلاثية عليا من السكرتير الاول للحزب الشيوعي الاذربيجاني كيروف الروسي ومرزا بكيان Mirzobekian الارمني و أ . ن . كوراكوزوف A.N. Korakozov وهو غير اذربيجاني بصرف النظر عن كنيسته كما شكلت الرئاسة في اذربيجان لجنة تنفيذية تتكون من سبعة اعضاء برئاسة كوراكوزوف ولم يكن بين اعضاء هذه اللجنة ايضا التي كلفت بوضع انشاء اقليم ذاتي لقره باغ موضع التنفيذ اذ اري واحد رغم انها تخص الاذريين وبلادهم . وجاء في قرار اللجنة الذي رفع لرئاسة الحزب الشيوعي الاذربيجاني في 20 يونيو 1923 ما يلي : (يفصل اقليم قره باغ بحزبه الجبلي والسهلي عن اذربيجان ويوضع في وحدة ادارية مستقلة) وبعد ذلك بعشرة ايام اوصت اللجنة المركزية للحزب الشيوعي الاذربيجاني اللجنة المركزية التنفيذية لجمهورية اذربيجان السوفياتية انشاء اقليم قره باغ الذاتي الحكم . وهكذا بقرار من الحزب الشيوعي الاذربيجاني واللجنة المركزية التي لا تضم في عضويتها اذ اري فصلت قره باغ من السلطة المباشرة لحكومة اذربيجان . وفي 24 يوليو 1923 صدر مرسوم بانشاء اقليم ناغورنو قره باغ الذاتي الحكم وتعيين كوراكوزوف رئيسا لمفوضية الشعب السوفياتي لاقليم ناغورنو قره باغ . وهذا الاقليم المصطنع يقدر مساحته بحوالي 4400 كم ويضم اربع مقاطعات هي : جاوان شير وشوشا

عام 1805 والحقت الى روسيا بموجب معاهدة كلستان عام 1813 ثم الفيست الخانية عام 1822 وعندما انهارت جمهورية ماوراء القفقس الفيدرالية في مايو 1918 ظهر النزاع الاقليمي في رسم حدود الدول الثلاثة التي استقلت وهنـ ارمينيا وجورجيا واذربيجان وانتهى الصراع باعتراف دول الحلفاء وعلى رأسهم بريطانيا التي احتلت اذربيجان بدعوة من الارمن بالدول الثلاثة وحدودها نفس مؤتمرهم الدولي في فرساي عام 1920 وكان اقليم قره باغ حينذاك ضمن حدود اذربيجان الدولية وعندما احتل الجيش الاحمر دول جنوب القفقس كتب الزعيم الارمني اناستاس ميكيويان Anastos Mikoyan بتاريخ 22 مايو 1920 الى لينين منددا الدعوات الارمن حول قره باغ وقاءلا: يعمل اعضاء حزب طاشناق وهم عملاء حكومة ارمينيا على ضم قره باغ الى ارمينيا، ولكن قره باغ لاصلة له بيريغان تاريخيا ومن مصلحة اهله ان يكون مع باكو. وفي ديسمبر 1920 تم توقيع معاهدة بين جمهورية روسيا السوفياتية الاشتراكية الفيدرالية و ارمينيا تضمنت تأييد طلب الارمن لاقليم زنكيزور وليس قره باغ.

وكان دكتور روسيا ج. ف. ستالين وهو اصلا من جورجيا المجاورة ل ارمينيا واذربيجان قد خطط منذ بداية الثورة الشيوعية لاركان اللعبة السياسية في القفقس وخاصة بعد ان تولى رئاسة مفوضية شئون القوميات Commissioner of Narkomnats في ديسمبر 1917 وسبق له ان شارك تخصصيا في الحركات الشيوعية واحداث المذابح الارمنية في باكو وعندما غادرها الى موسكو تولى ج. ك. اورجونيكيزه * G.K. Ordzhonikidze وهو جورجي ايضا رئاسة مكتب اللجنة المركزية للحزب الشيوعي الروسي لاقليم القفقس ومنح صلاحيات واسعة لادارة الشئون الداخلية والخارجية لاذربيجان وكان رجل ستالين القوي وسلاحه لانفاذ اوامره في القفقس وقد نجح هذا على تشكيل الحزب الشيوعي لاذربيجان برئاسة سرغى. ام. كيروف Sergei M. Kirov في صيف عام 1921 وهو روسي ونائب رئيس مكتب اللجنة المركزية للحزب الشيوعي الروسي لاقليم القفقس، وبهذا احكم ستالين قبضته على اذربيجان وخاصة ان الحزب الشيوعي لاذربيجان الذي يتولى السلطة العسكرية يتكون عموما من الارمن والروس وغدى جهاز حكومة اذربيجان الذي يشكله اغلبية آذارية برئاسة ناومان

ان ريجان الوطنية قد اعترف بحدودها التي تضم ناخجوان وقره باغ.
٦- وفي ٩ فبراير ١٩٢٤ صدر قرار مجلس السوفيات الاعلى بتحويل منطقة ناخجوان الذاتية الحكم الى جمهورية ناخجوان السوفياتية الاشتراكية الذاتية الحكم تحت سيادة جمهورية ان ريجان السوفياتية الاشتراكية.
وقد بلغ سكان ناخجوان ٢٧٢.٠٠٠ نسمة منهم ٤٠.٠٠٠ في العاصمة ناخجوان وكان سكانها ٤٥٩ ٤٠٠ نسمة في احصائية عام ١٩٧٩ منهم الاذاريون ٩٦٨ ٢٢٩ اى بنسبة ٩٥ر٥٪ بينما نسبة الارمن ١ر٥٪ حيث بلغ عددهم ٣٤٠٦ نسمة. ومع هذه الكثافة التي يمثلها المسلمون الاذاريون في ناخجوان التي كانت خانبة اسلامية مما يدل ان المسلمين اغلبية فيها قبل الحكم الروسي وبعد الفزور الروسي ايضا كان المسلمون اكثرية فمثلا في عام ١٨٩٦ كان سكان مدينة ناخجوان ٧٤٣٣ نسمة منهم ٥١٢ مسلما و٣٧٦ ارمنى. فقد قدم الارمن خطابا وقعه ٧٥ الف ارمنى يتضمن طلب ضم ناخجوان لارمينا وذلك الى الكسندر ياكوفيلف مستشار الرئيس السوفياتى مخايل جورباتشوف فى اغسطس عام ١٩٨٧ وقد مارس الارمن الذين تقع في اراضيهم ناخجوان بعد ان فصلت عن ان ريجان باقتطاع اقليم زنكيزور وضمه لارمينا في عام ١٩٢٠ بقطع طرق المواصلات التي تربط ناخجوان بان ريجان و قطع وصول التموينات الغذائية اليه وادى الامر الى صدام مسلح بين ارمينيا وناخجوان وقد تفاقم ذلك مسبب الاضطرابات المتواصلة لاحتدام القوات الروسية مدينة باكو في ٢٠ يناير ١٩٩٠ فاعلنت جمهورية ناخجوان السوفياتية الاشتراكية الذاتية استقلالها التام عن الاتحاد السوفياتى في ذلك اليوم ولكن الجيش السوفياتى بمساعدة الارمن اقتحم ناخجوان في يوم الاحد ٢١ يناير ١٩٩٠ واسكت الاصوات التي تطالب بحرية هذه الجمهورية المسلحة بقوة السلاح.

اقليم ناغورنو - قره باغ الذاتى الحكم : Nagorno Karabakh Autonomous Region:

قره باغ او اقليم ناغورنو - قره باغ الذاتى الحكم كما يسمى حاليا - هو قاعدة خانبة اسلامية استقل بها بناء على خان جاوان شير عن الحكم الفارسي عام ١٧٤٧ ودام سيادة هذه الاسرة المالكة المسلمة الى ان احتلها الروس

اذريجان

الأستاذ. رحمة الله تركستاني

وقد اكدت الاتفاقيات والمعاهدات الدولية والثنائية ارتباط ناخجوان

الوثيق والدستوري باذريجان . فمثلا :

- 1- على ضوء معاهدة برست ليتوفسك Brest-Litovsk بتاريخ 3/3/1918 فان حدود دولتي ارمينيا واذريجان اللتين استقلتا عن روسيا في 28/5/1918 يشير الى ان زكيزور وقره باغ وناخجوان تقع داخل حدود اذريجان .
- 2- معاهدة غومرو التي تمت بين تركيا وارمينيا بتاريخ 2/11/1918 جاء في مادتها الثانية مايلي : (ان الادارة التي سيتم تأسيسها بالانتخاب في مقاطعات ناخجوان وشارور وشاه تختي ايا كان شكلها لا تدخل لارمينيا فيها وتبقى تحت حماية تركيا) .
- 3- معاهدة موسكو بين تركيا والاتحاد السوفياتي بتاريخ 16/3/1921 م تضمن مادتها الثالثة مايلي : (اتفق الطرفان بان ناخجوان التي رسم حدودها في الملحق 1 (I) ستكون منطقة حكم ذاتي فحماية اذريجان بشرط ان لا تتدخل دولة اخرى في شئونها) .
- 4- معاهدة قارص التي تمت بين تركيا واذريجان وجورجيا وارمينيا في 13/10/1921 تتفق حكومات تركيا وارمينيا واذريجان بان ناخجوان التي رسم حدودها بالملحق (3) بهذه المعاهدة هي منطقة حكم ذاتي تحت حماية اذريجان .
- 5- مؤتمر دول الحلفاء في فرساي 12/1/1920 الذي اعترف بجمهورية

صوت تركستان الشرقية
تصلر مرة كل ثلاثة
شه رقى توركستان ئاوازى
ئوچ ئايلىق
العدد: ۲۷ ۱۴۱۱ المجلد: ۷
سان: 27 نوم: 7 . 1990

المؤسس / قورغو چيسى
عيسى يوسف البتيكين
صاحب الامتياز
رئيس الهيئة الادارية لوقف تركستان الشرقية
محمد رضا بكين
ئيمتياز ئيگيسى
شه رقى توركستان وه خبى ئيداره
هه بيئيتي رهئيسى
مه هه ممت ريزا بيكين
رئيسى التحرير / مسئول موديري
عبد القادر رجب آهان
الادارة / ئيشخا نيس
Millet Caddesi No. 26/3
Istanbul
Tel. 524 41 21

ئمن / بهاسى
النسخة الواحدة / بير نوسخيسى
في تركيا / تركيا ئيچيده 6000 ليره
حارجتركيا / چه ت نه لگه 5 دولار
الاشتراك السنوى / ييللىق ئابونهسى
في تركيا / تركييهده 20000 ليره
حارجتركيا / چه ت نه لگه 20 دولار
****

أوالواقف. يسمح بالقتباس من هذه المجلة
الضروري ان تعبرالقتالات المنشورة عن رأيمجلة
ليس من بذكر المصدر.

اذربيجان

رحمة الله تركستاني
ص ۴۰
سووت ئىتتىپاقى وه خىتاي
خه لىق جومهورىيىتىده
ياشىغان توروكله رنىك
ئىستاستىكىسىغا دائىر
مه لوماتلارنى سىلىشتوروپ
ته تىمق قىلىش

دوكتور سىپاهى چاتالتوپه
ص ۲۲۰

قوربان قوداي وه ئونىك
كورسه تكه ن خىزمه تلىرى
ئا شوكور توران
ص ۲۲۰

كومىنىست خىتاي ئىشغالى ئاستىدا

ئازاپ چىكىنۇتقان

يىگىرمه به ش مىليون تورك

غولام الدىن پاختا
ص ۲۸۰

شه رقى توركستان ئوچون نه ك

يىقىن خوشنا، ئىتىنىك چه هه تته

توركى قىرىنداش قازاقىستان،

قىرغىزىستان، ئوزبه كىستان

توركمه نىستان تاجىكىستان

جومهورىيه تلىرىنىك

مىللى ره هبه رلىرىگه .

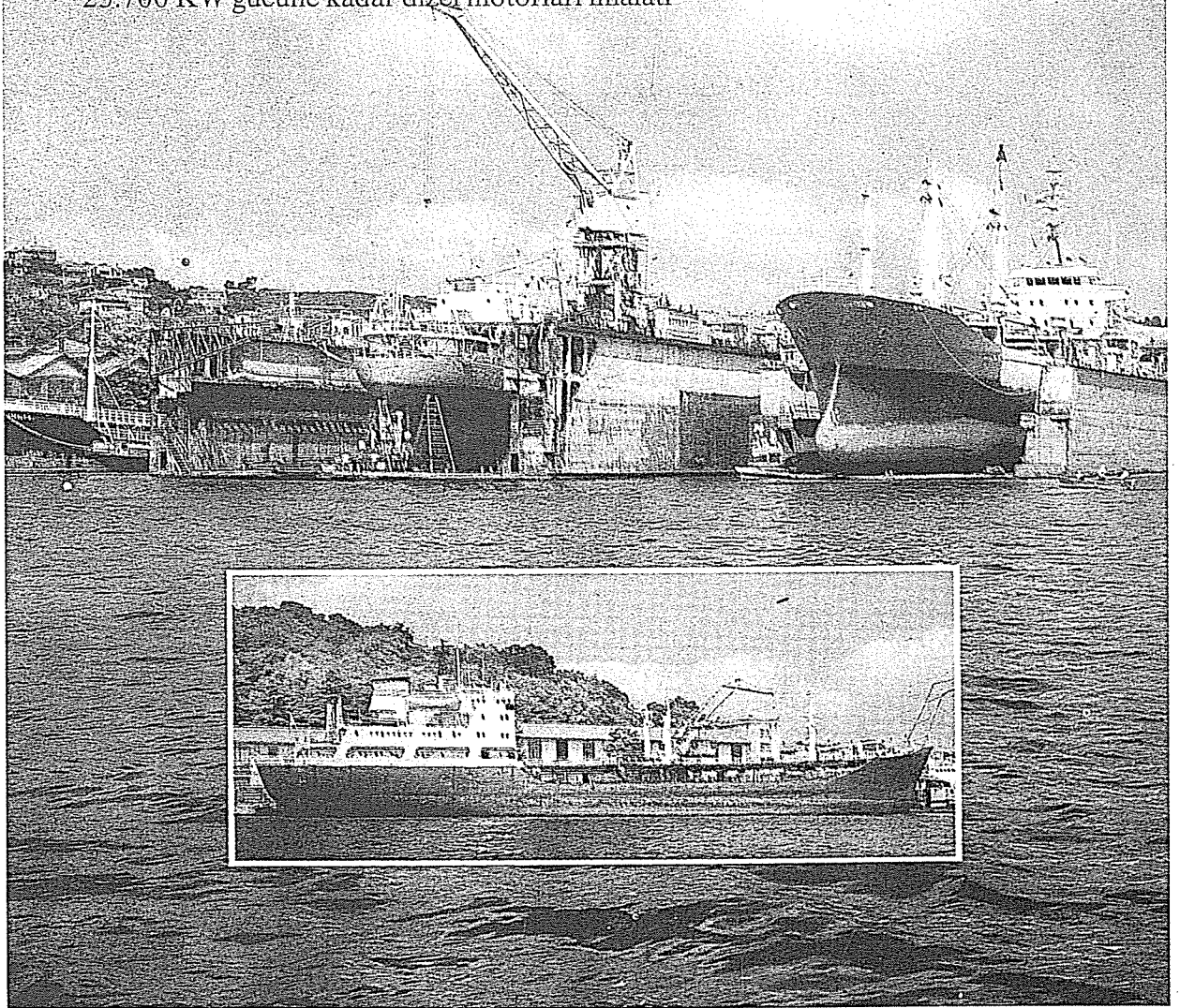
ص ۴۰

TÜRKİYE GEMİ SANAYİİ A.Ş.

TURKISH SHIPBUILDING INDUSTRY INC.

Gemi inşa sanayiinde Türkiye'nin en güçlü kuruluşu

- 75.000 DWT'a kadar her tip gemi imalatı
- 35.000 DWT'a kadar her tip geminin havuzlanması
- Her çeşit konstrüksiyon işleri ve SULZER lisansı ile 25.700 KW gücüne kadar dizel motorları imalatı

TÜRKİYE GEMİ SANAYİİ A.Ş.

Meclisi Mebusan Cad. No: 66 Salıpazarı 80040 İstanbul
Tel: 149 83 17 - 145 81 87
Telex: 25487 tges tr - 25622 ges tr
Fax: 151 32 51

صوت تركستان الشرقية

شہ رقی تورکستان ئاوازی

سان: 27، كوز په سلی 1990 نوم: 7

شہ رقی تورکستان وه خپی نه شریاتی

العدد: 27 الحریف 1411 المجد: 7

من منشورات وقف تركستان الشرقية

